

TEMPEVÖLGY

KULTÚRA - MŰVÉSZET - TUDOMÁNY

2011. DECEMBER

Tartalom

<i>Quasimodo 2011</i>	SZENTMÁRTONI JÁNOS	5
	A költészet ege	
	JÁSZ ATTILA	7
	Naptemplom villanyfényben (részletek)	
	SZÖRÉNYI LÁSZLÓ	10
	Jász Attilakölteményének laudációja	
	LACKFI JÁNOS	11
	Egy mondat az időről / Una frase sul tempo	
	SZÉCHENYI ÁGNES	14
	Laudáció Lackfi János verséről	
	CSONTOS JÁNOS	16
	Tengerfüröd / Marefüröd	
	MADARÁSZ IMRE	18
	Csodafüröd: varázslatos földrajz, mitikus történelem	
	KISS BENEDEK	19
	Ínyemről a bor zamata / Il sapore del vino sul mio palato	
	PÉNTEK IMRE	20
	Laudáció Kiss Benedekről	
	MADARÁSZ IMRE	21
	Salvatore Quasimodo (ismét) Magyarországon	
<i>Lisztománia</i>	TOMASO KEMENY	23
	Liszt volt-e?	
	TARI LUJZA	24
	Liszt Ferenc és magyar rapszódiai	
	SUHAI PÁL	35
	Liszt Ferenc, avagy egy talált tárgy megtisztításának kísérlete...	
	TOMASO KEMENY	39
	A Lisztomániától Liszt Ferenc újrafelfedezéséig	
	KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ	40
	Kurtavas és glazékesztyű	
	SIPOS SYLVIA	46
	Liszt Ferenc és pozsonyi barátai	
	SZOMORY DEZSŐ	52
	Liszt Ferenc	
	THEODOR STORM	54
	Októberi ének	
	BÚZÁS HUBA	55
	Franz Liszt-reminiszcenciák	
	FÜZFA BALÁZS	56
	A kisbárány levele a farkashoz	
	SZLAFKAY ATTILA	57
	Requiem (1877–1919)	

<i>Berta Bulcsu-díj</i>	SÁRKÖZY PÉTER	59
	Tengerre magyar!	
	SZIGETHY GÁBOR	63
	Berekháti olaszrizling	
<i>Versek</i>	PETRÓCZI ÉVA	65
	Rozsdás jácintszál / A Hotel Arany Csillag...	
	ZSIRAI LÁSZLÓ	67
	Naplórészlet	
	KAISER LÁSZLÓ	68
	Lebegés	
	GYIMESI LÁSZLÓ	69
	Kénkő a lakodalomban	
<i>Próza</i>	VATHY ZSUZSA	71
	Mi a honvágy?	
	T. ÁGOSTON LÁSZLÓ	74
	A titokzatos Mancs Jakab	
	SZIRMAI PÉTER	77
	Francisco Xavier Garay születési dátuma	
<i>Naplók és emlékek</i>	SOLYMÁR JÓZSEF	79
	Hogy volt, hogy nem volt	
	MÓSER ZOLTÁN	84
	Jel vagy üzenet – Mindenféle	
<i>Művészet</i>	LEGÉNDY PÉTER	87
	Az aránytalanság egysége Szalay Lajos művészetében	
<i>Műhely</i>	GARACZI IMRE	91
	Hogyan lettem a marxizmus hatására indián törzsfőnök?	
<i>Európa</i>	GÖMÖRI GYÖRGY	97
	Grotius magyarul	
<i>800 év</i>	HUNYADY SÁNDOR	99
	Vasárnapi levél Jókai Mór emlékezetére	
	KORZENSZKY RICHÁRD	101
	A hely szelleme, identitástudat, hit	
	RÁCZ JÁNOS	104
	Eleink ürmöse	
<i>Könyvekről</i>	PIENTÁK ATTILA	113
	Hakni, csalamádé	
	FÚZFA BALÁZS	115
	Szöveg, szöveg, szöveg, szöveg	
	SZ. TÓTH GYULA	117
	Jel/irodalom aranyhálóban	

Hágár
tollrajz
48x40 cm
1979

Szentmártoni János

A KÖLTÉSZE EGE

Fát azért ültetünk, hogy árnyékán megpihenjünk; hogy gyümölcsével megízessük keserű napjainkat; hogy felmásszunk rá, s onnan, ágai magasából jobban beláthassuk kedves tájainkat; hogy elrejtőzzünk lombja közt, ha üldöznek minket; vagy csupán ücsörögjünk alatta, s hallgassuk elmélázva zúgását a szélben. A sort lehetne folytatni a végtelenségig. Könyvekkel írtuk tele fáink lapjait az elmúlt évszázadokban; mozdonyainkat hajtottuk, otthonainkat fűtöttük velük; házaink csontrendszere volt; szenesedő hasábjai tüze fölött összehajolva titkokról sugdolóztunk.

De miért ültet fát a költő? Minden bizonnyal azért, hogy emléket állítson a pillanatnak. Mert tudja, hogy a fa túléli őt. Akkor is róla fog mesélni, ha ő már nem lesz. Így amikor a költő fát ültet, voltaképpen verset ír. Quasimodo fája sem más a szememben, mint egy halhatatlan költemény. Ez a fa, amit a Nobel-díjas költő itt Balatonfüreden épp ötven éve elültetett, arra ösztönöz minket, hogy bizony utánanézzünk, ki is volt ő valójában, olvassuk verseit, megértsük mindazt az aggodalmat és szépséget, amely ennek az embernek a szelleméből sugárzott. Amikor ennél a fánál emlékezünk, valójában könyveiben lapozgatunk.

Hadd ne vegyük tovább sorra, mi mindennek szimbóluma a fa – népmesék, mondák és mítoszok erdejében kellene hozzá elmerülnünk. Egy dologban azonban mindnyájan egyetérthetünk, hogy a fa a megtörhetetlen élet jelképe. A sokszor két vállra fektetett, megalázott, megnyomorított – de lényegében legyőzhetetlen emberi lét és emlékezet nagy tanúja.

A kérdés csupán az, mit sikerült megmentenünk fáinkkal és verseinkkel az elmúlt száz évben. Megállítottuk-e velük a lélek haláltáncát, amit világháborúk tüzeiben és diktatúrák prése alatt járt? Kimenekítik-e az embert a pénz és hatalom rabságából, hogy újra a szépre és a maradandóra fordítsuk tekintetünket? Látjuk-e még a fától a verset? Látjuk-e a versben a fa költeményét? Abban a zürzavarban, amiben élünk, bizony nagyon nehéz ezekre a kérdésekre megnyugtatóan tiszta válaszokat adnunk.

Quasimodo azt vallotta, hogy a költészetnek meg kell újítania az embert. Ezt a gondolatot 1933-ban vetette papírra egyik fontos értekezésében, vagyis két világégés között. Azóta eltelt csaknem egy évszázad. S az elmúlt húsz évben bizony azt kell látnunk, hogy elárultuk és száműztük életünkben a költészet angyalát, s hiába tekintgetünk az égbe a kín óráiban, nem kapunk segítséget, sem feleletet onnan. Nagy árat fizetünk hűtlenségünkért, mert csak a szétmálló anyagba kapaszkodhatunk, ha nem vesszük időben észre, hogy a lélek tartalékai elfogytak, s ha nem pótoljuk azokat sürgősen, szinte a 24. órában, se fa, se hírmondó nem marad utánunk.

„Nápolyban, szétrombolt házak között, az utca közepén asszonyok készítette az ennilót a férfiaknak, két nagy darab kőre tett fazekakban és serpenyőkben. E kezdetleges tűzhelyek közelében kisgyerekek és kamaszok üvöltöztek, rajtuk katonazubbony és katonapokróc, a rom és szemét felkavart porfelhői között. Verseket olvasak ebben a hihetetlen városban? Már szégyelltem magam, fáradt voltam. A Conservatorium termében nagy tömeg várt rám: eljöttek, hogy meghallgassanak, és sokan gyászoltak közülük, és ahova csak néztem, friss sebeket láttam. Nem tudom, mi történt azon a napon: a költészet visszakapta karénekszerepét?” – emlékezett vissza Életemről című kisesszéjében egy 1946-os föllépésére Quasimodo. Ha most nézne szét maga körül, ez a sokkoló kép az emberi lélekből tárulna elé, azzal a tragikus különbséggel, hogy még közönség sem várná.

A szicíliai vasutas fia fölött mindig a költészet ege kéklent, itt Balatonfüreden is, ahol ugyanúgy kihallhatók a szélből az ókori bölcsék és istenek szavai, akár Siracusa vagy Messina utcáin. A kezdetben a táj mélységeit kutató, majd a rettenet ellen formák és színek zárványában meghúzódo humanista idővel és időben kilépett elefántcsonttoronyából, hogy megossa tapasztalatait az emberekkel, mindazokkal, akiket bizony sokszor mások magukra hagynak. Ezt kell tennünk nekünk is. Újra megszólítani és megérinteni egymást. Minden valamirevaló költő valahol Jónás is egyben (nem hiába írta meg a mi Babitsunk is gyönyörű paraboláját róla). Hit és hitetlenség pengéjén egyensúlyozva mégis csak az életre esküszünk, az emberért írunk, építünk, várakozunk.

A 110 éve született Nobel-díjas költő egyik legnagyobb költeményéből is ez a szent és megtisztító vágy és életimádás süt, elsőprő erejű rádöbbenés arra, hogy a természet és az emberi szellem kiirthatatlan, amíg a világ áll:

Sem mozdulat, sem név

*Kalóz élet, most hát felvontad zászlódíszed,
tengeremre befutva, hogy csattogó
bárdod éle alatt széthulljanak
s vérbe boruljanak remények,
azonosság álom és látható
lét között. És eltűnt a pipacsok
lova és a bükkfákra függeszkedő mormota,
a költők zengő hegedűje, pengő
citerája, de nem a gondolatok
védő mítoszai. És a szelíd
szerelem sokáig volt: kihirdetett ítélet,
féktelen önkény, őrjöngő vágy. Látom a méasztufa-
dombról, mely kagylóval telerakva,
haragos gyermektékintetemet,
ott, ahol a tenger tart őrjáratot.
Elragadtál tőlem minden elsőszülöttséget,
lelkem falai alatt ütve tábort.
De ha te is, a szerencsés találkozás öröme
tisztelegtél volna köveim, állataim, fáim előtt,
tegnapom vagy jövőm egyetlen szívből jövő szavát sem
változtatod meg. Még te sem
dönthetsz a lélek egyetlen mozdulatáról vagy nevérol,
nyers és ravasz tengeri
rabló, kifogyhatatlan örület.*

*(Elhangzott 2011. szeptember 10-én Balatonfüreden,
Salvatore Quasimodo emlékfájánál)*

Jász Attila

**NAPTEMPLOM VILLANYFÉNYBEN
(RÉSZLETEK)**

Holdtölte Taorminában, 1901

*a mennyországot képzeltem el pont így
amilyen a holdtölte Taorminában
első igazi festményem
húsz év készülődés után*

*minden olyan amilyennek lennie kell
egy igazi festményen
pontosan amilyen az életben is*

*virágzó mandulafák ágaskodó ciprus
középen lebegő hold
fényében ázó időtlen épületek
miközben az út csendesen kanyarog fölfelé*

*a tenger színét is megtaláltam végre
a hold reflektorfénye
és egy égen úszó felhőfoszlány
árnyéka segítségével*

Luna piena a Taormina 1901

*immaginavo il paradiso proprio come
il plenilunio a Taormina
il mio primo vero dipinto
dopo vent'anni di tentativi*

*tutto è come dovrebbe essere
in un dipinto vero
preciso preciso come nella vita stessa*

*i mandorli in fiore cipressi impennati
fluttuante al centro la luna
con la sua luce asperge edifici senza età
mentre la strada silenziosa serpeggia in alto*

*ho trovato finalmente anche il colore del mare
sotto la luce abbagliante della luna
e con l'aiuto dell'ombra di un brandello
di nuvola in navigazione per il cielo*

A taorminiai görög színház romjai,

1904–1905

*lakást béreltem egy évre
hogy a rendkívüli világító erőt
tanulmányozva kivárhassam
a megfelelő pillanatot*

*megalomániámtól űzelve több mint húsz
négyzetméteres vásznat készítettem elő*

*hóval borított Etna
az ógörög színház vörösen izzó romjai
a 250 méter mélységű tenger hideg kékje*

*először abban a naplementében állt össze minden
törekvésem látványá
egyetlen aranysárga hasíték az ég*

Részlet 2 (Taormina)

*hajó hullámszik
távolban az időn és
a romokon túl*

Le rovine del teatro greco a Taormina

1904–1905

*ho affittato un appartamento per un anno
per potere cogliere applicandomi
l'attimo propizio
per la straordinaria energia luminosa*

*dalla mia megalomania vessato preparai
una tela di venti metri quadrati*

*l'Etna innevata
le antiche rovine greche di un rosso acceso
l'azzurro freddo del mare profondo 250 metri*

*per la prima volta in quel tramonto i miei tentativi
si completarono tutti in visione
una fessura dorata il cielo*

Particolare 2 (Taormina)

*la nave ondeggia
in lontananza oltre il tempo
e le rovine*

(Tomaso Kemeny fordítása)

Tékozló fiú

tollrajz
29x34 cm
1980

Szörényi László

JÁSZ ATTILAKÖLTEMÉNYÉNEK LAUDÁCIÓJA

Abban az évben, mikor Salvatore Quasimodo megszületett a szicíliai Modica városában – azaz 1901-ben –, járt először Szicíliában a magyar festészet legnagyobb géniusza, Csontváry Kosztka Tivadar. Akkor már hosszú évek óta kereste a világ azon pontjait, ahol megerősítést és eligazítást nyerhet a Magas-Tátra alatti szülőföldjén kapott rejtelmes isteni parancs teljesítéséhez. Vagyis a Raffaellónál is magasabb rendű napútfestészet megteremtéséhez, az egész világ fejlődésében egy új szellemi korszak megnyitásához. És akkor, 1901-ben megtalálta Taorminát!

Jász Attila először *Miért Szicília [Részletek egy elveszett naplóból]* című kötetében (1998) bukkan rá mint központi alkalmaszható motívumra a festő három szicíliai útjára, mint a új korszakot megnyitó „ösi mágikus” üzenet keresésének odisszeájára. Mostani díjnyertes nagy költői kompozíciójában, amelyben Csontváry Kosztka egész életművét felidézve vall a saját költészetének és filozófiájának legmélyebb üzenetéről, a magyar történelem és a világtörténelem, illetve az egész világ művészetének és a magyar művészetnek az elválaszthatatlanságáról, természetesen ismét kiemelten szerepel a szicíliai színhely, mint a festő önmagára találásának, mintegy a prófétai elhivatottság megerősítésének megszentelt pontja. Sajnos a mostani adott időkeretben az egész hosszú verset sem magyarul, sem olaszul nem tudjuk bemutatni, de úgy gondolom, hogy a Taorminára vonatkozó darabjai a ciklusnak, amelyek három Csontváry-képhez kapcsolódnak, kellő tájékoztatást adnak így is az egész mű erejéről és szépségéről.

Szicília és Magyarország akkortájt és talán ma is egymás számára, a benne élő emberek számára akár lehetnek az idegenség és az ismeretlenség, az egzotikum szimbólumai. Ezt a Csontváryval kortárs költő és írószeni Kosztolányi Dezső érzékeltette a legjobban 1913-ban írott *A bolond magyar* című novellájában, ahol egy, fiai tragikus halálába beleőrülő magyar öregember hal meg, az egész világot beszáguldó eszelős körutazás után váratlanul, Szicíliában, az Etna tövében, egy kisvárosban. Mintha Csontváry képét kommentálná: „Fenn a víziós égen rémlett egy óriási tűzhányó orma.” A szicíliai orvos a halál beállta után így töpreng: „Különös ember lehetett. Azt mondta a felesége, hogy a bánat ölte meg, valami magyar bánat. Az ilyen egzotikus fajok talán jobban tudnak szenvedni, mint mi. Különben nem ismerem a magyarokat. Nem tudom, mi a magyar bánat.”

2009 májusában Rómában jártam, részt vettem egy tudományos konferencián. Eljuthattam a köztársasági elnöki palota, azaz a Quirinale egyik nagytermében rendezett különleges kiállításra: azoknak az országoknak a képzőművészetéből mutattak be egy-egy reprezentatívnak ítélt darabot, akik akkor öt éve csatlakoztak az Európai Unióhoz. Magyarországot – legnagyobb megelégedésemre és gyönyörűségemre – Csontváry egy remekműve, az 1907-ben festett *Magányos cédrus* című festmény képviselte. Körbejártam néhányszor, és közben figyeltem a látogatók reakcióit. Meg kell hagyni, hogy ez előtt a kép előtt álltak a legtöbben, némelyikük megrendülten.

Hiszem azt, hogy Jász Attila verse is ki fogja vívni az olasz olvasók körében – ha egészében lefordítják – azt a csodálatot és figyelmet, amelyet megérdemel – Szicíliában és a kontinensen, ahogyan ott nevezik az ország többi részét.

EGY MONDAT AZ IDŐRŐL

Ahol idő van, ott idő van,
országútban és dűlőútban,
a pörgő kamionkerékben
idő dolgozik észrevétlen,
szekérkerékben, mint a küllő,
napsugárként szétkúszó hiüllő,
a körközépről szerte terjed,
forróságában minden megerjed,
minden omlik és minden bomlik,
de zöld szökőkútként toronylik
a rothadásból a magasba
esőerdő, hórihorgas fa.

Idő úszik égre a fában,
s a más ritmusú borostyánban,
mely a fán kúszik rászívódva,
idő az időt szipolyozza,
egyik idő másikba ömlik
zsilipként, áradás özönlik,
időtől odvas falak alja,
rozsdavörösen ül vasakra,
zölden a szobrok horpaszára,
kéken hordókra nő szakálla,
bolyhosan sarkokban tenyészik,
megesz mindent, egésztől részig.

A szél röpitette magokban
sok lomha időbomba robban,
s a növény, mint egy gombafelleg,
a levegőben széjjelterped,
itt venyigeként hétrét görbed,
ott hangyahadként morzsát görget,
itt zizzen, mint a mohaszálak,
ott tölgyként mordul: totemállat.

UNA FRASE SUL TEMPO

Là dove esiste il tempo, là il tempo esiste,
sull'autostrada e sul sentiero campestre,
nelle ruote del camion in movimento
il tempo lavora inavvertito,
nelle ruote del carro, come il raggio,
uno strisciante rettile come un solare raggio,
dal centro del cerchio si estende,
tutto fermenta nella calura,
tutto si accascia e tutto si sfascia,
ma come verde fontana torreggia
salito in alto dalla putrefazione
foresta tropicale, albero allampanato.

Nell'albero il tempo nuota verso il cielo,
anche nell'edera dal ritmo diverso
che s'arrampica su per l'albero succhiandolo,
il tempo sorbendo il tempo,
un tempo riversandosi nell'altro
a mo' di cateratta, affluisce come alluvione,
la base dei muri s'incava per il tempo,
rosso-ruggine invade i ferri
verde si pone sul fianco delle statue,
la sua barba femmina sulle botti,
velloso si moltiplica negli angoli,
tutto divora, dalla totalità alla singola parte.

Il vento lo solleva nei semi,
molte bombe-tempo esplodono sonnacchiose,
e la vegetazione, come una nube fungo,
si estende nell'aria,
qui come sarmento si piega in profondità,
là come esercito di formiche fa rotolare briciole,
qui fruscia, come filamenti di muschio,
come quercia là brontola : bestia-totem.

Növekszik rákos daganatban,
ragacsos rügyben, mely kipattan,
megkel, felduzzad tésztamódra,
felgyűl, eső után a gomba,
spórányi volt még egy pár napja,
ma mint kertbe beesett labda.

Vekker van a kis csecsemőben,
mint éhség, ríkatja erősen,
s ha csikart hassal tekeregne,
idő altatja: tente, tente,
idő dolgozik kis, kövérkés
ujjában, mely talán böllérekést
forgat majd egy véres udvarban,
idő dolgozik az avarban,
az erezet csontkézzé szikkad,
a levélhús elporlad, itt hagy
pár csipkevékony időfátylat,
melyen a talp zizegve járhat.

A fejjel lefelé megálló pudingban,
alvadó vérben, hűlő enyven itt van,
a bőrösödő tejbegrízben,
a küllösödő téli vízben,
a hasasodó fellegekben
s a szétfoszlókban is szünetlen
olvad és alvad és kihamvad,
legbelül érlel forradalmat.

Fogakat sárgít türelemmel,
élvékonyul a kő s az ember,
hegyek talaja lemosódik,
a szikláig, a csupasz csontig,
a holtak csontját lecsupálja,
márványt koptat a lépők lába,
idő van minden pálya táján,
életfogytig börtönben, gályán.

Cresce in una tumefazione cancerosa,
in un germoglio appiccicoso, in sboccio,
fermenta, si gonfia come pasta,
si infiamma, il fungo dopo la pioggia,
era ancora una spora qualche giorno fa,
oggi è come una palla caduta nel giardino.

C'è una sveglia nell'infante,
come per fame, piange intensamente,
e come se per coliche s'attorcigliasse il ventre,
il tempo l'addormenta, ninnananna,
il tempo lavora con le sue dita minuscole
grassocce, e forse rotea il coltellaccio
da norcino in un cortile insanguinato,
il tempo lavora nel sottobosco,
la nervature si dissecca nelle ossa di una mano,
si polverizza la carne della foglia, lascia
qualche trina sottile di tempo,
su cui la suola può camminare fruscando.

Bloccato con la testa in giù nel budino,
nel sangue coagulato, eccolo nel glutine in raffreddamento,
nel semolino che sta mettendo la pellicola,
nell'acqua invernale che si ghiaccia,
nelle nuvole in rigonfiamento
e in ciò che si disintegra senza posa
si scioglie e si coagula e s'incenerisce,
nell'intimo cova la rivoluzione.

Con pazienza ingiallisce i denti,
assottiglia la pietra e l'uomo,
il terreno dei monti deterge,
fino alla roccia, fino alle nude ossa,
contrae le ossa dei defunti,
il passo dei viandanti consuma il marmo,
il tempo è presente su tutti i percorsi,
nelle prigioni finché c'è vita, nelle galere.

Szemerakél, mint pernye az égből,
ha a felgyújtott könyvtár szétdől,
pilinkéz, mint olvadó lepke,
elillan, mint egy leheletke,
kopog, mint jég, dobol, mint zápor,
agyonver és csuromra ázol,
minden ruhádat átítatja,
tested elfoszlik, mint a vatta,
a bőröd membránját kikezdi,
látod megereszkedni, fityegni,
mint a falon az ős penészfolt,

kezed fején kiüt a régvolt,
kigyomlálja minden hajszálad,
fehérre festi szempilládát,
minden szál szőrt, mint restaurátor,
vékony ecsettel ezüstre mázsol,
nem rest, a levelekre sárga,
vörös pecsétjét rápingálja,
az alma, szilva, körte héját
vak írnoakai teleróják
letapogatható jelekkel,
rothadással, mely mindent elnyel.

Kvarckristályként a tücsök cirreg,
bútorban szuvalak ketyerésznek,
gyíkok, pocok és békák torkán
lüktet az idő fúrge tornán,
álmatlan éjszakán dühöng és
mindent felfal a dobdübörgés,
a dobhártyánkat kalapálva
velőig hat, ütemes lárma,
atomokat hallunk forogni,
a tengelyükön csikorogni,
bolygópályák időgörbéje
kocsonyásodik rá az égre,
minden fűszálban, minden sejtben
egy időzítő ketyeg rejtve,
minden létezők voltba veszve
járnak át a vanból a leszbe,
elnyeli őket „nincs” vagy „volna” -
zörög az Isten órásboltja.

Pioviggina come faville dal cielo,
se la biblioteca crolla incendiata,
aleggia, come farfalla in liquefazione,
svapora come un respiro minuscolo,
bussa come grandine, tambureggia come acquazzone,
accoppa e infradicia,
inzuppa tutti i tuoi abiti,
il tuo corpo si sfilaccia come bambagia,
assale la membrana della tua pelle,
lo vedi incurvarsi, spenzolare
come l'antica chiazza muffida sul muro,

sul tuo metacarpo appaiono le foglioline della morte,
ogni tuo capello sarchia,
dipinge di bianco le tue ciglia,
ogni singolo pelo, con un fine pennello,
da restauratore, vernicia d'argento,
non si risparmia, impone il suo sigillo
giallo rosso sulle foglie,
i suoi scrivani orbi segnano
in modo percettibile
la buccia delle mele, delle susine e delle pere
con la marcescenza che ogni cosa divora.

Stride la cicala come cristallo di quarzo,
nei mobili i tarli scavano gallerie,
sul collo delle lucertole, dei ratti e della rane
il moto spedito del tempo pulsa,
nelle notti insonni si rode dalla rabbia e
il rimbombo dei tamburi divora tutto,
martellando i nostri timpani
giunge fino al midollo, strepito cadenzato,
sentiamo ruotare gli atomi,
il cigolare sugli assi,
la curvatura temporale delle orbite
si gelatinizza sul cielo,
in ogni filo d'erba, in ogni cellula
il tempo segretamente ticchetta,
tutti gli esistenti perduti nell'accaduto,
in transito dall'accade in ciò che avverrà,
vengono inghiottiti dal "non c'è" o dal "ci sarebbe"-
l'orologeria di Dio strepita.

(Tomaso Kemeny fordítása)

Lackfi János verset írt az időről. Az idő olyan nagy valami, olyan hatalmas, ésszel fel nem mérhető folyam, hogy az időről „komoly” emberek, régészek, történészek szoktak értekezni testes tomoszokban, birodalmak tündöklésének és bukásának évszázadait értékelve, vagy – ha már irodalomról van szó – regényt szoktak írni. Nem sorolom ezeket, csak kettőt említek, Thomas Mann-t és Marcel Proustot, mint a legnagyobbakat. Persze leegyszerűsíttem Thomas Mann és Proust ihletét és szándékát, amikor azt mondom regényükről, hogy az időről szól. Thomas Manné a bibliai nemzedékek jelképeket teremtő soráról (József és testvérei), Prousté a személyes idő észleléséről (Az eltűnt idő nyomában) beszél. Akkor hát az idővel mint szokatlan verstémával – idő híján mondom ezt – valahogy megvolnánk? Dehogy, hiszen itt van még József Attila, aki – egyik utolsó versében – írja: „van idő, csípjük csak fülön”. A versből csak ennyit idézek most, mert nem illik ide, s messze vezetne értelmezése. De annyit jelez az idézet, József Attila is meg akarta fogni az időt. Annyit tehát leszögezhetünk, van egy formátlanul nagy verstémánk: az idő. Ez a Lackfi-vers egyik különössége.

Csak hogy nem ez az egyetlen költői kihívás, amivel a vers versenybe száll. A másik a címben rejlik. Egy mondat az időről, mondja Lackfi János. „Egy mondat” – a magyar versolvasónak nagyon ismerős ez a verskezdet, emblematiszta cím: egy történelmi versből ismerős, az is az időről szól, a zsarnokság idejének jellemzése. Igen, Illyés Gyula nagy litániájáról van szó, az Egy mondat a zsarnokságról megidézéséről. A zsarnokság idejéről, a Rákosi-korszak diktatúrájáról is könyvtárnyi irodalom szól már, forrásközlések, visszaemlékezések, kronológiák, monográfiák sora. De egy sem tudja jobban, érzékletesebben kifejezni azt az létállapotot, azt a fortélyos, szorongató félelmet, ami egykoron beleszólt a mindennapokba, mint Illyésnek a folyamatos ismétlésre, monoton variációkra felépített versdallama. Lackfi János játékosságában, szemtelenségében, vagy mondjam úgy, nagyravágásában, odáig merészkedik, hogy kölcsönveszi, ellopja a versformát, és újratölti a maga témájával, az általános idővel. A versdallam, a ritmus vezeti, imitálja a nagy vers lejtését, viszi, andalítja az olvasót, ki már azt gondolná, micsoda könnyed táncba csábították, forgatják. Csak aztán egy ponton – miközben a dallam még röpít – megnehezedik a szárnyalás, s a nagy könnyűség mintegy a visszájára fordul. Hát a vers rólunk szól, fogyó időnkéről, az időről, amelyről nem szoktunk így pillanatról pillanatra, szimultán apróságok forgatagában gondolkodni. S akkor a vers már nem játék. (Amúgy Lackfi istenáldotta, könnyűkezü játékos. Olyan Weöres Sándor-féle. A gyermekversekben is utódja, mondom annak a hallgatónak, aki nem ismerné.)

A vers a mindennapi pillanatokról szól, arról, hogy bármi történik, nemcsak társadalmi-politikai-erkölcsi mértékkel, hanem mindenekelőtt az idővel mérhető. A világ annyit ér, amennyit megértünk belőle. Ehhez nem kell nagy történelmi tapasztalat. A vers efféle világmagyarázó és erkölcsi ítélő hatalmát elveszíteni látszik. De értelmét nem. A fejjel lefelé megálló pudingban is ott az idő. A szemünk láttára alakul át a tejjel összekevert félkész por valami mássá, visszafordíthatatlanul szilárddá. Lackfi János nem ítél és nem moralizál. Hanem figyelmeztet: minden pillanatunk átmenet a van és a volt között. Bánjunk tehát okosan egyszeri életünkkel.

Salome
tollraj
48x40 cm
1978

TENGERFÜRED

Mint egy Örkény-novellában, a dolgok után, hol túlélte magát a verejtékező nyár, megindulsz le a dombról, ismerős utcakövek, nem kétséges, hogy itt valaha jártál, emitt egy cukrászda, ott egy hotel – helyek, hol boldogtalan vagy repes az ember s hirtelen orrodba szökik egy illat; az nem lehet: a tenger, a tenger, a tenger.

De nincs kétség: a part mentén otromba norvég tankerek horgonyoznak, nehéz, lenről jövő sóhajokat visznek s futószalagon gyártott üdvtanokat hoznak, kintebb, a nyílt vizen komor, katonazöld anyahajó, szövetséges felségjel alatt; az áramlatok szardíniatemeteket sodornak, olaj ömlött, az idő áll, nem halad.

Az apátság ikertornya gótikus, villódzó effekteket rajzol rá a világítótorony, más gyönyörök, titkok, más ijedelmek árkolódnak a napcserezett arcokon, a borok is mások: a só felkúszott immár vén szőlőtőkék gacsos gyökérzetén, mint égi áldomás, csapzott fellegrojtokon úgy verekszi át magát a fény, pogány, nagyon pogány. Csoda-e, ha térítő szerzetesek prédája a város, a história, mint gyomrot az orvosló savanyúvíz, az utolsó sejtplazmáig átmos, ó, a darabos kelták, ledér illírek, mesebeli dákok, tengerszántó vízi labancok, itt építettek, csókoltak, reméltek s a parti homok megbocsátón elfedte a harcot, most csupa béke minden. De mentik a szivárvány múltat makacs emlékezetű gének, hogy jött Tagore őrnagy, a szíve sajdult s foglya lett az apály igézetének, fát ültetett talán vagy virágot, egyenyári kincsét szeszélyes alkonyokba szórva, a régi-új világot ily mód gyarmatosítván. S egy más hajósról is regél a monda, hogy itt járt Quasimodo kapitány, szerelmét fátyolos tekintetű asszonyok őrzik és költészet lonca leng a sziklapart tövéen, mely újra hajt tavasztól rendre őszig és hajók mennek derűs Itáliába metaforákért, könnyű, fűszeres rímekért, cserébe homlokráncolta eszméket kínálnak. S bár a Hanza-kalmár fukar és kimért, virágozik a verskereskedés. A lélek e tájon fenséges, mint vihar paskolta várfok, itt hurimennyek hitét könnyedén eldobták a monogámmá szelídült ottománok, mert az asszonyok, az örök el nem menők itt mindig körülindázva szerettek, sziluetjük a horizontra égett, vártak, szültek, túrtek, búcsúztak, öleltek; és csödbe mentek mind a matrózkuplerájok, mert a tenger csavargói a korzón az ő tekintetükben elmerülve, halálig szenvedélyt kutattak mohón és vadorzón s a végső percben bizvást visszatértek. S az összefolyt időben ősök és utódok álma úgy csillámlott, mint odaát a szirten Géza apát őszes, torzonborz szakállá; poéta maga is, hithű eretnek. S a víz ölelte város mélyen csontjaidba épült akkor, kavargott benned nyáresti teátrum, krónikás aggastyán, lelkesült reformkor, dajkált Tengerfüred s magával ragadott, mint szépségben fuldoklót édes örvény, de indult a vonat, menned kellett. A kaptatón szembejött és biccentett Örkény.

MAREFURED

Come in un racconto di Orkény, dopo le cose, là dove l'estate grondante di sudore ha sopravvissuto se stessa, t'incammini scendendo dalla collina, il lastrico familiare, non v'è dubbio che ci sei passato un giorno, da questa parte una pasticceria, dall'altra un hotel –luoghi dove si è infelici o pieni di gioia e all'improvviso un profumo ti penetra le narici; non è possibile: il mare, il mare, il mare.

Ma non vi sono dubbi: lungo la riva sono ancorate sgraziate cisterne norvegesi, portano sospiri pesanti dal profondo, e trasportano dottrine per la salute prodotte a catena, più in là in acque alte, un tetro portaerei color uniforme militare, sotto l'insegna dell'alleanza; le correnti trascinano salme di sardine, il petrolio è stato versato, il tempo è bloccato, non prosegue.

Sulle torri gemelle gotiche dell'abbazia, il faro disegna effetti fosforescenti, altri godimenti, segreti, sbigottimenti scavano i volti raggrinziti dal sole, anche i vini sono diversi: il sale si è ormai inerpicato sulle radici rigirate dei ceppi di uva come benedizione celeste, così la luce si apre la via attraverso frange arruffate di nuvole, paganamente molto paganamente. Forse c'è da meravigliarsi allora se la città è preda di monaci missionari, la storia, come l'acqua medicinale, sciacqua lo stomaco fino all'ultima cellula, i rozzi celti, gli illiri dissoluti, i favolosi daci, gli aratori imperiali dei mari qui hanno costruito, baciato, sperato, e la sabbia del litorale ha coperto perdonando la battaglia, ora tutto è pacificato.

Ma geni dall'ostinata memoria salvano l'arcobaleno del passato, è venuto il maggiore Tagore il suo cuore si cruciò e divenne prigioniero dell'incanto del riflusso, forse ha piantato un albero o fiori, spargendo un suo tesoro estivo nel capriccioso tramonto, colonizzando in questo modo il mondo antico-nuovo.

La leggenda narra di un altro navigante, dice che il capitano Quasimodo è passato di qui, il suo amore viene custodito da donne dallo sguardo velato, il caprifoglio della poesia ondeggia nelle radici della scogliera che di nuovo si sposta da primavera in autunno e le navi vanno verso l'Italia radiosa per metafore, per rime lievi e fragranti e in cambio offrono concetti corrugati.

Anche se il mercante-Ansa è spilorcio e misurato, il commercio poetico è in fiore. In questo paesaggio è sublime, come gli spalti di una fortezza battuti dalla bufera, qui la fede nelle spose uri è stata con leggerezza abbandonata dagli ottomani addomesticati, perché qui le donne, le eternamente presenti, hanno amato sempre in modo schietto, la loro silouetta ardendo all'orizzonte, hanno atteso, partorito, sopportato, hanno detto addio, hanno stretto al seno; e sono falliti tutti i bordelli per marinai, poiché i vagabondi del male sul corso, immersi nei loro sguardi, hanno inseguito ingordi e cacciatori la passione fino alla morte e nell'istante estremo ritornavano a buon diritto.

E nel tempo confluito il sogno degli antenati e dei posteri ha sfolgorato, come dall'altra parte sullo scoglio ogni pelo della barba incolta del padre Geza; lui stesso poeta, dell'eresia ortodossa.

E la città abbracciata dalle acque fu profondamente costruita nelle tue ossa, in te turbinava il teatro della sera estiva, vegliardo cronista, nell'età appassionata della riforma, Marefured ti cullava e ti portava con sé come un affogato nella bellezza in un vortice soave, ma il treno si stava muovendo, dovevi partire. Sulla ripida salita Orkény venne incontro e con la testa fece un cenno.

(Tomaso Kemeny fordítása)

CSODAFÜRED: VARÁZSLATOS FÖLDRAJZ, MITIKUS TÖRTÉNELEM

Csontos János versének laudációja

Ha „a Balaton a magyar tenger”, akkor miért ne lehetne Balatonfüred Tengerfüred? Erőteljes leegyszerűsítéssel így is megfogalmazhatnánk Csontos János versének alapötletét. Azt a kiindulópontot, amelytől a költői képzelet messzire szárnyal térben és időben: egy mágikus földrajz és egy mitikus történelem fantasztikus tájaira. Csodás költeményt olvashatunk – tartalmi értelemben is. Mi lenne, ha az első sorban említett Örkény István ötlete valóra válna, és Füred nem tóra, hanem tengerre nézne? Akkor minden megváltozott volna? Sok minden bizonyosan. Akkor vízi-hajós kapcsolatban állhattunk volna – és lehetnénk mindmáig – az Adriával, a Mediterráneummal, de még a Hanza-városokkal is. Akkor a gyarmatosított India költője, Tagore akár gyarmatosító ország őrnagyaként, „vizek és földek” lírikusa, Quasimodo kapitányként érkezhett volna ide, a pontosan meg nem nevezett Gézából sem poéta és politikus, hanem apát lehetett volna és így tovább. „...összefolyt időben – szól a versidézet – ősök és utódok álma.” Vajon a földrajzi-természeti adottságok csakugyan döntő mértékben határozzák meg egy nemzet sorsát és történelmét, ahogyan Montesquieu gondolta? Egy „tengeri” Füred teljességgel másmilyen lenne? Nem biztos. Hiszen Balatonfüred tavi városként is oly mediterrán, oly olaszos hangulatú, szépséges vidéke és kulturális kisugárzása révén megannyi szállal kötődik Európához és a világhoz. Tagore így is ideérkezett, habár „csak” verseivel hódított, akárcsak a szebbik nemért úgy lelkesedő Quasimodo, akinek füredi és magyarországi kultusza vetekszik a hazájabelivel. Balatonfüred így is magához asszimilált nemzetiségeket, kultúrákat, hagyományokat – mindet utánozhatatlanul egyedi szintézisbe forrasztva. S mindegyre ápolja sokgyökerű és páratlan tradícióit, különös tekintettel irodalmunk aranykorára, a „lelkesült reformkor”-ra. Genius locija, a költészet Árkádiája most méltó versajándékot kapott egy kitűnő költőtől. „Locus” a géniusztól.

Kiss Benedek

ÍNYEMRŐL A BOR ZAMATA

*Mindig a halálról gondolkodtam,
hogy elhull a virág, s az élet elszalad,
de magam haláláig nem jutottam,
hogy mi vész velem, s nélkülem mi marad?*

*Hogy szemem volt, kezem és lábam,
– olyan, amilyen –
s ezentúl nem lesz belőlem
már pihe sem?*

*Avagy a csont, a szőr marad?
De hajdani
szerelmes szavaim
mivé lesznek?
Mivé lesz grimaszom, mosolygásom,
torkomból a zümmögő ének,
ha fejemhez állítják a keresztet?
S hová lesz a kereszt is,
amit az utakon cipeltem?
Nem érdekel az új genezis,
csak hogy egyszer emberré lettem.*

*Gondjaim, gondolataim
öröklík-e majd jövődő népek?
Találnak-e a jázminvirágon
annyi szépet, mint én
s a méhek?*

*Ínyemről a bor zamata
hová tűnik, de
úgy ám, amint én éreztem?
Hová lesz sok csodálkozásom,
gyönyörűségem és morcos kedvem?*

*Hová lesz kolostori
szemérmem, kurvakítárulkozásom?
Hová lesz ajkamról az ámen,
mellyel a végzetet várva várom?
Én Istenem, jobbik részem
megmenekül a pusztulásban?
Életet adtál, Uram, s betellett,
az jön majd el,
amit sohasem vártam,
ha nem illet irgalmad és kegyelmed.*

IL SAPORE DEL VINO SUL MIO PALATO

*Sempre sulla morte ho meditato,
appassisce il fiore e la vita fugge lesta,
ma fino alla mia morte non sono giunto,
cosa si perde con me, e senza di me cosa resta?*

*Avevo occhi, mani e piedi
– così come erano –
e di me d'ora in poi per destino
non resterà neppure un pelino?*

*Oppure rimarranno l'osso e il pelo?
Ma le mie parole innamorate
di un tempo
saranno dimenticate?
Cosa sarà delle mie smorfie, del mio sorriso,
del canto sgorgante dalla mia gola,
se la croce verrà posta sul mio capo?
E dove la stessa croce finirà
quella che trascinai per le strade?
Non mi interessa la nuova genesi,
se non che una volta sono stato uomo.*

*I miei problemi, pensieri
li erediteranno i posteri?
Troveranno nel gelsomino
tanta bellezza, quanta io
e le api?*

*Il sapore del vino sul mio palato
dove finirà, ma
proprio come lo sentivo io?
Dove saranno i miei numerosi stupori,
i miei diletti e gli scontri umori?*

*Dove finirà il mio pudore
da monastero, i miei puttaneschi abbandoni?
Dove finirà dal mio labbro l'âmen
al cui suono attendo che s'avveri il destino?
Il mio Dio, che la mia miglior parte affina
si salverà forse dalla rovina?
Signore, la vita che mi hai dato si è compiuta,
e succederà ciò che
non ho mai atteso,
se la tua grazia misericordiosa non mi aiuta.*

LAUDÁCIÓ KISS BENEDEKRŐL

Marad az isteni irgalom.

Kiss Benedek évtizedek alatt – feltűnés nélkül, csendben építkezve – grandiózus lírai oeuvre-t teremtett. Bizonyítja ezt az Utak keresztje című, több mint ötszáz oldalas, gyűjteményes kötete, mely az 1962 és 2009 közötti termést szerkesztette egybe. Költőnk fűtyült a divatokra, sohasem mondott le a személyes megközelítés perspektívájáról; világában az én van a központi helyen. Ám ez sohasem gátolta abban, hogy „szűkülő szemmel” is a lényeges dolgokra lásson, és az elveszett gyerekkor, a származás mélyrétegeibe, magyarságtudatának tiszta érzéskörébe találjon el gazdagon hangszerelt verseiben. Ebben a mára érett, férfias költészetben, külön vonulatot alkotnak a tájversek. A táj és a lélek összeolvadásának kristályos (szó)szerkezetei. Jó hosszú időn át, Szent György-hegyi szőlősgazdaként – ahogy írja – tanult Balatonul. A szőlő és bor – Hamvas Bélai értelemben – vált életelemévé. Díjazott versében is feltűnik ez az összefüggés. „Végül is ketten maradnak, Isten és a bor” – írja filozófusunk. Az ínyemről a bor zamata című vers – végső soron – is ezt a logikát követi.

Könyörgés, fohász – első megközelítésre. Az elmúlással való viaskodás. Egyfelől az érzéki teljesség gyönyöre és eufóriája, másfelől „az élet elszalad”-érzés rettenete. S a nagy kérdés: „mi vész velem, s nélkülem mi marad?”

Megtörténik a veszteség számbavétele, feldereng a fizikai megsemmisülés víziója, a személyiség értékeinek egyszerűsége, megismételhetetlensége, amint semmivé foszlik – sorjáznak a kérdések, és nincs válasz. A legsúlyosabb tétel a vers végén kulminálódik – mi lesz a „jobb(ik) résszel”? (Ami már Aranyt is gyászba borította.) „Én Istenem, jobbik részem / megmenekül a pusztulásban?” A feloldozás nem lehet más, mint annak az irgalma és kegyelme, akihez a fohász íródik, aki megszólíttatott. A vers magasba törő íve – melyre a kétely és bizonyosság motívumai is felfűzetnek – önmagában is meggyőző poétikai teljesítmény: az érzéki örömök tartományából az értékek közege át emelkedik a spiritualitás szférájába. Élet és halál mezsgyéjén egyensúlyozva, csak az isteni irgalom marad kapaszkodóul. A megnyugvás és beletörődés a magasságokig kinyúló vers katartikus bezáródása is.

SALVATORE QUASIMODO (ISMÉT) MAGYARORSZÁGON

Curzia Ferrari könyvéről a magyar olvasóknak

Curzia Ferrari „Csönd Istene, tárd ki a magányt”. Salvatore Quasimodo megszenvedett hite (Dio del silenzio, apri la solitudine. La fede tormentata di Salvatore Quasimodo) című könyvének magyarországi megjelenését (Hungarovoxx Kiadó, 2010) – Majtényi Zoltán fordításában – figyelemre méltó és hiánypótló kulturális eseménynek teszi az a többszörös értelemben különleges hely, amelyet Salvatore Quasimodo (1901–1968) a magyar irodalmi köztudatban betölt. A huszadik századi olasz költőnevek között hazánkban alighanem Quasimodó a legismertebb, köszönhetően elsősorban – sőt, szinte kizárólagosan – a Salvatore Quasimodo költőversenynek, mely immár tizenhét éve kerül megrendezésre, minden szeptemberben Balatonfüreden, s amelynek díjai a legrangosabb szépirodalmi kitüntetések közé emelkedtek: átadásukról a sajtó, a média olyan széles körben ad hírt évről évre, amilyenben nálunk egyetlen más olaszországi poétanév sem kap nyilvánosságot. A rendezvénysorozatnak történeti-monografikus feldolgozása is született, Hárs a Tagore sétányon címmel, Kellei György tollából, 2007-ben. Miközben rangos költők és felfedezett tehetségek veszik át a Quasimodo nevet viselő díjakat-okleveleket, művelt-olvasott emberek is kevesen tudják nálunk, ki volt valójában Salvatore Quasimodo. Pedig verseiből – szélesebb spektrumú szöveggyűjtemények mellett – két önálló kötetnyi válogatás is megjelent már nyelvünkön: 1960-ban a Hazatérések Szabó György szerkesztésében és Képes Géza tolmácsolásában az Európa Könyvkiadónál, 1994-ben pedig a Föld Szénási Ferenc válogatásában, többek műfordításaival, Egressy Zoltántól e sorok íróján és Turcsány Péteren át Vaderna József, a Kráter Műhely Egyesület kiadásában. Ám Quasimodo összes költeményei még nem hozzáférhetőek magyarul, jóllehet azok az 1989-es Mondadori-kiadásban még háromszáz kis méretű nyomtatott oldalt sem töltenek ki, és mind ez ideig nem látott napvilágot magyar nyelven Quasimodo-monográfia sem (habár a jelen előző szerzőjének az olasz irodalomról, illetve Szabó Györgynek és Szénási Ferencnek a Novecentóról írott könyvében természetesen volt szó róla).

Curzia Ferrari író könyve együtt kínálja mindazt, ami rendszerint külön-külön kötetekben szokott szerepelni: az életrajzot, az életmű bemutatását és a költői világ feltérképezését, mindezt kiegészítve a személyes ismeretség adta tudástöbblettel. Vezérfonalát a „megszenvedett hit”, a szenvedélyes és gyötrelmes keresztény istenkeresés feltárása jelenti, ami egyszerre mind a mű szakirodalmi szempontból legeredetibb, legújzerűbb vonása, hiszen a „kritikai fősodor” hagyományosan inkább vallástalan, istentagadó, ha nem épp („történelmi”) materialista, baloldali lírikusként értelmezte és értékelt a valójában mindig magányos, pártatlan-páratlan Quasimodót. A magyar olvasóra azonban az újdonság erejével hat magának a küzdelmes életútnak a felidézése is, s benne hat megannyi jól megválasztott és elhelyezett versidézet (ugyancsak Majtényi Zoltán magyarításai). Különösen izgalmas és szomorúan tanulságos annak leírása, mennyi harcot meg kellett vívnia, milyen sok támadást el kellett viselnie Quasimodónak még 1959-es Nobel-díjazása után is, honfi- és költőtársai féltékenykedése és irigykedése miatt, köztük szentté avatott kultuszfigurákkal is, mint Alberto Moravia, Eugenio Montale vagy Pier Paolo Pasolini. Itt jegyezhetjük meg, hogy a szülőhazájában nagy vitákat-viharokat kiváltott „díj történetét”, a legtekintélyesebb irodalmi kitüntetés kulisszatitkait Enrico Tiozzo kutatta fel, és tette közzé a Vittorio Del Piano, valamint a költő fia és emlékének ápolója, Alessandro Quasimodo gondozásában megjelent Mily sötétben erős az élet (Oscuramente forte è la vita, 2009) című kötetben, melynek bemutatójára úgyszintén Balatonfüreden került sor, az ötvenedik „Nobel-évfordulón”.

Salvatore Quasimodo, akit a „hermetista triász” Giuseppe Ungarettivel és Eugenio Montaléval egyenrangú tagjaként kanonizált az irodalomtörténet-írás, és akinek költészetében a huszadik századi modernség és az ógörög költőhagyomány egyesülnek, örök-egyetemes létkérdések és a „nap nap után” megélt történelmi tapasztalatok jutnak kifejezésre, a világirodalom klasszikusa, főként ezért kell őt megismernünk. De nekünk, magyaroknak kiváltképpen kedves, mivel szerette, meglátogatta és versben is megörökítette hazánkat. Így a „mi költők” is lett. Curzia Ferrari könyve lévén még közelebb kerül hozzánk az ismeretlen-ismerős költőgénusz.

Júdás

tollrajz

33x32 cm

1960

Tomaso Kemény

LISZT VOLT-E?

Liszt volt-e, ki hatalmában tartotta a zongorát, vagy hangszere robbantotta ki belőle a Haláltáncot?

*Szemét betöltötte a csillagos ég, keze sugárzón merült végtelen búzamezőkbe;
megvadult lovak vihara tépázta dús üstökét, és boszorkányok táncoltak tekintetében,
hogy szűzként szülessenek újra egy vadabb tavaszban
Zongorája billentyűi fehér márványtrombitákká váltak,
s mindegyikből egy nagy, képtelen szerelem sarjadt.*

*Liszt volt, ki hatalmában tartotta a zongorát,
vagy hangszere robbantotta ki belőle az Élet Táncát?*

*A föld méhéből jött, csúsznimászni nem tudott és nem hajlott, de tudott magasan szárnyalni, hogy
elragadja az angyaloktól a kulcsot az érzéketlen lelkek megnyitásához
az aszkézisre, és sarkantyúzza a megtérésre a csillagkikötőbe,
ahol az emberi nevek az örökkévalósággal oldódnak.*

Liszt jelölt meg a tűz jelével.

És Liszt hagyott magamra

Örökre az áradó fényben

(Linczényi Endre fordítása)

LISZT FERENC ÉS MAGYAR RAPSZÓDIÁI

A New York-i Daily Tribune reggeli száma azt adta tudtul olvasóinak 1849. április 27-én, pénteken, hogy este Josef Gungl karmester és zenekara búcsúhangversenyt ad Európába visszatérése előtt. A korabeli sajtóban fennmaradt a koncertprogram is, mely szerint a hangverseny és egyben az amerikai koncertkörút záródarabja Gungl Magyar induló című szerzeménye volt. Josef Gungl zsámbéki születésű német katonakarmester és zeneszerző (1809–1880) a katonazenészi pályát megszakítva 1848 novembere és 1849 májusa között fényes sikerű amerikai turnén vett részt Berlinben működő zenekarával. Gunglék már jó ideje Berlinben tartózkodtak, amit a Pesti Divatlap 1845-ben alábbi híre is mutat: „Berlinből vett magántudósítás nyomán értésünkre esett, miszerint bizonyos berlini mulatóhely tulajdonos, a mulatóhelyén rendszeren adatni szokott hangversenyek vezetésére, egy magyar zenészhez felszólítást intézte, kérve őt, hogy 16, vagy legalább 12-ed magával menne oda, a hangversenyezési vállalkozás, és az ahoz kapcsolt, nem épen megvetendő feltételek elfogadására. A múlt évben is, egy magyarországi zsámboki születés, Gungel János nevű zenekarigazgató volt nála, s a berlini közönségnek annyira tetszett e magyar zenész, s az általa betanított magyar darabok, hogy a városban az ő hangversenyei a legelénkebbek, leglátogatottabbak lőnek. [Johann Gungl, Gungl József unokaöccse –1818–1883 – kezdetben tagja volt ugyan József zenekarának, ám 1845-ben már saját együttesével szerepelt Szentpéterváron, tehát valószínűleg Gungl Józsefről van szó.] Ennek ugyan nem voltak magyar zenészei, s könnyű következtetni, mi furoret vivandanak ki a magyar darabok, ha a minapi phlegmaticus német zenészek helyett, valódi magyarok által, magyar indulattal játszatnak el. Az illy demonstratiók osztán csak jól esnek a szegény magyar embernek, azon magyar embernek tudniillik, kivel erővel elakarák hitetni, hogy zenéje alig van, – s hogy azt csak az olasz zene kaptájára ütve, lehetne kedvessé, jellemzetessé, egyetemivé tenni!”

A Grazban állomásozó, majd a katonazenész mesterséggel felhagyó Gungl József már 1843-ban megérkezett Berlinbe tizenhat fős, akkor még csak stájerországi zenészekből álló zenekarával, mely az amerikai turné idejére berlini, hamburgi, prágai és brémai német zenészekkel huszonkilenc főre bővült. 1846-ban nem ők az egyedüli magyar zenét játszó zenekar Berlinben. Mint arról a különböző pesti és bécsi lapok tudósítanak, ott működött egy ideig debreceni cigánybandájával Dobozy Károly is, aki nemesi származása és apja akarata ellenére primás lett. Dobozyék 1846-os külföldi turnéjának első állomása Bécs volt, ahol az év elejétől hat hónapon át szórakoztatták a közönséget. Az Österreichisches Morgenblatt 1846. május 11-i száma tudósítása szerint hol az egyik, hol a másik lokálban, díszes „nemzeti ruhában” szereplő Dobozy-féle együttest márciusban Liszt Ferenc is „meglátogatta, sőt nagylelkűen meg is vendégelte őket”. A beszámoló szerint Liszt nagy elragadtatással hallgatta a „naturalista” zenészek játékát, akik többek közt a legkedveltebb magyar dallamokból álló egyvelegeket játszottak neki.

Liszt is koncertezett ekkor Bécsben, mégpedig a Pesti Hírlap tudósítása szerint a müncheni német zenészcsaládból származó, szintén csodagyerek, fiatalon és tisztázatlan körülmények közt Szentpéterváron meghalt Sophie Bohrerrel (1828–1849) egy műsorban, aki a híradás szerint előzőleg Pesten lépett föl. „A fiatal zongoraművésznő Bohrer Zsófia k. a. [kisasszony], elvégezvén tetszéssel fogadott hangversenyeit, e’ napokban Bécsbe utazott, hol Liszt’ társaságában lépend fel néhányszor...” Ugyanitt szintén tudósítanak Lisztnek a cigányzenészekkel való találkozásáról: „Liszt Bécsi lapok szerint nem régiben az ott tartózkodó magyarok’ társas körét látogató meg, mellyet Dobozy Károly’ bandája szokott mulattatni zenéjével.”

Gungl Józsefék 1848. szeptember 27-én indultak Berlinből Brémába, ahonnan a Washington nevű gőzhajóval Amerikába utaztak. Indulás előtt Brémában, majd az utolsó kikötőben, Southamptonban is sikeres koncertet adtak, s a sikersorozat a november 5-i megérkezésüket követően New Yorkban, Philadelphiában, Bostonban és Baltimorban is folytatódott. A koncerteken Beethoven, Mendelssohn, Bellini, Donizetti, Rossini, Auber, C. M. v. Weber, Lanner és a Strauss zenészcsalád művei mellett Gungl József saját művei hangzottak el. Gungl a 19. század első felének egyik jónevű muzsikusa, kinek műveit, dallamait alapanyagként több zeneszerző átvette és felhasználta. A napjainkig legismertebb, 1836-ban írt Magyar induló című darabját Liszt Ferenc már 1843-ban feldolgozta Ungarischer Marsch címmel. Liszt 1876-ban átdolgozta az indulót, s ekkor az Ungarischer Strummarsch

címet adta neki. A kottakiadvány német, angol, francia nyelvű címe mellett azonban megtartotta a Magyar induló elnevezést is.

Ebben az időben nem volt szokatlan egy-egy zenei gondolat, vagy akár teljes mű alapanyagként való átvétele, saját elképzelés szerinti újrafogalmazása – élete során Liszt Ferenc is számtalan átiratot készített, új megvilágításba helyezve egy-egy jelentős szerző művét (a legismertebbek a Beethoven, Wagner és Verdi műveiből készített átiratai). A koncertek zárószámaként pedig szinte divat volt indulót játszani. Maga Liszt is gyakran indulóval fejezte be hangversenyeit, idehaza természetesen elsősorban a Rákóczi-indulóval.

A szöveges Rákóczi-nótából hangszeressé formálódott induló már az 1820-as évekre a nemzeti öntudat kifejezőjévé vált, majd az 1830-as évektől egyre nyíltabban zenei nemzeti szimbólum lett. Koncertjein már az 1830-as évek végén játszotta Erkel Ferenc, majd az 1840-es években Liszt is. Rendszeresen szerepelt a katonazenekarok műsorán, s természetesen játszották a cigánybandák, sőt játszották népszínművek és egyéb színpadi darabok betétjeként is. Petőfi Sándor arról is megemlékezett, hogy színész korában még A peleskei nótárius szövegét is énekelték rá. A Franciaországban élő, e kultúrán nevelkedett, német anyanyelvű fiatal magyarországi művészen épp az induló csúcspontjára jutásának idején ébredt fel először komolyan a hazafiúi érzés. A szociális problémákra addig is érzékeny, sokat koncertező és bőkezűen adakozó zongoraművész idehaza ennek 1838-ban adta első tanulóját: Bécsben és Pozsonyban jótékonyági koncerteket adott a pesti árvízkárosultak javára. Ezen a koncerten nagy valószínűséggel részt vett a művelt, zeneszerető, kitűnően zongorázó, Lisztért rajongó, társadalmi rangjánál fogva vele személyes kapcsolatban álló bécsi bankár lánya, Theresa Walter, a későbbi Pulszky Ferencné is. Walter Teréz férjével hamarosan annak szécsényi birtokára került, s ottani életéről érzékletes írásokban emlékezett meg emlékirataiban.

Liszt ebben az időben már a csúcán volt zongoraművészi pályájának, s alig akadt olyan európai ország, ahol ne koncertezett volna, vagy legalább ne ismerték volna hírét, ne várták volna személyes megjelenését. Hogyne várták volna idehaza is, hiszen 1823-as pesti búcsúkoncertje óta számon tartották a csodagyereket, akinek párizsi működéséről már 1825-ben hírt adott Kultsár István Hasznos Multságok A' Hazai 's Külföldi Tudósításokhoz című lapja. Ebben nagy tisztelettel írnak az alig 14 éves „Ifjú hazánkfia Liszt, az isméretes hangművész” párizsi sikeréről. Liszt egy 1839. decemberi bécsi koncertútról előbb Pozsonyba utazott koncertezni, ahol az éppen üléselő országgyűlés révén már ekkor számos jeles magyar közéleti személyiséggel (Batthyány Lajossal, Széchenyi Istvánnal és másokkal) megismerkedett. Pozsonyból indult Pestre, ahol először 1840. január 4-én lépett fel. E hangverseny jövedelmét is jótékony célokra ajánlotta fel a Pest-budai Hangász Egyesület által működtetett zeneiskola számára, mely a meglévőnél magasabb szintű oktatást kívánt megvalósítani. Liszt Ferenc számtalanszor tanújelét adta még az iskola iránti bizalmának, későbbi, nem kis összegű adományaival (így pl. második pesti koncertje után 1846-ban), és azzal a szakmai elismeréssel, hogy néhány év múlva műveinek pesti bemutatásában az akkor már Nemzeti Zenede nevű intézmény tanárait, növendékeit is szerepeltette – pl. a Koronázási misében (1856) és a Szent Erzsébet legendában (bemutató 1865). 1840. január 4-i hangversenye végén eljátszotta a Rákóczi-indulót is. A magyar viseletben – meggyász Zrínyi-dolmányban, arany zsinórzatú kék nadrágban, sarkantyús kordován csizmában – fellépő művész Rákóczi-induló előadása elementáris hatást váltott ki hallgatóiból. A korabeli beszámoló szerint már az első hangok után hatalmas tapsvihar tört ki. „Azt lehetett várni, hogy az egész színház halomra török a végtelen tombolástól” – írta egy szemtanú. „Félbe kelle hagynia a megint fölkele a zongorától s hajlongással viszonzá háláját. Lecsendesedvén a zaj, tovább játszta a Rákóczi-indulót s mindvégig oly csend uralkodik, hogy egyetlen szusszanást sem lehet hallani...” A koncert végén díszkardot csatoltak derekára, hogy teljes legyen ünnepi viselete, majd hatalmas, éljenző fáklyás tömeg kísérte szállására.

Az 1840-es hazalátogatásnak emlékét őrzi Vörösmarty Mihály Liszt Ferenchez című költeménye, melyet a zeneszerző először Teleki Sándor fordításában ismert meg, majd meghatott szavakkal köszönt meg a költőnek írt levelében. Liszt személyesen is megismerte Vörösmartyt, s az iránta érzett tisztelete kifejezéseként Hungaria című szimfonikus költeményével válaszolt a versre. (A mű kiadásához szükséges revíziót a lipcsei Breitkopf & Härtel zeneműkiadó számára Liszt művészetének igazi ismerője, zongoraművészként is propagátora, Bartók Béla végezte el 1911-ben, a Liszt-centenárium évében.) Liszt nemzeti nagyjainkat felsorakoztató nagy tablójában (Magyar történelmi arcképek – a teljes sorozat 1885-re lett kész) Vörösmarty Mihály is helyet kapott, s a zeneszerző az általa különösen becsült Szózat egy dallamrészletét is beleszötte a műbe Egressy Benjamin

megzenésítéséből. (Kodály Zoltán majd az 1936-os jubileumi Liszt év tiszteletére Vörösmarty Liszthez írt versét dolgozza föl.) Liszt következő magyarországi koncertjére 1846-ban került sor. Báltermeinkben ekkor már a bálók táncrendjében „kör, társalgó, és csárdás játszák a főszerepet – valamint társalgási nyelvére nézve teljesen magyar színezetű”-ek, mint arról a Pesti Divatlap egyik az évi száma tudósít. Népdal kiadványként hirdetik már Petőfi Sándor Szénfy Gusztáv által megzenésített verseit is. Liszt pesti koncertjét megelőzően szintén még Bécsben adott koncertet – mint fentebb láttuk Sophie Bohrer „társaságában” –, s ekkor találkozott Dobozy bandájával is. A bécsi koncerten bécs–prága–pesti koncertkörútja egyik állomásaként jelen volt Hector Berlioz, az egyik párizsi barát. Nem pontosan ismert, mikor kezdett hozzá Berlioz a Rákóczi-induló meghangszereléséhez, különösen nem, hogy mikor hallhatta először a darabot – meglehet, hogy már Párizsban az ott szereplő cigánybandáktól, akik 1829-től kezdve rendszeresen megfordultak a francia fővárosban. Az azonban tény, hogy 1846. február 6-án Pesten már a meghangszerelt változatot adta elő saját vezényletével, továbbá beépítette az ugyanebben az időben komponált Faust elkárhozása című művébe is. A Pesti Divatlap Berlioz hangversenyről szóló beszámolójában a következőt olvashatjuk: „Délben Berlioz Hector, párizsi zeneszerző hangversenye. Berlioz hangszerzeményeit mélység s magasztos phantázia jellemzi; ő különösen az instrumentálásban igen erős... Berlioz maga nem játszik hangversenyeiben [ti. nem a zenekarban ülve, hangszer mellől irányítja a zenekart], hanem a színpadon felállított, s megkettőztetett erejű zenekart kormánypálcájával erélyesen vezérli. Ez első hangversenyében 7 szerzeménye adatott elő... Mindenek közt leghatékonyabb, s legjelesebb volt a Rákóczi-induló [sic!], mellyet Berlioz igen sajátosan, s valóban meglepő-nagyszerűen instrumentált, s nem is emlékezünk, hogy valaha szép nemzeti nótánk nagyobb hatással adatott volna elő. Közönség közép számmal.” A koncertet követően a lap arról is hírt adott, hogy „A Berlioz által instrumentált Rákóczi-indulót, a derék gr. Batthyány Kázmér 200 pforinton vásárlá meg, s a hangászegyletnek [a fentebb említett Nemzeti Zenede elődjének] ajándékozta.” Berlioz magyarok iránti tisztelete kifejezésének méltó elismerése, hogy bár az indulónak még több más feldolgozása készült (1840 Erkel, 1853 Liszt: 15. rapszódia, a 20. sz.-ban Weiner Leó stb.), ma is az ő hangszerelése a Rákóczi-induló hivatalosan játszott verziója. Ezt használják állami ünnepélyeken, s egyben ez a zenekari verzió szimfonikus zenekaraink külföldi koncertjeinek gyakori záró- vagy ráadásszáma. Hosszú ideig ezt volt a Magyar Filmhíradó szignálja is.

Lisztet már első magyarországi útján szinte megdöbbenette az idegen elnyomás mértéke. 1840-ben nem is igen értette, miért nem engedélyezi a cenzúra az általa készített Rákóczi-induló kottájának kiadását. A cenzúra tudta, hogy Liszt zongorázásából, szerzeményeiből, s főleg a Rákóczi-indulóból a nemzetébresztő gondolatot hallja meg az ország lakossága. Nem véletlen, hogy a mű előadását a szabadságharcot követően az osztrák rendőrség betiltotta, a tilalom megszegőit pedig szigorúan megbüntette, köztük a szabadságharc évfordulóján a megemlékezőknek muzsikáló cigányzenészeket.

Liszt Ferenc évek óta készen állt már a Rákóczi-induló feldolgozással (első megfogalmazásai 1839-40-ből valók), mikor a darabot a Magyar rapszodiák sorozat végére illesztette. Az első 15 rapszódia 1852-ig bezárólag készült el, ennek záródarabja az induló. Korábbi változataik az 1840–47 közt készült különböző című darabok (Magyar Dallok, Ungarische Nationalmelodien, Magyar Rhapsodiák, Rhapsodies hongroises, Mélodies hongroises), melyek közül több kiadásban is megjelent a jelzett években. Liszt összesen 19 rapszodiát komponált, de a 15-et csak 1882-ben követte a 16., az utolsót pedig 1885-ben írta. Ezek nagy részét magyar barátainak, honfitársainak ajánlotta: Apponyi Antalnak (VI.), Augusz Antalnak (VIII.), Egressy Béninek (X.), Eszterházy Károlynak (IV.), Festetics Leónak (III., XIII.), Joachim Józsefnek (XII.), Orczy Ferencnek (VII., XI.), Reviczky Szidóniának (V.), Szerdahelyi Józsefnek (I.), Teleky Lászlónak (II.). A XIV. rapszódia ajánlása Hans Bülownak, a IX.-é Heinrich Wilhelm Ernstnek szól. A XVIII. rapszodiát az Országos Magyar Kiállítás alkalmára (1885) írta, míg a XVI.-at „a budapesti Munkácsy-ünnepélyekhez” címmel látta el.

Liszt a Rákóczi-indulót más módon is felhasználta: beillesztette pl. az 1853-ban keletkezett Magyar Fantázia című kompozícióba. E mű mintegy összefoglalása Liszt addig kialakult magyar stílusának, s a szerző saját műveiből készített átírt zongorára és zenekarra. Bemutatójára 1853. június 1-jén, Pesten került sor a Nemzeti Színházban Hans von Bülow (Liszt tanítványa, Cosima lánya első férje) előadásában, Erkel vezényletével. Bülow édesanyjának írt leveléből kitűnik, hatalmas volt a siker, amiben neki is szerepe volt. Mint írta, „olyan tüzelt zongoráztam, mint eddig még soha, és természetesen kívülről, mivel Erkelnek szüksége volt a partitúrára a vezényléshez”. A mű alapját több korábbi műben megfogalmazott dallamok mellett részben az éppen Bülownak ajánlott

XIV. rapszódia képezi, melyből főleg a kezdődallamot, az akkoriban új és mindjárt népszerűvé vált Magasan repül a daru, szépen szól népies múdalt vette át Liszt. Jelentős hely jut benne azonban a Rákóczi-induló egyes motívumainak is. A Magasan repül a daru dallama a zenekari hangszerelés révén patetikusabb a zongoraváltozatnál, a Rákóczi-induló motívumai pedig nem kifejezetten indulóként vannak jelen. E részek már magukon viselik a későbbi Liszt-művek jellegzetes hangnemi elsötétüléseit, az idős Lisztre különösen jellemző hangnemtágítási eljárásokat. A zongoraművész-zeneszerző számára ugyanis nem csupán a nemzeti eszme megtestesítője a Rákóczi-induló, hanem egy sokféle árnyalatú, többféleképp megfogalmazható dallam, mely éppúgy alkalmas az elrédésre, mint a heroikus hangvételre. Liszt a Rákóczi-indulónak sokkal korábbi szöveges formájú és a magyar néphagyományban szerteágazó dallamcsaládot képező alapját, a Rákóczi-nótát is felhasználta. Ezt a Magyar ünnepi dal című zongorakíséretes kórusművében dolgozta fel.

Liszt Ferenc Josef Gunglék amerikai hangversenykörútja – vagyis lényegében a szabadságharc idején – Weimarban tartózkodott, és Wagner Tannhäuser című operájának bemutatására készült, melyre 1849 februárjában vezényletével került sor. A szabadságharc leverése mélyen érintette. Nem véletlenül írta fiának Liszt Anna, a Párizsban élő édesanya, akihez fiát őszinte, gyengéd viszony fűzte: „Hogyan is maradhattál volna közömbös a te érzelmeiddel!” Liszt Funérailles (Temetés) című, 1849. október alcímű zongoraműve – mely a személyesen ismert Batthyány Lajost és tágabban az egész szabadságharcot siratja el – lassú verbunkos jellegű gyászindulójával, s a benne felidézett Rákóczi-induló harci riadó motívumával, valamint a Héroide funébre jól tükrözik ekkori lelkiállapotát.

Liszt művészete erre az időre már erőteljes magyar zenei stílusjegyeket mutatott fel, sőt annál többet is: a verbunkost, a kor uralkodó zenei stílusát a műzenébe beemelve nemcsak megújította annak zenei nyelvezetét, hanem mintát és mércét is adott a felhasználás módjára, az európai műzenébe való beemelése mikéntjére nézve. Nagy hagyományú nyugateurópai műzenei múltra támaszkodva új és jövőbe mutató, Európában is jól érthető magyar zenei nyelvet teremtett. Mindez már rapszódiaiban megnyilvánul, melyek ezért is elévülhetetlenek, miközben a Dobozy-féle és sok más zenetársaságnak a maga korában bármily nagy sikerrel játszott népszerű egyvelegei elenyésztek az időben.

Bartók Béla több ízben foglalkozott Liszt Ferenc művészetével. Liszt-problémák címmel akadémiai székfoglalóját is e témában tartotta 1936. február 3-án, a Magyar Tudományos Akadémián. Ebben Liszt művészetének meg nem értésével kapcsolatban korábbi megfigyeléseit is összegezve írta: „Arra az elszomorító eredményre jutottam, hogy az akkori zenebarátok [itt korábbi írására utal vissza] és átlagzenészek bizony majdnem kizárólag Lisztnek csak aránylag kisebb jelentőségű, inkább csak külső csillogású műveit fogadták el és kedvelték, a legbecesebbeket, a csodálatosan jövőbe mutatókat visszautasították, nem szerették, nem kellett nekik. Azóta ugyan sokat javult a helyzet, de még mindig nem tartunk ott, ahol lehetne és kellene.... vajon miért kedvelik még mindig elsősorban a kisebb fontosságú, de fülkápáztató Liszt-műveket” – tette föl a kérdést, amire választ is adott: „Zongoraműveinek egy részében mintha szándékosan az átlagizlés kielégítését kereste volna. Persze ezeken is meglátszik, még a legkisebb részletben is, nagy alkotóművészete. De tartalmilag ezek a csillogó és »fülbemászó« művek korántsem adnak nekünk annyit, mint más, főleg érettebb korából való, minden sallangtól mentes zongoraművei. Formailag, technikailag azonban ezek is tökéletesek, sokszor talán tökéletesebbek, mint egynémely nagyobb szabású, tartalmilag jelentékenyebb műve. A dolog természetéből folyik, hogy átdolgozásaiban, pl. rapszódiaiban kevésbé volt alkalma legbelső énjének teljes kitarására...”

Bartók zongoraművészként és a Liszt-zongoraművek közreadójaként egyaránt sokat tett Liszt Ferenc művészete megértéséért, különösen a korát messze megelőző, 20. századba előremutató művek esetében. A Bartók halálát követő időszakban, vagyis a 20. század második felében már nem beszélhettünk Liszt ismeretlenségéről sem zenekari műveit, kórusműveit, oratorikus műveit, orgonaműveit, sem dalait és zongoraátiratait, világi, és egyházi műveit illetően, noha az idős koráig termékenyen alkotó mester gazdag művészete még ma sem ismert teljes mélységében. Kétségtelen, hogy Liszt magyar rapszódiai ma is népszerűek, melyek iránt a külföld érdeklődése is nagy, s nemcsak a koncerttermekben. Napjainkban a zenetudomány külföldi képviselői is előszeretettel foglalkoznak velük. A dallamok kutatóit azoknak forrásain kívül a rapszódiai „transzkulturális modernitása” érdekli leginkább, sejtetve olykor, hogy a művek magyarságát nem kell olyan komolyan venni, csakúgy, mint Liszt magyarságát.

Liszt Ferenc, a 19. század legjelentősebb magyar és egyik legjelentősebb európai zeneszerzője, utolérhetetlen technikájú, ünnepest zongoraművésze, egyházzenesze, karmestere, kiváló zongoratanára születésének 200. évében kimondhatjuk, hogy magyar rapszódiai egyedülálló hungarikumok. E darabok a bennük felhasznált dallamokból és a műfajból adódóan Liszt magyar zenei stílusának sűrítőményei, melyek egyben túlmutatnak mind Magyarországon, mind pedig az adott korszakon. Ilyen értelemben valóban kultúrákon átívelő művek, melyek összekapcsolják az európai és magyar hagyományt, műzenét és kortársi népies zenét. Legfőképp azonban a szerző címben is hangsúlyozott szándéka szerint is magyar alkotások. Liszt mindig érdeklődött annak az országnak a zenéje iránt, ahol megfordult, s a sokféle zene kétségtelenül hatott rá. Természetes, hogy a sok utazásból eredő megannyi zenei élmény, az egyes országokban hallott sokféle zene nem hagyta érintetlenül a komponistát. Liszt művei közt találunk osztrák, német, olasz, lengyel, cseh, orosz, angol, spanyol dallamokat. Egy-egy jellemző olasz, spanyol zenei színfolt még magyar rapszódiaiban is megjelenik, olykor a verbunkos muzsikába ágyazva. Maga a kor is kedvezett a más néptől, vagy más szerzőtől származó dallamok, illetve általában a népies dalok, hangszeres dallamok felhasználásának. Ekkor ez még természetes, de néhány évtized múlva Bartóknak már majd magyarázkodnia kell, mikor plagizálással vádolják. Molière-re meg Sztravinszkijra hivatkozva rá jellemző tömörséggel válaszol a támadásokra: „a feldolgozott tárgy, illetve téma eredetének kérdése művészi szempontból teljesen másodrangú.... Fontossága ennek csupán az oknyomozó zenetudomány szempontjából van.” Hogy Liszt rapszódiainak beható vizsgálatát „oknyomozó zenetudomány”-i szempontból elsősorban magyar, a népzeneben jártas kutatónak kell elvégeznie, azt világosan jelzik a külföldi kutatók munkái. Ezekben még mindig rengeteg a félreértés a forrásokkal kapcsolatban, kezdve a cigányzene-magyar zene kérdéskörrel. Közismert, hogy Liszt elméletileg érdeklődött ugyan a népzene iránt, de sem ő, sem kora nem jutott el az akkor már jóformán csak a parasztság körében élő népzenehez, vagyis valójában a régi magyar zenéhez. (Az igazi paraszttzene ... nem más, mint a régesrég feledésbe merült zenei kultúra hűséges portréja – írta Bartók 1931-ben.)

Abban a korban népdal alatt elsősorban szerzők által népies modorban írt darabokat értettek. Liszt ilyen darabokat fűzött egybe magyar rapszódiaiban, melyek közt ritkán egy-egy mai értelemben vett és a parasztság által később is fenntartott népdal is akadt. Mint a 19. században keletkezett kottás kéziratok, kiadványok tanúsítják, néhány népdal akkor még részét képezte a városi lakosság dalismeretének, s így a cigányzenészek repertoárjának is. „Az előbbiről, a magyar népies műzenéről legyen itt elég annyi, hogy mai alakjában túlnyomórészt múlt századi úri műkedvelők alkotása, melyet városi cigányzenekarok terjesztenek. Ezért nevezik – tudományos szempontból teljesen helytelenül – »cigányzenének«. Az úgynevezett »cigányzene« tehát cigányok játszotta magyar műzene. Mégis ezen a néven lett világszerte ismert; Liszt, Brahms magyar feldolgozásainak legjava belőlük merít...” – írta Bartók. „Liszt Magyar rapszódiainak és Brahms Magyar táncainak dallamai között alig van négy-öt eredeti parasztdallam, és még azok is igen eltorzult »cigányos« formájúak. A többi mind népies műzenedallam. A cigánymuzsikuskok műsorán főleg olyan dallamok szerepelnek, melyek közé csak elszórtan vegyül igazi parasztdallam; e két dallamfajtát azután a maguk ízléséhez igazítják. Példának okáért népies műzenénkbe ők hozták be a bővített másodot (amelyet az ún. »magyar hangsor«-ból ismerünk, s amely a magyar parasztdallamokban sohasem található meg) a Balkánról, vagy még messzebből” – írta máshol. S ha a felkészültebb külföldi kutató a cigányzene kérdésén túl is jutott, még mindig számos kérdés marad a népzene-műzene különbségéből adódóan, melyet nem érthet meg a magyar kultúra alapos ismerete, pl. az 1830-40-es évek közforgalomban lévő dallamainak és zenélési szokásainak ismerete nélkül. Liszt nem véletlenül állapodott meg a felhasznált „nemzeti dallamok” „rapszódia” címénél, mely kifejezte számára a darab lényegét, utalt azokra az előadókra, akiktől ilyen dallamokat hallott (cigányzenészek), és egyben jól tükrözte a korszellemet is. A korszellemhez a 19. század első felében hozzátartozott a virtuóz muzsikusk, Európa szalonjainak eszményképe. A szalonokban, a zenélés fő színhelyein forgolódo virtuóz zongoristáktól, Chopintól, Lisztől, Thalbergtől és másoktól hatalmas koncertteljesítményt vártak el. A rapszódiaik ennek az elvárásnak kiválóan megfeleleltek.

A rapszódia a 19. századi műzene jellegzetes műfaja. Olyan karakterdarab, melyben a népi, illetve népies dallamok formai kötöttség nélkül, fantáziaszerűen, rögtönözve váltják egymást. Liszt érzékenyen reagált a cigányzenészek virtuóz játékára, amelynek tartozéka a lazán, többféle zenéből összerakott formálásmód, ami egyébként általában is jellemző a szájhagyományos hangszeres zenére. A kettő alapanyagában és előadásmódjában azonban jelentősen különbözik egymástól. A rapszódia elnevezés a görög rapszodoszokra, vagyis azokra

az énekmondókra utal, akik a hősök cselekedeteit felidéző eseményeket énekben improvizálva, recitált hangon adták elő. Mikor a 18. század végén a rapszódia a műzenében fejlődésnek indult, Európa minden bizonnyal csak a görög rapszodoszokról tudott a klasszikus görög eposzok ismeretében. Az összehasonlító népzene tudomány eredményeinek birtokában a hősénekről ma már tudjuk, hogy az egyik legrégebbi műfaj, s számos nép zenéjének tartozéka. Különösen az eurázsiai térségben élt a hősök tetteit megörökítő epikus dal (a Balkán területén itt-ott még mindig akad egy-egy előadója), melyet a népzene szintjén hivatásos előadóknak tekintett férfiak adtak elő. A műfajnak a néphagyományon belüli megkülönböztetett szerepét jelzi, hogy a hőséneknek a legtöbb népnél külön neve van. Az előadást gyakran igen egyszerű, egy, vagy két húros hangszer kíséri (pl. a szerbeknél *gusle*, a mongoloknál *morinhur*, az örmény *asuh-oknál*, azaz énekmondóknál *kemona*, s az előadók neve gyakran ehhez kapcsolódik; pl. szerb *guzlár*). Esetenként a hallgatóság is részt vett az előadásban: énekhanggal kísérte az elbeszélést, esetleg a történet részletei iránt érdeklődve kérdésekkel megszakította az előadás menetét. Ebből is adódik az a szaggatott vonalú, nem föltétlenül folyamatos előadás, melyet a műzenei rapszódia kötelező elemként vett át.

Liszt úgy vélte, a cigányzenészek az ilyen egykori énekmondók leszármazottjai, ily módon a régmúltat közvetítik előadásukban, s az az ősi, eredeti magyar népzene, amit és ahogyan játsznak. Ő maga is ilyen „rhapsodos” kívánt lenni. E véleményét főleg a cigányok magyarországi működéséről, szerepéről írt könyvében hangoztatta (franciául 1859-ben, magyarul 1861-ben jelent meg), amivel már kortársai haragját magára vonta. Mert ha pontosan nem is voltak tisztában a népzene fogalmával, azt Lisztnél jobban tudták, hogy rövid múltú még a cigányzenészek térnyerése a magyar zenében, s csakis azt játsszák, amit a magyaroktól magyar zenei nyelven megtanultak. Ezért is írt a kérdéssel „Elmefuttatás”-t Liszt könyvére válaszként 1860-ban Brassai Sámuel. A cigányzenészekről mindig hiteles képet festő Kodály Zoltán 1940-ben, *Magyarság a zenében* című tanulmányában a városi környezetben muzsikáló magyar cigányról írta: „A cigány, a legjava is: félművész, akkor van igazán elemében, mikor félművészetet játszik. Magyar tánczenét, »talp alá valót« alig lehet jobban előadni... Már a lassú, érzelmes dalokban nem tudom hány magyar vállalja azt a nyivákoló, vinnyogó, a folytonos csúsztatás következtében betegesen érzelgős hangot, ami inkább a sátoros cigányok kocsi után futó rimázkodását fejezi ki, mint a magyar karaktert. Igen kevés prímást találni ma, aki a lassúban azt a nemes, heroikus hangot meg tudja szólaltatni, amiért Biharit magasztalták kortársai.”

Liszt bizonyára még sok jó előadót megcsodálhatott. A romantika kora pedig eleve kedvezett a korábbiaknál lazább zenei szerkezeteknek, szélsőségesebb tempóknak, így különösen a rapszódia műfajnak. A 19. században a nagy szimfonikus alkotások mellett sok olyan szólóhangszerre írt, több gondolati síkban mozgó darab keletkezett, mely jellegénél fogva közel áll a rapszodiához. E korban apró felvillanó zenei képek (irodalmi folyóirat címeiként is ismert „rajzolatok”) más zenei műfajban is helyet kapnak. Ilyenek Schubert *Impromptui*, Schumann *Arabeszkjei*, Brahms *Intermezzói*, melyek rokonok ugyan a rapszodiával, egy lényeges különbség azonban van köztük. A rapszodiát ekkor még az teszi egyedivé, hogy általában népzene – pontosabban a szerző szándéka szerint népzene – vagy népies zenén alapul. Liszt maga is közzsájon forgó dalokat, cigányzenészek által játszott hangszeres dallamokat használt fel, de Lalo és Dvořák is népies zenéből merített, mikor rapszodiákat komponáltak. Brahms viszont, aki *Rapszódia* címmel is írt zongoradarabokat, elsősorban a rögtönzészzerű szerkesztésmódot tekintette a rapszódia alapelemének. Ezt az utat járta századunk elején Debussy is, aki szintén a heves érzelmekitöréseket tükröző, nekifutásokból és megtorpanásokból álló, nem folyamatos vonulatot érezte a rapszódia fő jellemzőjének. Bartók viszont nemcsak megtartotta a rapszódia fő jellemvonásait, hanem már alapanyagot is a mélyebb népzenei rétegből merített *Rapszódia* című darabjaihoz.

Lisztnél leginkább a lassú és gyors részek váltakozása jelenti a rapszodiákra jellemző tempóimprovizációt. Közben azonban különösen a lassú részekben teret enged a cigányzenészek játékmódjára jellemző fantáziaszerű betoldásoknak, záratok előtti egy hangon történő recitálásoknak, a zongora minden regiszterét végigjáró csapongó skálameneteknek is. Mindezek még olyankor is cigányzenei stilizációt eredményeznek, amikor nem áll a darab háttérben konkrét népi vagy verbunkos zenei dallam. A zeneszerzőnek forrásként nemcsak kottás kiadványok álltak rendelkezésére – ilyenek hagyatékában is maradtak –, témáit olykor a közvetlen élő előadásból vette, amihez gyermekkori emlékként ott volt pl. Bihar 1822-ben hallott játéka. A népzene tudomány – ha igazolni nem is tudja –, a népzenei továbbélés és a Liszt-feldolgozásban szereplő elemek alapján feltételezi, hogy Liszt

sokkal több dallamot hallhatott élő előadásában, mint amennyire dokumentum van. Hogy Liszt szeme előtt mennyire a cigányzenészek játéka lebegett a rapszodiák megformálásakor, azt még a tempójelzések is elárulják. Az előadónak sokszor ad alla zingarese, allegro zingarese, ad capriccioso, capricciosamente, in tempo ad libitum, quasi zimbalo – azaz cigányzenészek módjára, cigányos gyors, szeszélyesen, szabad tempóban, cimbalomszerűen – és hasonló utasításokat. A nyugati zenetörténész az ilyen jellegű, nem valóságos, sokszorosán feltételes forrásokkal nem tud mit kezdeni. Egy dallam forrásaként s még inkább keletkezése idejeként sok zenetörténész csak annak első kottás megjelenését fogadja el. A népzeneudomány óvatosabb: arra tanít, hogy valamely dallam első feljegyzése független annak korától, sőt nem egy esetben az már csak a végső fázisa meglétének. Népzene- és szövegfolklor-kutatóink pedig jól tudják: a 19. század népies dalirodalmának egyes termékei már jóval azelőtt léteztek és használatban voltak, mielőtt valaki lekottázta, feldolgozta, kottában kiadta, népszínműben felhasználta volna őket. Egyes dallamok első feljegyzője pedig maga Liszt volt, azzal, hogy a rapszodiákba beépítette őket.

A Liszt magyar rapszodiái forrásaival kapcsolatos témában sok becses hazai munkát ismerünk, ám sok még a tisztázatlan kérdés. Bár most nem a pontos források megnevezése a célunk, érdemes kiragadnunk néhány példát abból a hatalmas dallamanyagból, melyeket Liszt ismerhetett, hallhatott, vagy bizonyítottan hallott, és amelyeket rapszodiáiban felhasznált. Ilyenek az alábbi népies műdalok: az I. rapszodiában a Már minálunk verbuválnak kötéllel, Az Alföldön halász legény vagyok én, a VIII. rapszódia elején a Káka tövén költ a ruca, 3. témaként a Risner József által összefűzött és 1847-ben kiadott Tolnai lakodalmas Frisse, a IX. rapszódia 3. témája: Kiszáradt a bodzafa, haj!, a XIV. rapszódia Magasan repül a daruja, a VI. rapszódia 3. témája, a Cserebogár, sárga cserebogár. Az utóbbi a 18-19. század fordulójának terméke. Petőfi, mint Szülőföldem című verse mutatja, már réginek érezte. Az 1840-es években is igen népszerű dal bekerült a Szökött katona című népszínműbe (1843) is. Szerencsére ismerjük a dal egy korai kottáját Tóth István kiskunfülöpszállási orgonista kántor 1832-ből való kottás gyűjteménye első részéből. Annak alapján elképzelhetjük, hogyan énekelték az Alföldön Petőfi gyerekkorában. Liszt feldolgozása idején már nagy népszerűségnek örvend a Káka tövén költ a ruca kezdetű népies műdal is. Szövegét már egy 1828-ban, Kelemen László által összeírt, világi énekeket tartalmazó kéziratos könyvben megtaláljuk, de a dallam csak 1834-ben, majd 1844-ben bukkan fel. Az 1844-es dátum Tompa Mihály nevéhez kötődik, aki Dalfűzér címmel Sárospatakon és Selyében rögzítette korának divatos dalait. A néphagyományban e dallam egyéb szövegekkel is fennmaradt. Kodály 1914-ben Irígyeim sokan vannak /Mint a kutyák úgy ugatnak szöveggel vette fonográfra a volt Bars megyei Mohiban, mely ma már nem létező falu; Szlovákiában atomerőmű épült a helyén. A környező szlovákiai magyar falvakban azonban még ma is sokfelé tudják e régi, melankolikus hangulatú műdalunkat, melyet Színi Károly 1865-ben, abban az évben adott ki, amelyben Lisztet Rómában pappá szentelték. A II. rapszódia súlyos akkordok után induló kezdődallama minden kétséget kizáróan a Felleg borult az erdőre kezdetű népies műdal előképe, mely először csak 1863-ban bukkan fel Mosonyi Mihály egyik népdalfeldolgozásaként. Valószínűleg ő sem szerzője, hanem csak egyik feldolgozója a dallamnak, mint már korábban Liszt. Az V. rapszódia hősies, elégikus hangvételéből nehezen ismerhető fel a Kossovics-féle dallam, melyre ráaplikálták Csokonai Lillához című versét. A dallam finom lírájú 3–4. sora a jóbarát Chopin hangvételét idézi.

A népies műdalstílus hatása érződik a XII. rapszódia kezdődallamán, melyet Liszt mély fekvésből, súlyosan megszólaltatott hangokkal kezd. Dallammenetét Verdit idéző, vihart festő tremelo akkordok törik meg. A darab legeleje valójában népzeneik egyik legrégebb és legszerteágazóbb rétegébe tartozik, ám itteni alakjában, mintegy a stíluskör kései hajtásaként, már 19. századi formában jelenik meg, Meg kell a búzának érni szöveggel. Kodály pontosan úgy vette fonográfra 1913-Liszt a Tolnai lakodalmas Friss-ét valamelyik Dél-dunántúli tartózkodása során hallhatta. Közismert mély barátsága a szekszárdi Augusz Antallal, Tolna megye alispánjával, akinél négy alkalommal vendégeskedett, s akinek a VIII. rapszodiát dedikálta. A világlátott, művelt, zeneszerető Augusz Liszt kedvéért egy jó minőségű zongorát is hozatott szekszárdi birtokára, hogy vendége nyugodtan gyakorolhasson és alkothasson. Nem véletlen tehát, hogy Liszt éppen ebbe a rapszodiába építette be a Tolnai lakodalmas egyik dallamát, melyet az élő folklorban vokális formában a tágabb Dunántúlon, Selyemcsárdás címmel pedig a Kalocsai Sárközben őriztek meg. Természetesen hallhatta máshol is, hiszen a dallam más tájakon is elterjedt. Lajtha László 1941-ben pl. a volt Szolnok-Doboka megyei, zenéjéről és általában népművészetéről híressé vált széki zenészekről vette fel a Pátria sorozat számára.

1811-ben, Liszt születésének idején a verbunkos zene fénykorát élte. Megteremtői nem cigányzenészek voltak, de terjesztésében, további formálásában jelentős szerep jutott nekik. A verbunkos zene gyors térhódítását a reformkori nemzeti eszmék is serkentették, hiszen a magyarság a saját hangját vélte kicsengeni belőle. Pozsonyban szinte nem is volt olyan országgyűlés, melyen a nemesek kíséretében ne lettek volna jelen a cigányzenészek is, s muzsikálásukkal ne emelték volna az események fényét. Az északi területek és a nyugati határvidék különösen bőven ontotta a cigányzenészeket. Bár a verbunkos zene a 18. századi kialakulása óta sok változáson ment át, felépítése változatlan maradt. Az a kettes (lassú-friss) és hármas tagolódás (lassú, középgyors és friss, vagy gyors és igen gyors virtuóz zárórész), mely az e stílusú darabokat jellemzi, falusi cigányzenészeink repertoárján is megmaradt. Ez aligha véletlen, hiszen a lassú-gyors tételpár és általában a darab vége felé fokozódó tempó már a korábbi időszakból ismert. A három rész a verbunkosban is lassú, gyors, majd a még pergőbb ritmusú, virtuóz friss.

A Liszt-rapszodiákról szóló eddig munkákban többnyire csak az általánosítás szintjén kapott figyelmet, milyen erőteljesen jelen van bennük a korábbi verbunkoshagyomány. Ma már azonban nemcsak a stílus általános jegyeinek meglétére hivatkozhatunk, hanem olyan konkrét dallamokra, melyek mellé jó néhány dallamváltozatot állíthatunk a kottás forrásokból, valamint a színhagyományból. Ilyen a III. rapszódia 2. témája, mely többféle 19. század eleji kottás kéziratban megtalálható. Megvan pl. Lissznyay Julianna 1800–1808 közt készült gyűjteményében és Csányi Mária 1818-19 körüli kéziratában, több változatban. Liszt dúr hangnemben zárja a szövegben forgó moll dallamot, amivel egy korábbi – a hangszeres népzeneben máig fennmaradt – hagyományra támaszkodott. Feldolgozásában a moll dallam a dúr záradékkal egyben némi transzcendentális színt kap, ami a hasonló Beethoven- és Schubert-művek esetében is megfigyelhető. A IV. rapszódia 3., virtuóz friss témája is megvan már Lissznyay Julianna kéziratban. Jóval később Csermák Antal neve alatt bukkan fel az 1828–32 közt kiadott Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből című, valójában veszprémi kezdeményezésre létrejött és az egész akkori Magyarország területéről összegyűjtött sorozatban. A VI. rapszódia kezdő dallama az ún. Chlopizky-nóta vagy Keglevich-nóta, melynek egyik szövegváltozata Jaj, de huncut a német, több kései 19. századi kéziratok gyűjteményben pedig Attila, Lehel, Árpád. Ma már jó néhány 19. század eleji kottás feljegyzés igazolja a dallam eddiginél korábbra datálható létezését és hangszeres formában meglétét. Azok a kéziratok, melyekben a „Jaj, de huncut...” hangszeres változatai megtalálhatók, csupán a 20. században kerültek elő. S mivel a dallam nem szerepel a korabeli kottakiadványokban, Liszt ezt csak élő, hangszeres előadásban hallhatta. A Liszt által is használt „friss” dallam ismert utolsó előadói a balassagyarmati cigányzenészek voltak, akiktől 1951-ben vette fel Lajtha László és Rajeczky Benjamin. A VI. rapszódia végén szereplő dallam viszont a szorososan vett népzene része, s a teljes II., régi felső-magyarországi népzenei dialektusterületen jellemző. E dallamot már a 18. században is Gyertyástáncként, vagy Menyasszonyfektetőként jegyezték fel. A páros metrumban Mikor a menyasszonyt fektetni viszik, páratlan metrumban Hopp ide tisztán szöveggel ismert lakodalmas dallam még nemrég is változatos formákban és funkciókban élt a néphagyományban a régi Pozsony megyétől Ung megyéig, különösen pedig a palócok körében.

Az újabb kutatás eredményeként előkerült a VIII. rapszódia 2. dallamának egy változata is, melyet a forrásokat taglaló eddigi munkák nem említenek. Ez Rózsavölgyi emléke... címmel Ellenbogen Adolf szerkesztésében jelent meg, évekkel Liszt rapszodiájának elkészülte után. Liszt e részletnél a kíséretben – mint a VI. magyar rapszódia bevezetőjében – dudazenei elemeket használ, amelyek bár a szorosabban vett paraszti népzene felé mutatnak, nála azonban még a 18. századi pasztorális műzenei örökség részeként jelennek meg.

Liszt IX. rapszodiájának címe is van: Pesti karnevál. E rapszódia igen sokrétű. Miközben a műfajnak is tökéletes képviselője, egyben a karneválok sokszínű, zajos forgatagát is megjeleníti. Mégis az a legszembeszökőbb, ahogyan nyugat és kelet, magasrendű írott zenekultúra és a vulgárisabb íratlan zene összeolvad benne. Az első dallam nem népi, s mégcsak nem is magyar eredetű. Mégsem csak Liszt romantikus alkatát tükrözi, nem is csak azt, mint szívta magába a szerző az olasz barcarola, lengyel polonaise, spanyol habanera sajátosságait, hanem azt is, hogy szerzője ízig-vérig magyar. A magyar hang különösen erőteljes a mű fináléjában. Összevont ritmusú dandó után a szövegben is továbbgördülésre sarkalló „Kiszáradt a bodzafa, Haj! Bodzafa, bodzafa, Hol hálunk az éjszaka? Heje-huja haj!” szöveggel ismert népies dal következik. Újabb lírai elrédésre teremt lehetőséget az Allegretto szakasz, melyben a bővített szekundok sűrű használata világossá teszi, hogy a korabeli cigányzene a minta. A lírai hang után annál nagyobb a kontraszt a következő Presto részben, melynek kezdete után szinte a

ritmikai játék adja az ötletet a Mikor én még legény voltam kezdetű dal felhasználására. Ez a dal szöveggel először 1850-ben szólalt meg színpadon a Bányarém című népszínműben. Hangszeres formában viszont már 1844-ből ismerjük a Két honvéd dal és csárdás című kiadványból. A dal szövege és előadásmódja a legutóbbi időkben is a kor parasztromantikáját közvetítette ott, ahol még tudták. Így pl. Alsóőrön, a mai Burgenlandban, néhány kilométernyire Liszt szülőfalujától, Doborjántól.

A cigányzenészekről élő előadásban hallott dallamra bizonyítékul szolgál a zeneszerző naplójába 1846-ban, erdélyi hangversenykörútja alatt kottával bejegyzett Koltói csárdás. Liszt 1846 késő nyaratól az év végéig Magyarországon tartózkodott, s koncerteket adott szerte az országban. Októberben a nála tíz évvel fiatalabb jóbarát, Teleki Sándor kastélyában tartózkodott, ahol néhány nap különbséggel Petőfi is vendégeskedett. E tartózkodás során jegyezte fel naplójába azt a dallamot, melynek – minthogy a zenészek bizonyára Koltói csárdásnak mondták – a Koltói csárdás címet adta. Liszt ezt a dallamot a XIV. rapszódiában használta fel. E rapszódia is sokféle elemből tevődik össze, s szerteágazó kapcsolatai vannak a magyar népzeneától Beethovenig, Liszt más műveig. Lassú alapdallama a Magasan repül a daru kezdetű népies műdal, melynek dallama először A szökött színész és katona című népszínműben jelent meg (1844), melynek zenéjét Egressy Benjamin állította össze. A hamar népszerűvé vált dallamra énekelték többek közt Petőfi 1845-ben keletkezett Rég veri már a magyart a teremtő versét, Hótól fehér a gyöngyösi temető szöveggel pedig kiadták több 19. századi kottás gyűjteményben. Így például 1847-ben Böhm Gusztávban, 1849-ben Mátray Gáborban, 1851-ben a kor népszerű énekese, Füredi Mihály gyűjteményében jelent meg. 1861-ben Bartalus István, 1865-ben Színi Károly, majd 1900-ban Szunyogh Lórándné adta ki, akinek kötetéhez Jókai Mór írt előszót. Ez tehát a rapszódia kezdődarabja, míg a koltóiként jelzett dallam a rapszódia záródarabja. A népies műdalból folklorizálódott dalt szöveges formában Erdő mellett nem jó lakni, Jó étel a rák, meg a hal, Nincs a bírónak csizmája szöveggel, hangszeres előadásban pedig egyrészt friss csárdásként, másrészt a strófa 3-4. sorából képzett hangszeres közjátékként ismerjük. Az utóbbi a Mezőségben régies páros táncokhoz kapcsolódó dallamokban fordul elő igen változatos formában. A dallamot – ahogy Lisztnél is megvan – moll indítással is szokták játszani, különösen a Székelyföldön. A zeneszerző az Erdő mellett... dallamát Vivace assai tempójelzéssel látta el, vagyis meglehetősen gyors tempót kíván az előadótól. Megfogalmazásmódja nem egyedi, hanem a hangszeres népzene ismeretéből fakad. Liszt az ilyen megoldásokat csak a cigányzenészek játékán keresztül ismerhette, s a zseni képességével a kevésből a leglényegesebbet, a legjellemzőbbet fogta fel és alkotta újjá.

Liszt erdélyi koncertkörútja során Torontál megyében is megfordult, melyről így számolt be a Honderű: „Bánlakon Karácsonyi Gedő kastélyában Liszt tiszteletére ünnepeket és bálát rendeztek. A hercegi estebéd után megzendült a tánczene, s a pompás és vidám bál reggelig tartott. Künn a vendég tiszteletére érdekes népünneplőn rendezve, néptáncokkal...” Biztos, hogy nem ez volt az egyetlen hely, ahol Lisztnak néptáncot volt módja látni, s hozzá nyilvánvalóan zenét hallani. Ám az ilyen események is nyilvánvalóan mély nyomokat hagytak benne. A XII. rapszódia egyik gyors részleténél allegro zingarese áll a kottában. A részlet egy rövidke motívumismétléses szakasz, mégis, a hangszeres népzene oldaláról nézve az egyik legérdekesebb részlet. Európa népi tánczenét játszó zenészei mindig és mindenütt szívesen használtak olyan dallammodelleket, melyek némi pihenést jelentettek a hosszan tartó zenélés fárasztó munkájában. A kezét pihentető szakaszok betoldására lényegében bárhol lehetőség van, mégis legáltalánosabban az a szokás alakult ki, hogy egy egységet – szöveges dal esetében versszakot – átkötő közjátékként vagy lezáró utójátékként ékelődnek a darabba. Az előadó ilyenkor általában egymáshoz közel álló, szinte mechanikusan játszható hangokat használ, ugyanakkor találékonyágát is kamatoztathatja. Hiszen mindenképp találékonyágot kíván, hogy néhány hangból, egyszerű ritmusból változatos alakzatokat formáljon. Ezért az ilyen szakaszok egyben az egyéni improvizációs készség kitűnő példái. A klasszikus verbunkos már, a mai hangszeres népzene pedig még mindig bővelkedik efféle improvizatív, közjáték vagy utójáték típusú szakaszokkal. Már és még, mivel ezek a részek korukat tekintve jóval régebbiek a verbunkosnál, s többek közt az egykor széles körben elterjedt dudazenének a tartozékai. A verbunkos zene továbbörökítette a korábbi zenék ilyen elemeit is, természetesen a kor egyik divathangszeréhez, a hegedűhöz alakított formában. A XII. rapszódiával azonos motívikus szakaszok a gyimesi csángók verbunk illetve sebes magyaros dallamaiban vannak, melyeket a Liszt Ferencről mit sem tudó gyimesi csángó cigányzenészek szoktak játszani az ott jellemző hegedű-gardon hangszerpáron.

Mint említettük, Liszt rapszódiainak magyar alapanyaga főleg a verbunkosokból és a népies műdalokból került ki. Csoda-e ez, ha az ősi hagyományokat őrző paraszti népzenei tradíciót még a kortársak sem ismerték ebben az időben? Igaz, éppen 1846-ban, a Liszt rapszódiaák születésének kezdetével egy időben jelent meg Erdélyi János Népdalok és Mondák című gyűjteményének első kötete. Ez a népdalszövegeket tartalmazó könyv a Kisfaludy Társaság és a Tudományos Akadémia nagy jelentőségű gyűjtőakciójának pénz hiányában igen szerényen megvalósult eredménye. Nemcsak Liszt, hanem a folyamatosan Magyarországon élő városi polgár vagy nemes sem lehetett tisztában azzal, mi minden rejtőzik még a felszín alatt. A régmúlt közös zenei kincséből bizonyos elemek, sőt teljes dalok forogtak még a magasabb társadalmi rétegek körében is, s a köz alakító erejének köszönhetően hamar magukba szívták a kor jellegzetes előadási jegyeit. Liszt rapszódiaíai közt a XIII. magyar rapszódia azon kivételek közé tartozik, melyben a mélyebb gyökerű népzenei háttér is jelen van a mű alapanyaga közt. Valószínű persze, hogy a dallamokat Liszt ebben az esetben is a cigányzenészek játékán keresztül ismerte meg – ezt, ha más nem, a feldolgozás módja sejteti. Az új népdalstílus szerkezetét előlegző, ám minden ízében romantikus és cigányzenei magyarnóta-típusú lassú rész után két népdal következik. Két olyan népdal, mely a 20. században majd két másik jeles zeneszerző megfogalmazásában kezd új életet a műzenében. Az egyik az Akkor szép az erdő, mikor zöld, a másik a Kocsmárosné de barna, de barna kezdetű népdal. 1909-ben Kodály Menyhén, a zborvidéki falvak egyikében „Akkor szép az erdő, mikor zöld” szöveggel gyűjtötte az egyik népdalt. Ugyanezt a Hány János daljátékban a történethez illeszkedőbb „Felszántom a császár udvarát / Belévetem hazám bú-baját” kezdetű szöveggel dolgozta fel. A másik dallam Liszt korában hangszeres formában és az említett „Kocsmárosné de barna...” szöveggel is igen népszerű volt. 1846-ig már kottás kiadásban is megjelentek hangszeres verziói, előbb Ruzitska Ignác kiadásában 1826-ban, majd Mátray Gáboréban 1827-ben. Mátray Eggy Nép Ének szerént címmel közölte, Ruzitska viszont Rózsavölgyinek tulajdonította. Arany János, aki a fiatalkorában népszerű dalokat Bartalus István kérésére 1874-ben összeírta, két változatban is feljegyezte e dalt. A gyűjteményt zenei szempontból feldolgozó Kodály a népzenei közeg ismeretében megállapította, hogy „Rózsavölgyi szerzőségéről szó sem lehet; a dallam régi népdaltörzs hajtása.” Olyannyira az, hogy Bartók a vegyes karra írt Magyar népdalok című feldolgozásának 4. tételében a népdal típusváltozatoként feldolgozott Sarjút eszik az ökröm szövegű népdalnak rusztikus hatású dudazenei vonását vette alapul.

Szintén a mélyebb népzeneből való a VII. rapszódiaiban az Amely leány sokat szeret kezdetű népdal. Bartók 1907-ben Nem láttam én télben fecskét szöveggel gyűjtötte Csík megyében, majd később fel is dolgozta. Csányi Mária 1818-19 közötti kéziratos dallamgyűjteményében Régi magyar nóta címmel rögzítette a dallamot, mely egyben az első jelenleg ismert hangszeres adat. Vokális változatokat azonban viszonylag nagy számban találunk a 19. század első felében készült kéziratos kottás gyűjteményekben. Megvan már Pálóczi Horváth Ádám 1813-as gyűjteményében Haza-mars, a győri futás után. Jer haza vitéz pajtásom! címmel, s megvan Mátray Gábor 1828 körüli kéziratában Nem adnák száz petáért, valamint Mindszenty Dániel 1831-es gyűjteményében Ne menj babám a tallóra! szöveggel. Arany János említett kéziratos gyűjteménye A mely leány sokat szeret szöveggel tartalmazza. Arany feljegyzése kapcsán joggal jegyzi meg Kodály, hogy „Sokat forgott dallam”. A népszínművek is biztosították a dallam színpadi sikerét és elterjedését. A dūr és moll hangnemben egyenrangúan élő szöveges népdal eddig ismert forrásaihoz egy hangszeres darabot állíthatunk a Külömbb-külömbb féle magyar noták című gyűjteményből. A 19. század korai időszakából datálható változat egyben hiányzó láncszem az eddig ismert 18-19. századi adatok között.

Utaltunk rá, hogy a romantika korában elfogadott volt egy-egy zenei gondolat, vagy akár teljes mű alapanyagként való átvétele, saját elképzelés szerinti átformálása. Az újra még idős fejjel is fogékony Liszt utolsó, halála előtt egy évvel, 1885-ben elkészült XIX. rapszódiajában is ezt tette: egyrészt átvette és átdolgozta Ábrányi Kornél egy Csárdás nobles című darabját, másrészt felhasználta egy akkoriban új, divatos műcsárdás dallamot, Frank Ignác Luiza csárdását. De milyen messze van ez már fiatalora rapszódiaíaitól! Haloványan bár, de ezt is átjárja valamiféle torz fíntor, ami démoni hangú, öregkori műveit, tragikus hangú csárdásait és egyéb műveit jellemzi. S valamiképp a verbunkos Liszt fiatalsága idején még élő, nemesen egyszerű előadásmódja utáni nosztalgia is kicseng belőle.

Frank Ignác csárdásdallama is elterjedt és fennmaradt a cigányzenészek repertoárján. Így ma már sokféle irányból kell megközelíteni a kérdést akkor, ha Liszt magyar rapszódiaíai népzenei háttérét akarjuk megvizsgálni.

Mint az említett példa mutatja, az idős Liszt életében keletkezett, ismert szerzőtől származó dallam utóbb folklorizálódott. Máskor régtől fogva használt dallamok kerültek be a műbe. Akár régi, akár a legújabb magyar zenei elem került be Liszt rapszódiaiba, azokat mindenkor a legnagyobb tehetséggel foglalta keretbe. A művek alapjául szolgáló dallamok köré önálló bevezető illetve zárórészek épülnek. Liszt Ferenc a meglehetősen heterogén és nem mindig a legértékesebb alapanyagból sajátos Liszt-kompozíciót és utánozhatatlan magyar művet formált. Egyben pedig a rapszódia műfajt is a legmagasabbra emelte.

Liszt a magyaros elemeket ugyanis nem dallamidézetekként és sablonos felszíni díszítéseként használta. Azok részévé váltak egyetemes, az egész európai örökséget magáénak valló zenei stílusának. A zenében igen művelt gróf Fáy István 1859-ben egy vidéki levelező újságcikkére válaszolva többek közt ezt írta a Vasárnapi Újság január 23-i számában: „Higgye meg, tisztelt barátom, hogy a nemzeti zenében is van sok fokozat. Salonban más eredetiséget kívánunk, mást a táncsteremben, mást egy pohár bornál, mást a csapszékben, de azért mindenütt meg kell az eredetiségnek lenni, csak hogy van finom eredetiség, természetes eredetiség és betyár eredetiség! Ennek mindegyiknek kell léteznie... de miután nem mindig üthetjük össze sarkantyúinkat, nem mindig tehetjük kezünket fejünkre, egyet rikkantván, olyan Szilaj Pista módjára, hanem sokszor a külföld előtt is, vagy nagyobb körökben kell a magyar zenét bemutatni, akkor finomabb gondolatokra, új világra van szükség.” Liszt vele született természetes eredetisége mellett a finom eredetiséget nagy műveltsége adta (a magyar kivételével eredeti nyelven olvasta a francia, német, olasz irodalmat – ennek nyomát többek közt szimfonikus költeményei, dalai mutatják –, s elmélyült az olasz művészettörténetben is). A kezdetben csak cigányzenészek játékaán keresztül megismert magyar zene pedig a betyár eredetiség színeit adta rapszódiainak. Hamarosan azonban az általa tisztelt magyar zeneszerző pályatársak és barátok (Erkel Ferenc, Mosonyi Mihály, Ábrányi Kornél és mások) műveit is megismerte, s általában is elmélyedt a magyar kultúrában, történelemben. A virtuóz zongoraművészi pálya befejezésével csökkent, de végleg nem szűnt meg a sok utazás; a Magyarország, Németország és Itália között mozgó Lisztnek csak idős korában lett arra ideje, hogy elkezdhesse magyarul tanulni. Kései rapszódiainak lassan és friss jelzetei már erről is vallanak. 1875-től a Zeneakadémia első elnökgazgatójaként és egyéb tevékenységével nagy befolyást gyakorolt a magyar kulturális életre, nagylelkűségéből pedig mindig nagy összegek jutottak kulturális célokra. A Zeneakadémia legfelsőbb szintű osztályának tanáraként haláláig a legnagyobb elhivatottsággal látta el feladatát. A magyar zongorapedagógia ma is őt tekinti a modern zongorajáték megalapozójának és a kimagasló magyar zongoraiskola megteremtőjének; egyik tanítványa volt pl. Thomán István, Bartók Béla tanára.

Liszt Ferencről és magyar rapszódiairól összességében elmondhatjuk: igaz, hogy a zeneszerző a felhasznált dallamok nagy részét a kor uralkodó zenei stílusából, a verbunkosból és népies műdalból vette, amit részben cigányzenészek előadásában ismert meg. Ám azok egyrészt a hangszeres zenében a régi magyar zenékből még számos olyan elemet őriztek, melyek a városi népzene-től függetlenül a paraszti népzeneben napjainkig továbbéltek. Másrészt ezen keresztül ismerte meg korának uralkodó magyar zenéjét, melyet a meglévőnél sokkal magasabb és európai szintre tudott emelni. Az segítette magyar stílusának kialakulásában, s egyben ezen a magyar zenén keresztül vált Liszt a romantikus Európa zenei nyelvének egyik legnagyobb megteremtőjévé. Rapszódiai a világ számára máig a rapszodiát, illetve a magyar zenét jelentik. Értéküket Bartóknál senki sem fogalmazhatta volna meg talánálbban: „az igazság kedvéért hangsúlyoznom kell, hogy ezek a rapszodiák – elsősorban a magyar rapszodiákról beszélek – a maguk nemében tökéletes alkotások. Azt az anyagot, amit Liszt bennük felhasznált, nem lehetne szebben, jobban, nagyobb művészettel feldolgozni.”

LISZT FERENC, AVAGY EGY TALÁLT TÁRGY MEGTISZTÍTÁSÁNAK KÍSÉRLETE EGY VAGY KÉT ÜLÉSBEN

Interjú Nagy Péter zongoraművésszel

Kedves Mihály, neked írom panaszom, elvégre te vagy a főszerkesztő, a legilletékesebb. Ki másnak is írhatnám; Karinthy elhíresült mondását visszájára fordítva: „nem mondhatom el mindenkinek, elmondom hát neked”. Elkészültünk ugyan az interjúval, de a fölvetett anyag nagyobbik fele, az első „ülés” szövege a számítógépben nyom nélkül megsemmisült. Csak a második, kisebbik része maradt meg. Ezt az alábbiakban II. pont alatt olvashatod. Valami ez is, de hiányzik alóla az alap: az első „ülés” anyaga. Ismeretében csupán szegényes emlékezetemre és fantáziámra számíthatok. És a te jóindulatodra. Meg kíváncsiságodra (s talán az olvasóéra, ki tudja). Hátha érdekes egy rezümé, egy vázlat formájában is, hogyan indult a pályája Nagy Péter Liszt-díjas zongoraművésznek. (Akivel több mint negyven évvel ezelőtt volt szerencsém megismerkedni, s akivel most, harmincegyéhnégy év múltán találkoztam újra először.) Rá ez a majdnem negyven év, amely szintén (ha nem is nyom nélkül, de) elszállt, árnyékot alig vetett (nem úgy, mint rám, másfél évtizeddel öregebbre). Még most is fiatalember, éppen hogy túl az ötvenedikén.

Fiatal, de jelentős művészi teljesítményekkel a háta mögött. 1979-ben, 19 éves korában, Liszt-művel is a repertoárjában, megnyerte a Magyar Rádió zongoraversenyét. Tanárai a Zeneakadémia fiatal tehetségek osztályában Máthé Klára és Rados Ferenc voltak. Ezt követően Zempléni Kornél tanítványaként elvégezte a Zeneakadémiát, majd 1984 és 1987 között Bloomingtonban Sebők György tanítványa volt. Hazatérése után a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem zongora tanszékének tanára, 2007-től 2011 júliusáig tanszékvezetője. Közben Weimarban, Tokióban, Új-Zélandban vendégprofesszor. Jelenleg a stuttgarti Hochschule für Musik professzora. Ahogy maga mondja: egész életében tanult és tanított. No és persze koncertezett. Szinte a világ minden táján, nemsokára Pekingbe utazik Liszt-művekkel. Egyik szervezője és spiritus rectora a 200. évforduló szeptemberi Liszt Zongoraversenyének, melyen jórészt az ő javaslatára (de a zeneszerző pedagógusi elveinek megfelelően is) a versenyzők maguk állíthatják össze „versenyműveiket”. Talán nem is sejtik: ez is vizsga az önismeret vizsgája (amelyet olyan fontosnak tart Nagy Péter a hiteles előadói munkában is). Egyáltalán a hitelesség. A megismerés kalandja. Talán az egész interjúnak is ez lehetne a kulcsszava. Liszt-műsorú koncertekre való felkérések nyomán ennek törekvése juttatta Allan Walker háromkötetes Liszt-monográfiájához, e könyv tanulmányozása pedig még közelebb a nagy zeneszerzőhöz. Ahhoz a művészhez, aki a maga korában kivételes reflektáltsággal és mégis oly szubjektív erővel tudott hozzáférközni az emberi lélek titkaihoz.

*

– Most hadd említsem Bozó Péter nevét, aki nem olyan régen jelentetett meg egy Liszt-tanulmányt [Liszt Ferenc, a romantika celebje?; Gramofon, 2011. tavasz]. Az az érzésem, hogy ebben az írásban van egy kis Liszttel szembeni malícia. Én ezt persze egyáltalán nem bánom. Egyrészt azért, mert nagyon jól fogalmaz, nekem, mint „nyelvésznek” fontos, hogy tudjon fogalmazni, aki ír – le a kalappal előtte. Másrészt meg azért se bánom, mert így, ezzel a kis malíciával élesen tud fölvetni lényeges kérdéseket. S ez mégiscsak fontos. Például azt mondja, s ebben valószínűleg igaza is van, hogy nem lehet egységes Liszt-képről beszélni: csak képek vannak, ismereteink töredékesek. S nemcsak azért, mert olyan hatalmas ez az életmű, hanem azért is (s ebben talán már elveti a sulykot), mert Lisztnak, úgymond, maszkjai vannak. Ezt ugyan az életrajzzal kapcsolatban említi, de olvasatom szerint zenéjét is hasonlóképpen szemléli. Lisztnak, s ezt már én teszem hozzá, nem annyira a „maszkjai”, mint az arcai érdekesek. Neked mit mond e fölvetés?

– Mindenképpen szimpatikusabb az „arcai”, mint a „maszkjai”. A maszk valamilyen menekülés jellegű dolog, tehát hogy „nem vállalom”, hogy „mögötte akarok elbújni”. Én soha nem éreztem ilyennek Lisztet, inkább azt érzem (ahogy a magyarságát, a vallásosságát kereste), hogy ezek az arcok életének bizonyos fázisait mutatják, azokat, amelyekben az éppen adott problémát megoldani próbálja. Mondható arcnak is, de inkább az ember a különböző helyzetekben. A szerelmi szál, az érzelmi szál vagy küzdelme a Zeneakadémiáért, pedagógusi tevékenysége, stb. Tehát a változó ember a változó időben. Én így értelmezem e kérdést.

– A már idézetekhez hasonlólt zenéjével kapcsolatban is megkockáztat a tanulmány szerzője, tekintve, hogy a zeneszerző hatalmas életművéből leginkább átíratra hivatkozik.

– Én ezt egyáltalán nem érzem maszknak, inkább visszautalnék arra, hogy pl. amikor Meyerbeer-átiratot készített, akkor Meyerbeert megérteni akarta. Ugyanezt mondhatom a Wagner- és a Verdi-átiratokról és sorolhatnám: meg akarta őket ismerni. Azért komponálta meg az átiratokat, mert így lett sajátja a kortárs zeneszerzők műveiben foglalt tartalom. Ez nem maszk, ez a megismerő ember arca.

– A másik, amit szeretnék még fölvetni, Milan Kunderával kapcsolatos. Nem tudom, mennyire ismered. Az utóbbi időben kevés szó esik róla. Kiváló cseh író, aki '68 után kiment Franciaországba, talán már franciának is tekinthető. Regényíró, de olyan ember, akinek nagy affinitása van a zene iránt is. Elárult testamentumok című esszéjében [Európa Kiadó, 1996] többek között arról ír, hogyan került kapcsolatba a zenével. Ezt talán most nem kellene elmondanom, a mi szempontunkból kevésbé érdekes, de azt igen, hogy könyvének több fejezetében is foglalkozik a zenével. Ráadásul van egy teóriája is vele kapcsolatban, amelytől most nem tudlak megkímélni. Ahogy ő látja a zenetörténetet, ennek két félideje van (mindjárt látni fogod, hogy tulajdonképpen három!). Az első valahol Bachhal zárul, és többé-kevésbé a polifóniával lehet jellemezni. A második félide pedig a klasszicista és bizonyos értelemben a romantikával kezdődő zene, amely a monódia és a homofónia jegyében a megrövidülő és zárttá váló dallamot állítja középpontba, és ennek rendeli alá a mű egészét. A harmónia pusztá kiséretté válik – tehát az előtér-háttér elválik egymástól. Dichotomikus lesz a zene: egyfelől a dallamban megtestesülő, érzelmkifejező invenció áll, másfelől pedig az ezeket összekötő hidak mestersége és mesterkedése (a másodrendű komponistáknál). Ez a kettősség persze minden zeneszerző számára problematikusá teszi a feladatot. (Éppen ennek megoldásában mutatkozik a minőség.) Kundera nem értékítéletet akar alkotni, hanem csupán e két korszak jellegzetességét kívánja kiemelni. Ráadásul van harmadik félideje (!) is a zenének. Ennek jellemzője, hogy nem egy korszak zenei konvencióiból indul ki a szerző, hanem az egész zenetörténetből. Sztravinszkijt hozza föl példának: arra, hogyan nyúl vissza az első félide hagyományaihoz egy művész. Engem ez a gondolatmenet, Liszttel kapcsolatban, külön is elgondolkodtatott. Úgy érzem, hogy Lisztben és Sztravinszkijban, noha más kor más gyermekei voltak, van legalább egy közös vonás. Ez pedig a minden irányú zenei érdeklődés, az, hogy mindent magukévá akartak tenni, amivel csak találkozhattak. Kundera azonban Liszt nevét, noha rengeteg zeneszerzőt megnevez (ha jól számoltam!) egyszer sem említi. De ha logikáját veszem, Lisztet már a harmadik félide zeneszerzőjének kell tekintenem, legalábbis egy ilyen értelmű előfutárnak. Ő is mindenevő, és az egész zenetörténetbe ereszti gyökereit. Vagy nem?

– Igen, csak van egy nagy különbség Sztravinszkij és Liszt között. Liszt nyelvezete egy. A kései Liszt ugyan sokkal inkább csontvázszerű, mint a korai, a kötőszövegek valahogyan eltűnnek, de a nyelvezete, a szintakszisa, lehet mondani, ugyanaz. Tehát a legkorábbi darabjaiban is azok a csírák mutatkoznak, amelyek a későbbiekben is. És még valami. Sztravinszkij életművében sokkal jobban lehet egyes korszakokat elhatárolni, mint Lisztében. Amikor utóbbi sok-sok darabját átnéztem, azt vettem észre, hogy Liszt fiatalkori műveiben is ugyanaz a szerző, mint az ún. öregkori, kései darabjaiban. Csak letisztult valamennyire, és már csak a lényeg van benne. Most ez úgy hangzik, mintha... jobbat nem tudok mondani: a korai művekben a kötőszöveg fontosabb, nagyobb szerepet kap, mint később. Később már csak az a pár hang marad, ami a lényeg hordozza. Lisztnek mindenkor volt egy csak rá jellemző nyelvezete, amelybe persze időközönként mindenféle hatásokat beleengedett.

– Értem, de a hatásokat beleengedte.

– Beleengedte, Sztravinszkij viszont egészen más módon mert komponálni, ő a nyelvezetét is meg merte változtatni. Zsenialitása azonban maradt. Lisztnél (a zsenialitás mellett) az alap is marad mindvégig ugyanaz, a kromatizálása, nyelvezete. Mindvégig.

– Minden összehasonlítás a különbségek és az azonosságok mérlegelése. Te most a különbségeket domborítottad ki – de van-e valami közös bennük, egyáltalán összevethető-e ez a két fenomén?

– Szerintem nehezen. Gondoljuk csak végig, mit csinált Liszt élete végén, amikor Richard Strauss és Wagner még a romantikának építették a nagyobb-nagyobb katedrálisokat, gondoljunk pl. a Parsifalra vagy a Rózsalovagra. Liszt egészen más úton haladt. Akkor kezdte komponálni egyre szikárabb, egyre csontvázszerűbb, egyre modernebb? darabjait. Úgy fogalmaznék, hogy önmagát bontotta le arra a minimumra, ami mindig is ott volt benne. A póre lényeg tudta élete végén megmutatni. Ezek a kései kompozíciók valami olyan koncentrált esszenciáját jelentik művészetének, ami benne volt korai műveiben is. Sztravinszkij a visszanyúlásával, a gyökerek keresésével nyelvezetet próbált változtatni, Liszt pedig csak önmagát tette még világosabbá.

– Ez persze igaz, hagyjuk is a két zeneszerző egyéb vonatkozásait. De Liszt saját korától is különbözött. Annyiban,

hogyan az önlecsupaszítás benne nagyon erős kézzel volt, határozottabb, mint a kortársaiban. (Közvetlen elődei közül is csak a nagy Beethoven járta ezt az utat.) Végül erre szeretnék rákérdezni: miként látod Liszt helyét saját korában?

– Ez nagyon összetett kérdés, és én nem vagyok zenetudós, nem is akarok azzá válni, jóllehet a darabok megértéséhez erre is szükség van vagy lenne. Annyit azért e kérdés egy szegletét megvilágítva elmondanék, hogy aki magát ennyire bátran fölállalja idős korában, az csak a legnagyobb lehet. Aki ezeket a csárdásokot megírta vagy a Szürke felhőket (és sorolhatnám), az arról tesz bizonyosságot, hogy ismerte, hogy megismerte önmagát. És ez csak Beethovennel vagy Bachkal együtt említhető.

– Kundera is, amikor a második féldő ellentmondását, a dallam és az áthidalás problematikáját feszegeti, éppen Beethoven példájára hivatkozik, Beethovenére, aki fölismerte ennek jelentőségét, és kései műveiben megoldást is talált rá. Állítólag, mint valami múzsa, a kis Lisztet homlokán is csókolta. A későbbiekre gondolva lehet ezt talán képtelen is érteni.

– Ez az esemény nem bizonyítható, a Lisztrel kapcsolatos legendák közé tartozik. Említettem már Allan Walker könyvét, amely nyolc évvel ezelőtt olyan nagy hatást gyakorolt Liszt-recepciómra. Ma is példamutatónak tekintem, mert minden egyes legendát vagy szóbeszédet, sztorit megvizsgál, tudományos alaposítással bizonyít vagy próbál bizonyítani. És ez nagyon fontos, mert a régebbi Liszt-kép, a nagy romantikusé, a nőfaló (és sorolhatnám), ma már, legalábbis szerintem, nem életképes. Olyan maszk, amit mások (a „korok”) húztak az arcára. Szó sincs erről. A nők azért bolondultak érte, mert csodálatosan játszott. És nem csak a nők. Nem azért csinálta, hogy hatást érjen el, abban az értelemben biztosan nem, ahogy ma értik a „megasztárt”. Ő mindig őszintén és a legnagyobb meggyőződéssel szolgálta a zenét. Megasztárságról beszélni róla a mai divatok közé tartozik, de szó sincs erről, ez hazugság vagy szemfényvesztés. Walker megvizsgálta minden lehető forrást, és ezt a „bonviván” vagy „nagy természetű ember” legendát is tökéletesen tisztázta.

– Valóban fontos a valóság kérdése, az igazsága. Ezért is kanyarodnék még vissza előző kérdésem másik feléhez, Kunderához. Lisztről ugyan nem beszél, de amit Beethovennek a klasszicista formák felrobbantásában vagy feloldásában játszott szerepéről ír, az mutatis mutandis Lisztre is igaz. Én legalábbis így látom. Az ő nagy újítása is éppen ez volt: a hagyományos formákat is, magát a kompozíciót a zenei feldolgozás témájává, egy nagyon invenciózus, egy nagyon egyéni kidolgozás eszközévé tudta tenni.

– A korai Beethovenre még mindez nem volt jellemző.

– Igaz. Beethoven esetében van egy ilyen jellegű fejlődés.

– Lisztnél is van fejlődés, de nála ugyanaz a dolog marad meg, nála az anyag a szó jó értelmében lepusztul. És még hozzátennék az eddigiekhez valamit a műveltségről is. Aki nem olvasta el a Faustot vagy Thomas Mannt, az nem tudhatja sem dirigálni, sem befogadni Lisztet.

Dirigálni valószínűleg nem tudja – hogy befogadni sem, azt nem gondolom. Egyszerűen azért, mert a befogadás nem annyira műveltség, mint ízlés vagy önreflexió kérdése. Az alkotás is, bár ahhoz még egyebek is szükségeltetnek, valószínűleg – persze ízlés az kell hozzá. A befogadáshoz meg jóformán elég is ennyi.

– Talán inkább általános érzékenység, nem?

– Ebben egyet is érthetünk. Jut eszembe erről mindjárt hat- és négyéves unokám – az elmúlt héten fölfedezték bakelit-lemezeimet, közöttük Sztravinszkij Sacréját. Muszáj volt megmutatnom nekik. De hogy kedvet is csináljak a zenéhez, elkezdtem játékból „vezényelni”. S mit ad Isten: egyre inkább belemerültünk a játékba – olyannyira, hogy hamarosan mindketten táncra perdültek, és mindvégig ropták a táncot. Egy Sztravinszkij-zene hatására. Pedig legjobb tudomásom szerint nem olvasták, egyelőre még nem, a citált műveket, s fogalmuk sincs Nizsinszkij koreográfiájáról. Abban persze igazad van, hogy a műveltség fontos, nem tagadom, ennek alapján még sok mindent bele lehet „látni” egy-egy zeneműbe. De viszonylagos is: minél többet tudunk, annál többet nem tudunk! S vannak, akik diplomával is bénák az ilyesmire.

– Nekünk előadónak viszont nélkülözhetetlen, sőt: sohasem lehet elég. Nekünk ahhoz, hogy kedvet ébresztünk, inspiráció kell. Szellemi inspiráció, kinek ilyen, kinek olyan. Oscar Wilde-ra hivatkozhatom, A csalogány és a rózsza című meséjére. A csalogánynak ebben a történetben szíve vérével kell megfestenie a rózsát, hogy a szerelem szimbólumaként végül a kedvesé lehessen. Nekünk előadónak ahhoz, hogy kedvet kapjunk e különös vérontáshoz, mondtam már, inspiráció kell: neked, hallgatónak csak így adhatom át a rózsát. Az nem elég, hogy ott van a kotta – a kotta mögött ember áll.

- Nem pusztán technikai a kérdés, ez számomra is világos.
- A tartalomnak örületes mélységei lehetnek.
- Az a legkevésbé megfogható, és mégis kikerülhetetlen. S az ízlést is ki kellett művelni valahogy. Nem biztos, hogy zenével és zenében, de ha azzal vagy abban, az se baj. S ha már megvan, erre is képesíthet: a minőség iránti érzék.
- Még javasolnék valamit e kis interjú számára (ha még elvállalod)! Liszt, az ember és zenéje számomra univerzális feladat. Bár rég meghalt, még mindig élőként áll előttem. Attól, hogy belemerültem művébe és mindabba, ami körülötte megképződött, példává lett. Ha maszkokról és arcokról egyáltalán beszélhetünk vele kapcsolatban, ezek számomra a „maszkjai”: a megismerés egyes állomásai.
- És ezeken mindig túl lehet lépni.
- Túl kell!
- Hány ilyen képletes maszkot lehet még lehántani róla?
- Ez maga a Faust. Hogy mindent tudok, és mégse tudok semmit. Mindent elolvastam, és mégse tudom, mi az élet.
- Ez maga a 19. század. A személyes érdekeltség a megismerésben – ez nagyon 19. századi jelenség. A 20. század és a 21. most már teameket hoz létre (információkapacitását is egyre inkább kívülre helyezi). Ilyen viszonyok között a személy könnyen el is veszhet, szerepeire redukálódhat. Ezek a kondíciók is kihívást jelentenek, s nem is csak a művész számára. És persze Liszt, ahogy mondod. (Annál inkább, minél inkább elveszítette a mai ember személyiségének eredendő egységét, amelyért Liszt még futni tudott).
- Engedj meg még valami személyeset! A Liszttel való foglalkozás döbbsített rá, hogy csak azt tudom csinálni (mert csak azt érdemes!), amiben hinni tudok. Lehet ezt hallani! Csináltam egy kis kísérletet. Utánanéztam, hogy a Lenau alapján írt I. Mephisto-keringőt hogy játsszák. Egyik elfogadhatatlanabb, mint a másik. Azt látom a Liszt-felvételek összevetése nyomán, hogy a zenei megvalósítás és az ún. tartalom ezekben a produkciókban sehogy sem akar találkozni.
- S e bűvárkodás eredménye? Az „új” Mephisto-keringőt már megcsináltad?
- Tervezem. Jelenleg az foglalkoztat, hogy benne ki vagy mi is az a Mephisto, hogy mi a keringő szerepe stb. Rá kellett jönnöm, hogy az én eddigi megközelitésem se volt igazán megfelelő. Úgy érzem, hogy távolról sincs a darab fölfejtve. Nincs eléggé a hasa anatómiailag fölívva. Ezt persze én gondolom így, hogy igaz-e, az egy másik dolog – majd a pódiumon eldől, s a közönség megmondja. Éppen Liszt kapcsán fontos hangoztatni e munka jelentőségét. Sok-sok réteg mögött kell megkeresni a darabot, mintegy az előadásokra ráakódott guanórétegek alatt. Ilyenekre gondolok: a korra jellemző ún. „virtuozitás”, előadóművészi tradíciók, rosszul értelmezett „megasztárság”, és így tovább. Közben pedig ott van egy fantasztikus darab, amely kibontásra vár, de hagyján: nekem kell kiszabadítanom fogságából. S hogy jó irányban tájékozódok-e, csak magamon tudom lemérni – de Lisztre is ez volt jellemző, ez foglalkoztatta – a dolog lelkéig való eljutás. Önmagunk megismerése.

A LISZTOMÁNIÁTÓL LISZT FERENC ÚJRAFELFEDEZÉSÉIG

1844. április 25-én, a párizsi koncertszezon értékelve, Heinrich Heine használja először a Lisztomania kifejezést, hogy érzékeltesse a közönségnek azt a már hisztériával határos elragadtatását, amit Liszt zongorajátéka váltott ki. Az egyszemélyes előadás műfaját feltalálva, Liszt – saját szerzeményein kívül – feledhetetlen érzelmet váltott ki azzal, hogy Beethoven, Wagner, Bellini, Berlioz, Chopin, Mozart, Csajkovszkij, Donizetti, Verdi, Paganini, Rossini zenekari műveit zongoraátiratban szólaltatta meg, de zenekari hatást keltve.

Átirataiban ezek a zeneművek merész technikai és formai elemekkel gazdagodtak: színesebbé lettek, mint egy nemzetközi táj; így jogos vele kapcsolatban az első európai zenész elnevezés. Pedig a 19 magyar rapszódiaiban alkalmazott magyar motívumok bizonyítják, hogy zeneszerzői képzelete, alkotóenergiája alapvetően magyar alapokból merített, akár a 9. sz. Hungária szimfonikus költeményről, akár a Magyar arcképcsarnokról, vagy a Koronázási miséről van is szó.

Ugyanakkor a fennkölt témák és a hősiesség sajátos kultusza a nemzeti kereteken túllépve, a nemzetközi mitikus pantheonba illeszkedik, amikor az első európai zenészként saját magát rajzolja meg a goethei Faust szimfóniában. Ahogy azt az egyik legvirtuózabb Liszt-interpretátor, Michele Campanella írja *Az én Lisztem*; egy zongorista véleménye című, a milánói Bompianinál 2011-ben megjelent művében: „A szimfóniában újtói bátorsággal szakítva a mozgalmasságot elváró kánonokkal, az opust Bildekre [arcképek] bontja, a lehetetlen elérése iránti emberfeletti vágya kifejezéseként.”

A társadalomban uralkodó cinizmussal és individualizmussal szemben Liszt napfáklyányi energiája képzeletépítődökből épül, amelyek kölcsönösen visszhangoznak egymással, az ismert stilisztikai konvergenciákkal felidézve-feledtetve. Ebben rejlik Liszt egyedisége, ahogy mitikus-irodalmi tartalmakat idéz, új, eredeti hangzásokat diadalra juttatva.

Ha a Dante szimfóniában és a Hamlet szimfóniában a zenész az európai irodalom és dráma két titánjának mítoszpoétikai alkotóerejét domborítja ki a maga gigantizmusra vágyó démonának igénye szerint, a Petrarca Három szonettjében a zene idomul a petrarcai vers bűvös hangzásához, úgy emelve ki annak énekelhető voltát, hogy az már szinte istenkísértés. Élete végén, katolikus apátként, a magasságos iránti vágyát éli ki, átalakítva-megújítva a liturgia rítusát, egy Via Crucisszal fogalmazva meg Isten Báránya hősi áldozatát, páratlan érzelmi sűrítéssel.

Tanári örökségként hagyta ránk Technikai tanulmányait, amelyek egyszerre értékesek és páratlanok, hiszen kevesen képesek egy-egy kézzel három oktávot befogni. Ám olyan örökség ez, amelynek technikai újításai mint ha a XX. században szöknének szárba.

Ken Russel *Lisztomania* című filmjével (1975) felidézte Liszt szinte démoni varázserejét és ördögi ügyességét: minden idők legnagyobb zongoristáét. Szenvedélyes hallgatósága fellépései után rendszeresen megrohanta, hogy elkérje verejtékes kendőjét vagy mitikus kesztyűjét, vagy levágjon egy tincset a hajából, mint tették az iránta rajongó nők, akik aztán az ereklyét egy medálba, vagy a kávéscsésze aljába rejtették üvegtokban.

Míg virtuóz játéka és technikai bravúrja az örök ellenség: a halál elleni lehetetlen küzdelmét mutatják (Haláltánc), addig tanulmányai méltó kifejezői szellemiségének. Valóban, Liszt úgy tartotta, hogy a technika nem a gyakorlat szülötte, hanem a szellem képessége. Emlékeztünk arra is, hogy Saint-Saens francia zeneszerző úgy találta, hogy Liszt „Bach és Beethoven értelmezései fenséges revelációt jelentettek”, és hogy lánya, Cosima Wagner naplójában (Budapest, 1875) felemlíti, hogy került apja Beethoven Császár szonátáját játszva önkívületi állapotba, rendkívüli átélésével! „Egyedülálló varázslat: nem zongorajáték: maga a tiszta hang! Richard azt mondja, hogy nincs semmi ehhez fogható.”

Egy mind cinikusabb és individualizálódóbb társadalomban Liszt élete és zenéje, aki mindig kész volt arra, hogy mások nagyszerű műveit vigye dicsőségre, annak a határtalan nagylelkűségnek a bizonyítékai, amely mindig az emberi szellem nagyszerűségének szolgálatában állt.

(Linczényi Endre fordítása)

KURTAVAS ÉS GLASZÉKESZTYŰ

(A baka és a kisasszony Liszt Ferenc hangversenyén)

Csatkai Endre emlékének (1896–1970)

Keresetnek, különösnek is tetszhet a tanulmány címe: pedig valóság tartalma igazi. Akár bővíthető is, mert az 1840-es februári soproni Liszt-hangverseny összefüggéseit, utóéletét keresi. Arra válaszol, hogy mit hozott magával ez a hangverseny két hallgatója: az önkéntes katona Petrovics Sándor és Slachta Etelka számára.

Milyen büntetés járt a február 18-i soproni hangversenyre engedély nélkül beszökő bakának? Megbüntették, hiszen parancsnokai nem engedték oda! Ahova a tisztek elmentek, mit kereshet ott a baka? A „tintanyalónak” csúfolt diák baka mit sem törődött ezzel. Mert látni és hallani akarta az ifjú mestert, ha azt csak a kaszinói karzat 40 krajcáros állóhelyéről is tehetné. Elérte a célját, de keményen meg is büntették érte. Másrészt Slachta Etelkának mit hozott Liszt zongorajátéka? Ráadásul ott volt a Bezerédy-palotában a belvárosi nemesi kisasszony a soproni hangversenyen és a következő napon a táncestélyen is. A kisasszony még ott is meghallgathatta Lisztet!

Mindkét részvevőnek ugyanazt adta ez a találkozás, amit tanulmányunk címe is megjelöl. Kurtavas járt ki Petrovics bakának. Vagy ha mégsem kurtavas, mindenképpen kemény büntetést kapott. Azért is büntették, mert ő nem léphetett be oda, ahová a tisztjei mehettek!

Etelka kisasszonynak más a helyzete: ő már napokkal előtte, február 16-án hallott az anyjától, Baumgarten Anna bárónőtől a nagy eseményről. Ezért azonnal munkához fogott, és varrt mindkét eseményre egy új ruhát. Maga varrta, mert Slachta kisasszonynak csak rangja volt, pénze már kevés. Erről ezt olvashatjuk a Naplójában: „Anyám délelőtt találkozott Bezerédyvel, ki mondá, hogy Liszt tiszteletére táncvigalmat ad. Így hát mindjárt délután szabtam krepp ruhámat.”¹

Elnyerte a jutalmát a Kolostor utcai palotában Bezerédyék táncvigalmán. Amikor Bartholodeiszkné, Chernel Teréz udvariasan elvette a táncolók közé belépő Liszt Ferenc cilinderét, rögtön el is csente a Mester fél pár kesztyűjét. Úgy látszik, ez a rajongók előjoga volt, akik emlékként rögtön darabokra tépték a fél kesztyűt. Etelkának csak egy kis darab jutott belőle, éppen a Jacqemar mesterjeggyel. Erre figyelt fel Liszt!

Így ír erről a Naplójában: „Liszt tőlem két lépésre állt. Ő olvasá szememben azt a gyönyört, melyet bennem egy ily érdekes emlék bírása kelt. Ez őt elhatározza – ő hozzám lép s e szavakkal: Mais vous n'en aves qu'une toute petite piece... Oserais je vous offrir la paire?” Az utolsó mondat magyarul így hangzik: „Bátorkodhatom-e felajánlani a párját?” Ezután „mindkét térdére leereszkeedik, kezeit kérőleg teszi össze s nekem a jobb kezéről való kesztyűjét mely egész ép vala, nyújtja át. Én annyira meg valék lepetve, oly zavart voltam, hogy egyebet nem válaszolhattam, mint: Merci Monsieur!”²

Egy percre Etelka lett a Bezerédy-házban a hölgykoszorú hőse: most mindenki csak rá figyelt! Ezt tette a kíváncsi Zay grófné is. Az 1779-ben született idősnek számító Zayné, Calisch Mária kissé sértődött hangon panasolta el a fiához írt levélben. Azt írta, hogy Liszt figyelmetlen volt, mert nem társalgott a jelen lévő idősebb úri hölgyekkel: „Sopron 22/2 1840. Liszt tegnap elutazott, miután mindenkit még egyszer elbájolt. Bezerédyék táncestélyén, és ahonnan (ugyanis) 9 órakor az asszony házához ment, (Horváthné, Khevenhüller grófnőhöz) és azt kérte, hogy játszasson néhány keringőt, keringő ütemben viszonylag hosszú ideig egy ábrándot játszott, majd felállt a zongorától. Egyetlen hölgynek sem mutatkozott be, sem Auerspergnél, sem Bezerédynél, hasonlóképpen Horváth-Khevenhüllernénél sem, aki nagyon tetszett neki, és nagyon udvarolt neki Bezerédyéknél is. Arra kérte, hogy játsszon vele egy négykezeset, amit ő meg is tett, nagyon közel álltam hozzájuk, és minden

¹ Petőfi büntetéséről Fekete Sándor ír Petőfi Sándor életrajzában, ez Orlay Soma emlékezése szerint szigorú büntetés volt, kurtavasat említ Pák Albert nyomán Ágai Adolf. Az adatok együtt: Hatvány Lajos Így élt Petőfi, Bp., 1967. I. 301–302. l. Etelka naplójegyzése: „Kacérkodni fogok vele” Slachta Etelka... naplója első kötete, Győr, 2004. 120. l.

² Slachta Etelka... naplója, I. Győr, 2004. 122. l

percben hallottam, hogy így szólt c'est joli, charmant..."³ A hallgatózó koros hölgy (Petőfi később egy regényt is ilyen címen fordított) Zayné, Calisch Mária rosszmájú, sértődötten pletykálgató leveléhez hozzátehetünk valamit: a „kedves és bájos” szavakkal biztatott négykezeset játszó Khevenhüller grófnőnél talán a földi vonzalmat is megtalálhatta (az est után talán a szerelmet is?) A 19 éves Etelka kisasszony (akinek letérdelve adta át emlékébe a fél pár kesztyűt) csak egyetlen pillanatig tartó égi szerelmet jelentett számára.

Etelka naplójában egyetlen sort sem írt le a Liszttel négykezeset játszó kacér grófnőről. Örömmel töltötte el „egy ily értékes emlék bírása”! Csatkai Endre művészettörténész 1943-ban kiadta a Soproni Szemlében Slachta Etelka naplója válogatott részleteit. Ebben azonosította a négykezeset játszó hölgy személyét is: „Szentgyörgyi Horváth József 1837-ben vette nőül Khevenhüller grófnőt. A Honderű jelenti 1843-ban, hogy már szépen beszél magyarul. (I. kötet 585. l)”

Az egyik hősünknek kemény büntetést, a másiknak irigyelt megbecsülést hozott a soproni Liszt-látogatás. A diákból katonává nyomorított fiatal Petőfi állta a csapásokat. Végül is a sanyarú körülmények közt is folyamatosan művelődő Petőfi ismeretvilága még a Halász utcai kaszárnyában is bővült. Még részben sem érvényesültek Petőfin a „végzetdráma” szabályai. Zacharias Werner végzetdrámáját azzal a szabállyal írja meg, hogy a csapások mindig visszatérnek ugyanazon a napon. Ezt az 1820-as években kedvelt színműtípust Petőfi legyőzte, bár ebben sok barátja segítette Sopronban.

Etelka, a rajongó 19 éves fiatal lány győzedelmes hősnővé vált egy pillanatra ezen a soproni Liszt-ünnepnapon. Bezerédyék táncestélyének utóéletéről: Liszt februári hangversenyéről még áprilisban is beszéltek Sopronban Etelka baráti körében. A naplóíró feljegyzi, hogy a zongoraművész rövid verset rögtönzött a fél kesztyű átadásakor. A féltékeny Rielkopf Rudolf ulánustisz utólag megírta ennek rögtönzött paródiáját, amit a társaság kérésére fel is olvasott. Egyik versike szövegét sem ismerjük. Petőfi ekkor már Grácba menetelt századával.

Lássuk ezek után a városi háttér, az 1840-es évek Sopronját! A megismerésben Fényes Elek szűkszavú, de pontos szövegű Magyarországi Geographiai Szótára (1851) Sopron címszava segít minket: „Van itt [...] kath. gymnasium a Szent benedekiek alatt, virágzó ágostai lyceum, mesteriskola [...] mellyben mesterségek tanítanak, katonai nevelőháza 48-dik számú magyar gyalogezred számára [...] Népeisége 14987 lakos.”

A „virágzó lyceumba” járt Petőfi keserves itteni katonáskodása idején Petrics Soma, a másod-unokatestvér, Sass István, a sárszentlőrinci időszaktól jóbarát, és Fabriczius Endre, aki visszaemlékezése szerint Van der Velde német könyveit hordta Petőfinek a Hosszú sorra Nendherrné lakására, a diákkamarába. Ez ma Rákóczi Ferenc utca 9. számú ház. A líceumba járó barátok, köztük Petrics Soma, segítették abban Petőfit, hogy az unokatestvér ruhájába öltözve bejusson Liszt Ferenc nevezetes hangversenyére.

Az 1840-es hangverseny történetének adatait Házi Jenő, város a kiváló főlevéltárosa gyűjtötte össze.⁴ Megírja, hogy Liszt Ferenc 1838-ban Velencében értesült a magyarországi márciusi szörnyű pesti árvízről Ekkor elhatározta, hogy segít a nemzetén. „Bécsbe utazott, hol 25.000 forintot sikerült játékaival összegyűjteni. [...] Hazája földjét csak 1839. dec. 18-án lépte át, és majdnem két évtizedes távollét után először Pozsonyban, majd Pesten, utóbb Győrött és ismét Pozsonyban adott hangversenyeket és így tért vissza Bécsbe.”

Ezután Sopronban is általános óhajjá vált, hogy hívják meg Liszt Ferencet jótékony célú vendégszereplésre. Laitner Serafcus Ferenc polgármester fogalmazta meg levelében a polgárság kérését: „... a polgármester, mint a kiseddóvó intézet társigazgatója, Neumayer János tanácsos, mint a szegény mesterlegények kórházának elnöke, [...] végül báró Ocskay Ferenc pedig mint a [...] hangászegylet elnöke együtt hívták meg a művészt levélbelileg [...] mert úgy tudták, hogy Liszt egy ilyen közreműködésre hajlandónak nyilatkozott.” Elment a meghívólevél, Liszt elfogadta a meghívást és a jótékony hangversenyét február 18-ra tűzte ki. Egy erről szóló összefoglaló jelentés is fennmaradt (Fasc. VIII. nr. 1164), mely Házi Jenő feltételezése szerint vagy a pozsonyi vagy egy bécsi újság részére készülhetett. Ez a jelentés összegzi a február 18-i hangverseny előzményeit.

³ Pausz Gabriella: Nemes Artner Mária Terézia [...] és írói köre Bp., 1917. Itt idézzük a régi értekezésben elbújó fontos levélrészletet, ami az értekezésben Függelékben olvasható: A levélrészlet németül így jelent meg: Oedenburg, 22/2 1840. „Lisz ist gestern fort nachdem er nochmals alles entzückte. In der Soirée bey Bezerédy wo getanzt ward und wo er um 9 Uhr zur Frau (nähmlich) vom Hause ging und sie bath ein paar Walzer spielen zu dürfen, phantasierte im Walzertact ziemlich lange und verliess dann das Clavier. Er liess sich bey keiner andern Dame vorstellen weder bey Auersperg noch bey Bezerédy als bey der Horvath-Khevenhüller, die ihm sehr gefiel und dere r bey B(ezerédy) sehr die Cour machte. Er bat sie 4händige Walzer mit ihm zu spielen, was sie auch that, ich stand sehr nahe und hörte ihn alle Augenblicke zu sagen ‚c'est joli, charmant...’”

⁴ Házi Jenő: Liszt Ferenc Sopronban, Sopron, 1936. 7. l

(Liszt Ferenc) „február 17-én este ide érkezett. Az adandó hangverseny híre messze elterjedt és a vendéglők zsúfolásig megteltek Kismarton, Kőszeg és Szombathelyről érkezett vendégekkel. Amidőn Liszt febr. 18-án este a Kaszinó nagytermében [...] megjelent közel ezer torok dörögte feléje az éljent”⁵ Ott szorongott a kaszinó karzatának második osztályú 40 krajcáros állóhelyén Petrovics Sándor önkéntes regruta Petrics Soma polgári ruhájában.

A zeneileg jól képzett Etelka kisasszony nyilván valamelyik földszinti zárt székéből hallgatta a „hírhedett zenész”, Liszt Ferenc zongorajátékát anyja és katonatiszt hódolói társaságában. Ismerjük az est zenei programját. Erről Slachta Etelka naplója segítségével számolunk be. A fennmaradt plakát szövegéből a következő fontos mondatokat idézzük⁶:

*Am 18. Februar 1840
wird
HERR FRANZ
LISZT
Virtuose auf dem Pianoforte
Im großen Casino-Saale
Der königlichen Freistadt
ÖDENBURG
[...]
CONCERT
geben*

A plakát kipontozott részében feltüntették azokat az intézményeket (a hangászegyletet, a szegény iparos legények kórházát és a kisdedóvó intézetet), melyeket a zongora virtuóza az est bevételével megajándékozott. A művész jószívűségére és Sopron városának a művésszel ápolott jó kapcsolatára a polgárság és a megajándékozott intézményekre egyetlen hatalmas és polgári öntudattól feszülő német körmondatban hívják meg Liszt minden rajongóját a plakáton (ezt magyarul idézzük): „A Művész egész Európában elterjedt dicső híre alapján, akinek szülővárosaként Sopron jogosultnak érzi önmagát megneveztetni, és bizonyára ezért is, de a [Művész] jól ismert pártfogói segítségével szellemében jóságos volt az itteni Intézmények elismert teljesítménye alapján felajánlani [a bevételt], úgy hiszik az Intézmények vezető testületei, hogy a meghíváshoz az ilyen ritka és egyszeri élményre semmi továbbit nem kell hozzáfűzniük”.

A plakáton vastag betűvel szedve ez áll: „Az esti kezdés időpontja 7 óra” = „Der Anfang ist um 7 Uhr Abends”. A szokásos esti hangversenykezdés időpontja Petőfi későbbi szigorú megbüntetésének előzménye. Házi Jenő megírja tanulmányában, hogy a közönség tapsvihara alapján kétszer adott ráadást Liszt, így a hangverseny vége is kitolódott! A befejezés után még vissza kellett mennie Nendhernéhez a Hosszú sorra, a diákszállásra. Vissza kellett bújni a bakaruhába, és csak azután próbálhatta meg, hogy észrevétlenül jusson be a Halász utcai lakta nyába. Ez szinte lehetetlen volt.

Sopronban mindenki a 18-i hangversenyre készült. Etelka is beírta naplójába, hogy nem ment február 15-én a kaszinóban korábban rendezett táncos összejevetelre. Inkább otthonmaradt, mert félt a megfázástól:

„15-kén Casino pique nique s én nem mehetek! Még egyre köhögök, s elronthatnám magamat Lisztre! [...]

16-kán. Ma már felkeltem, de misébe menni még nem mertem. Anyám délelőtt találkozott Bezerédjvel, ki mondá, hogy Liszt tiszteletére táncvigalmat ad. Így hát mindjárt szabtam krepp ruhámat. Este anyám játszott, mi is bent ültünk. Fischer s Skolimowsky töltötték az estét nálunk.

17-kén Ma már misébe mentem [...] 12 órakor kezdtem ruhámon dolgozni s annak teste, midőn enyéim a színházból jönének, már tökélyesen kész volt. Honnan vevém ezen gyorsaságot, magam sem foghatom meg – tán

⁵ Házi Jenő: *Liszt Ferenc Sopronban, Sopron, 1936. 8. l*

⁶ A plakát kicsinyített hasonmása Csatkai Endre *Liszt Ferenc és Sopron c. tanulmányában látható; Soproni Szemle 1961. 208-220. A plakát hasonmása a 209. lapon látható.*

Liszt inspirírozott? Ő ma este érkezett.”⁷ A 16-i este kapcsán emlegetett Fischer és Skolimowsky ulánustisztek és Etelka hódolói. De akadtak az udvarlói között gyalogos tisztek is. Így csak családnévvel említett Karner hadnagy a Halász utcai kaszárnyából. Róla még külön is szólunk!

Orlay Petrich Soma, az unokatestvér 1879-ben megemlékezett Petőfi részvételéről a február 18-i hangversenyen. Csaknem negyven évvel a hangverseny után írt feljegyzésében érdekes módon visszaköszönnek az 1840-es Liszt-plakát öntudatos, önérzetes sorai.⁸ „Liszt Ferenc ez év telén mesteri játékával diadalt aratva járta be hazánkat s jótékony célokra fejedelmi áldozatokat oszt. Mint szülőföldje fővárosát meglátogatta, s itt is hangverseny adott. Híre az egész várost izgatottságra hozta, s értő és nem értő közönség tolongott őt meghallgatni. Petőfi nem maradhatott ki a hangversenyből, de szigorú kapitányától az éjjeli kimaradásra engedélyt kapni nem remélt. Hogy tehát a tilalom őt a remélt élvezetől meg ne fossza, bejelentés nélkül, az én polgári öltözetemben hallgatta végig a nagy mestere játékát. Természetes, hogy e kihágást szigorú büntetés követte, de ilyen ritka élvezet árán ő azt megadással tűrte.” Az „értő és nem értő közönség”: ez adta ki a kaszinó csaknem ezer hallgatóját!

A hangverseny élményéről ismét Etelka naplójában olvashatunk, ezt kell kézbe vennünk! „18-kán Este én már fekete gros de Naple-omba, a szép fekete gyöngyök a hajamban – hangversenybe menénk. Lisztünk Puritani fantáziát, Schubert Egér- király és Esti dalját a puis nagy fantáziát magyar tételre s induló, s erre Galoppe chromatique játszott. Ezek közt kísérté Rainhartingernek ennek Éji tábor szemle s Megismerését s Schubert Pisztrángját. Mily elragadtatással hallám e varázshangokat, le nem írhatom! Néha mintha gyenge esti fuvalom csókodná a billentyűket, s mint a égben éneklő Seraph bájhangjait hallanók nagy távolból s erre egy egyetlen fúga, s hatásteljes accordok oly erővel lesújtva, mintha a bosszús ég dörögne. Mintha egy egész hangászkar adná e nagyszerű zenét elő – s mindez egy ember!”

Etelkát egy ismerős főtiszt és az ifjabb tisztek veszik körül a hangverseny alatt: „Én elmélyedtem ezen csodahangok hallásába s keserűn ébredék ez édes álomból. Keserűn, mert őrnagy Pagon, kinek kegyességéhez, tudja az ég, miképp juték, költött abból fel. [...] De utójára a magasztos eszméjű Galoppe chromatique után nem éppenoly kellemetlenül ragadtatám elméleteimből ki – Rudi állott előttem s többé el nem hagyott. Én Rotték, Fiáth Pistával s Tarral beszéltem soká, de Rudi mindig ismét felkeresett. [...] Én egészen zavart vagyok: Liszt, Tóni, Rudi – s én még csodálkozom? Liszt ma Bezerédjnél ebédelt.”⁹

Naplójában Etelka beszámol a gyalogos-füzelier tiszt hódolójáról is. Számunkra különösen Karner érdekes, a csak családnévéről ismert katonatiszt, aki állítólag ruszti származású. Ő volt Petőfi századparancsnoka. Kiolvasható a naplóból, hogy a gyalogos tisztek megbecsülése kisebb az ulánus tiszteknél. Egy január 25-i táncos összejövetelről írva azt panaszolja Etelka, hogy jól táncolt a cotillonban Skolimowsky és Kramm tisztekkel, csak „a másik e szép táncot szörnyen aggató gyalogtiszt” akadályozta a multságukat.

Január 10-én Sibrikné volt a tánca vágyó ifjúság háziasszonya: „Urakból: Chernel, a szabadalmon levő Watervliet hadnagy, s a két gyalogtiszt, báró Stietka, és hadnagy Karner. Váltva táncoltunk és játszottunk, Wer mein Haserl stielt [Ki lopja el a nyulacskámat], arckép s aláírás, ügyvédek [...] Stietka magyart is táncolt ügyesen, szavalt is: Das Gnadebild [A kegykép] Saphirtól csinosan.

Január 26-án Etelka Sibriknénál, Felsőbüki Nagy Kláránál volt vendégségben. Itt is jól mulatott két gyalogtiszttel: Stietka báróval és Karner hadnaggyal. A báró tehetséges előadó, multságosan adott elő egy részletet: „Percival elbeszélését Grizeldisből szörnyű nagy, multságos affectációval. (Halm ismert színműve) A második cotillont Karner hadnagy táncolta elő, 2/4 4-ig maradtunk, már mindnyájan kifáradtak, urak és nők, csak én nem.”¹⁰ Ezek a tánchoz és társasági játékokhoz jól értő „gyalogtisztek” helyet kaptak Etelka baráti összejövetelein is. Ők is ott lehettek a kaszinó nagytermében a Liszt-zongoraesten. Ha pedig akár Karner vagy Stietka ráismert a Petrics Soma polgári ruhájában távozni igyekvő gyalogos Petrovics bakára, aligha szólhatott hozzá másképp: „Sie, Soldat, Sie Freiwilliger, hörn Sie, morgen früh melden Sie zum Raport! Hallja-e, maga katona, maga önkéntes, holnap reggel jelentkezik raportra!”

⁷ Slachta Etelka soproni úrilány naplója Győr, 2004. I. 120. l

⁸ Orlay Soma: Adatok Petőfi életéhez Budapesti Szemle, 1879. XIX. 8–10. l. IN Hatvany: ÍÉPI. 301. l

⁹ Slachta Etelka soproni úrilány naplója, Győr, I. 121. l

¹⁰ Slachta Etelka soproni úrilány naplója Győr, I. 106. l

Petrovics Sándor jelentkezett. Az „önfejű” katona személye már nem volt ismeretlen tisztjei előtt. Már kapott kemény büntetést éjszakai olvasásért, amikor a gyertyáját elfújó katonatársa után dobta szuronyát. Fekete Sándor így összegzi a diák-katona büntetéseit: „A kurtavas, vesszőfutás, botozás jogával ellátott tisztikar engedelmis pribékhada, a (vigyázállás) stélingmagyarázatok szellemi színvonalán megrekedt altisztek különítménye azonban nyilvánvalóan még a kaszárnyába menekült tolvajnál vagy gyilkosnál is jobban gyűlölte a költőt, „a világfutó tintanyalót” aki barátaival levelezett, tehát írt és olvasott. [...] A legmegalázóbb és legpiszkosabb munkákat őrá bízta, a legkisebb vétségért kurtavasra verték vagy megbotozták. Kurtavas lett a vége az éjszakai olvasgatásnak is: az egyik fáradt baka elfújta Petőfi gyertyáját, mire Petőfit elragadta az indulat, és a menekülő után hajította szuronyát [...]

A soproni kaszárnyában uralkodó szellemre mi sem jellemzőbb, hogy a majdnem végzetes szuronyhajigálásért ugyanaz a büntetés járt, mint Liszt Ferenc soproni koncertjének engedély nélküli meghallgatásáért. Itt kaphatott a költő először leckét arról, hogy vannak rendszerek és intézmények, amelyekben a kultúra és a bűn fogalma nagyjából azonos.¹¹ „Sándort másnap természetesen kurtavasra verték; s ilyes kihágásokat nem egyszer követett el, az intő szóra nem hallgatott, mivel neki »kissé akaratos feje volt« – írja Ágai Adolf.

A kurtavas – németül „Barrenarest” a Langenscheid az értelmező szótár magyarázata szerint „krumm schließen” „púposra, görbére zár, úgy, hogy testét ív formára meghajtják”.¹² Kétórás, négyórás büntetésfajta, a megbüntetett egy életre megnyomordhatott tőle.

Péter László A szegedi örökség című tanulmánygyűjteményében ezt a kegyetlen büntetésfajta Ráday Gedeonról, a szegedi betyárvilág felszámolásáról írt tanulmányában értelmezte.¹³ „A kézre való a bilincs, a lábra szánt a béklyó. A nehéz vas (nagy vas, nyűgvas) a két lábra, szögecsekkel rákovácsolt vaskarikából és a két karikát összekötő láncból állott. Katonavas (keresztvas, postavas) a bal lábat a jobb kézzel egybekötő lánc; a kéznél lakat volt rajta. A lábvas lánc nélküli karika (percec) volt. A kurtavas azonos oldalon a kezét és lábat összefűző rövid lánc.” Mit kellett ennek a 17. évét betöltött gyerekkatonának kiállnia, bármelyik vasalással is büntették. (Bizonyára található egy olyan osztrák katonai bünteteskódex, amely leírja a büntetés idejét is.)

Hány órára büntethették meg Petrovics Sándor gyerekkatonát, aki magát 1821-ben születettnek vénítette, amikor vállalta a katonaságot? A büntetést, amit másnap kiszabtak rá, talán az a Karner hadnagy, vagy a név szerint nem is ismert „szigorú kapitány” szabta ki, aki január 10-én Sibrikéknél Ki lopja el az én nyulacskámat, Wer meine Haserl stiel című társasjátékot játszotta Etelka kisasszonnyal és barátjával.

Karner hadnagy Sibriké szalonjában kifogástalan úriember, társaságbeli lény. A Halász utcai kaszárnyában a baka Petrovics, a „világfutó tintanyaló” kíméletlen zsarnoka. Szinte ide kívánczik a kérdés: ki fizetett nagyobb árat Liszt Ferenc „Virtuose auf dem Pianoforte” (a zongora virtuóza) játékának meghallgatásáért? De ha csak vesszőzéssel vagy botozással büntették, jobb volt-e ez Petőfi Sándornak? Emlékezzünk rá, „Kemény Mihálynak mondta később a költő, hogy „a legrosszabbul esett neki, ha vesszőznie kellett, s alig volt képes a már felszaggatott hátat sújtani”¹⁴

A történelem és a sors érdekessége, hogy mind a baka és mind az úri kisasszony január 1-jén született. Etelka kisasszony (aki Dugonics András Etelka című regénye nyomán kapta keresztnevét), 1821-ben, költőnk két évvel később. Etelka Karner hadnagy táncosa és a 48. Gollner gyalogezred első századának Karner tisztje egy és ugyanaz a személy. Sibriké szalonjában a második cotillont, a táncos társas játékot vezette, a Halász utcában bakáit egrecírozta. Amikor 1840. március 24-én a Gollner gyalogezred Tiroloba vonult, Karner hadnagy neve is eltűnt Etelka naplójából.

De még számos alkalommal előfordul Petőfi nevével együtt Karner hadnagy neve a gyalogezred 1839-től 1841-ig vezetett parancskönyveiben. Már Petrovics önkéntes bevonulásáról is maradt fenn írásos nyom. Baróti Lajos irodalomtörténész átnézthette az 1897-ben Lobkowitz Rudolf herceg hadtestparancsnok engedélyével Pestre

¹¹ Fekete Sándor: *Petőfi Sándor életrajza*, Bp. 1973. I. 144. l Pákh Albert nyomán Ágai Adolf írt a kurtavas büntetéséről. *ÍÉP* I. 301. l Ágai Adolf: *Az ország tükre*, 1863. aug. 21.

¹² Langenscheidts *Großwörterbuch-Deutsch als Fremdsprache* 1993. München, 584. S

¹³ Péter László: *Szegedi örökség*, Bp., 1983. *A vár- és Rózsa Sándor romantika nélkül tanulmányaiban*. 7–33. és 40–46. l. *A vasalás leírása A vár tanulmány 21. lapján olvasható.*

¹⁴ Hatvany Lajos: *ÍÉP* I. 319. l

hozott parancskönyvet. Itt találjuk meg Petőfi önkéntes újonc belépésének első nyomát.¹⁵ „Bregenz, 15. Sept. 1839. – Art. 1. Adj. – Standes – Veränderungen In Zuwachs sind zu nehmen Die Freiwilligen Rekruten: 1504. Alexander Petrovics den 6. September, 1839. bei der ersten Füselier Companie” (A létszám növekedésébe be kell venni a következő önkénteseket: Alexander Petrovicsot szeptember 6-tól az első gyalogos században.)

1840. ápr. 4-én: Sind mit H. Leutnant Karner nachstehende Leute nach Gratz abgegangen, welche die Companien als auf dem Anhermarsche befindlich aufzuführen waren [...] Rekrut Alexander Petrovich der 1-ten... Rekrut Wilhelm Kuppisch der 2ten Kompanie”. Azaz gyalogmenetben indították Grácba Petrovics Alexander önkéntest az 1. és Kupis Vilmost a 2. századdal. Egy április 9-i bejegyzés megőrökíti, hogy 3 forint 50 krajcár zsoldjukat (Handgeld) az újonc javára kifizették. 1840. május 3-án az 1. zászlóalj Zágrázból Zágrábba indították, június 17-én érkeztek oda. Ebben a menetelésben a már vért köpő önkéntes újonc nem vett részt. Mert 1840. június 3-án ezredparancs szerint Petrovics Sándor közlegényt, mint beteget a gráci helyőrségi kórháznak adták át, ahol két hónapig feküdt. Karner hadnagy javára írandó, hogy a beteg újoncot nem kötelezte a végzetessé válható menetelésre. A két hónapos gráci ápolás az életét mentette meg. Minderre Roemer Konrad ezredorvos tiszt jó szándékú minősítése tett pontot, amikor végül Zágrábban a katonát december 12-i ezredparancs értelmében szolgálatra képtelennek minősítette.

Petőfit az őszi hadgyakorlat annyira megviselte, hogy Grácból a fegyverzetét egy közlegény társa vitte Zágrábba. Petőfi 1841. január 20-án hagyta el Zágrábban a kórházat, ahol a január 21-i főparancsnoki rendelet szerint Petőfit is a valóságos rokkantak és az ahhoz közelítők csoportjába sorolták, és őket obsittal elbocsátják: „werden nachstehende Leute als Militär Real- invaliden, und der Real-Invalidität sich nähernd, ihrem Wunsche gemäß mit Abschied entlassen.”

1841. február 28-án hatvankilenc embert egy őrmester, négy káplár és egy dobos kíséretében Zalaegerszegen, Szombathelyen át Sopronba küldték. Köpenyüket vissza kellett adniuk, viselt egyenruhájukat, sipkájukat és fémhőmérőjüket megtarthatták. „Február 14-15-én értek Sopronba, és február 28-án kikapták obsitjukat.”¹⁶

Csatkai Endre a Soproni Szemle 1943-i évfolyamában közzétette Slachta Etelka Naplójának válogatását. Ebben Karner hadnagy személyét Etelka rajongói között határozta meg. Csatkai Endre 1945 tavaszán tért vissza a keserves munkaszolgálatból, majd 1945 után a megüresedett Soproni Múzeum helyreállításával, megnyitásával bízták meg. Baróti 1912-es rövid, tényközlő tanulmánya bizonyára nem volt Bandi bácsi, szellemi nevelőapám kezében, különben Etelka hódolóját feltétlenül azonosította volna Petőfi századának hadnagyával.

Mégis neki köszönhetjük a legfontosabb összefoglaló tanulmányokat a soproni úrilány, Slachta Etelka és a Gollner gyalogezred soproni bakája, Petrovics-Petőfi Sándor soproni időszakáról. 1948-ban megjelent két íves füzetét Petőfiről 1948 után, mint önkéntes múzeumi teremőr tőle kaptam ajándékba.¹⁷ A soproni úrilányról és a soproni bakáról írt tanulmányomat, mely Liszt 1840. februári hangversenyét és magánházaknál történt fellépését összegzi, neki ajánlom.

Liszt 1840-ben megismerkedett Slachta Etelkával a Bezerédy-házban. Az állóhelyen érte lelkesedő bakát nem ismerhette, aki pedig kurtavasat vagy egyéb büntetést viselt a hangversenyre szökéséért. Liszt Ferenc Magyar történelmi arcképek című zeneművében azonban 1855-ben „Vörösmarty Mihálynak, Petőfi Sándornak és Mosonyi Mihálynak kívánt emléket állítani.”¹⁸ Így került végül is Petőfi közelebb Liszt Ferenc szívéhez.

¹⁵ Dr. Baróti Lajos: *Petőfi katonáskodásáról, Irodalomtörténet, 1912. 380–384. l*

¹⁶ Baróti Lajos I. m. *Irodalomtörténet, 1912. 384. l*

¹⁷ Dr. Csatkai Endre: *Petőfi Sopronban, Sopron, 1948 – különnyomat.*

¹⁸ Szabolcsi Bence: *Liszt Ferenc estéje, Bp., 1956. 37. l*

LISZT FERENC ÉS POZSONYI BARÁTAI

Pozsony Liszt Ferencet művészi pályája több periódusában is ismerhette: mint csodagyermeket, mint tehetséges ifjú virtuózt, mint érett előadóművészt, a spirituális elmélyülésre törekvő zeneszerzőt és művészt, aki az egyházi rendbe is belépett. Mint köztudott, a kilencéves Liszt Ferenc első 1820-as pozsonyi koncertje indította el a zongoraművészt a nemzetközi karrier felé, a továbbtanuláshoz szükséges anyagi támogatást is megszerezve számára. Mint neves előadóművész még legalább 15 további alkalommal¹ látogatott el a városba, ahol koncertezett, részt vett művei bemutatásán vagy magántermészetű látogatásai során tette tiszteletét barátainál. Liszt pozsonyi látogatásai és itt tartózkodásai – az 1885-ös utolsó látogatásáig – bizonyítják a művész-világpolgár és a város élő, bensőséges kapcsolatát, Liszt érdeklődését a pozsonyi zenei élet iránt, és tanúsítják számos pozsonyi polgárhoz fűződő baráti kapcsolatát, mely a város kultúrtörténetének fontos fejezetét alkotja. Liszt és Pozsony viszonyának rekonstruálásában jelentős szerepet kapnak a pozsonyi levéltári források, a korabeli sajtó, valamint Liszt és pozsonyi kortársai, barátai visszaemlékezései, levelezései, melyek közül a legjelentősebb Batka János² egykori városi levéltáros hagyatéka³, mely nyomon követi a művész pozsonyi szerepléseit, kapcsolatait, népszerűségét és a város kulturális és társadalmi életére gyakorolt hatását.

A pozsonyi zenei élet a 19. században híven tükrözte a lakosság aktuális társadalmi-kulturális igényét, valamint a zene iránti érdeklődés szellemei és anyagi hátterét. A zenei kultúra fejlődését nagy mértékben befolyásolta a város földrajzi elhelyezkedése, amely lehetővé tette az európai kulturális központokból (elsősorban Bécsből és Budapestről) kiáradó kulturális hatások érvényesülését, s azoknak a helyi igények szerinti transzformálódását. Pozsony többnemzetiségű és többvallású jellege is hatással volt a zenei élet dinamizmusára, s azt a különböző kulturális alapállások egészséges vetélkedésével gazdagította. A zenei élet fejlődésében nagy szerepet játszott az a körülmény is, hogy Pozsonyban, koronázási városként, a rendi országgyűlések színhelyeként, a főnemesi udvarokban élénk társasági élet folyt, s a további zenei fejlődésben az Esterházyaknak, Csákyaknak, Batthyányaknak köszönhetően nagy szerepet kaptak a múlt hagyományai, Haydn, Hummel, Beethoven öröksége. Noha a század közepétől Pozsony többé nem volt a Magyar Királyság gazdasági és politikai fővárosa, de a zenei élet színvonalát tekintve a Monarchia fontos kulturális központja maradt, ahol leggyakrabban a Vigadó, a Városi Színház, a zongorakészítő Schmidt Károly szalonja, a Megyeháza, az Érseki palota vagy a Pálffy-palota s annak kertje szolgált a zenei események színhelyéül, melyek között koncertek, hangversenyek, operaelőadások egyaránt helyet kaptak. Pozsony hangversenyéletében domináns szerep jutott a Szent Márton-dóm mellett működő Egyházzenei Egyletnek⁴ és a Pressburger Liedertafel elnevezésű férfikarnak.

A zenei bemutatók jelentős fórumai voltak a nyilvános hangversenyek, színházi előadások, istentiszteletek, de a zárt társasági körök, a polgári és nemesi szalonok is, ahol a meghívott vendégek előtt a professzionális hangversenyek mellett amatőr zenészek bemutatkozására is sor került. Egy ilyen alkalom alapozta meg Liszt Ferenc művészi pályáját és életre szóló kapcsolatát Pozsonnyal.

Az eseményre 1820. november 26-án került sor Esterházy Mihály gróf pozsonyi palotájának⁵ kerti pavilonjában, ahol a mindössze kilencéves Liszt a főnemesek tagjai előtt tartott koncertjével hatalmas sikert aratott, melyről a Pressburger Zeitung is elismeréssel írt: „E művész rendkívüli felkészültsége valamint gyors áttekinthetése a legnehezebb darabok előadását illetően, melyeket lapról való lejátszásra eléje tettek, általános csodálatot

¹ Liszt és Pozsony kapcsolatát kutatták Věslav Jozef Gajdoš, Dobroslav Orel, Karl Benyovszky, Zoltán Hrabussay, Zdenko Nováček, és mások.

² Batka János (Johann Nepomuk Batka) 1879 és 1917 között mint Pozsony város levéltárosa működött.

³ Jelenleg ez a hagyatéka különböző fővárosi intézmények (Pozsonyi Városi Levéltár, Pozsonyi Városi Könyvtár, Pozsonyi Városi Múzeum, Pozsonyi Városi Galéria) gyűjteményében található.

⁴ Az egylet (Kirchenmusikverein zu Sankt Martin, 1833–1950) Magyarország legrégebbi és létszámát tekintve legnagyobb létszámú zenei egyesülete volt, melynek 1839-től Liszt Ferenc is tiszteletbeli tagja volt.

⁵ A mai Ventúr utca 15. sz. épületben az Egyetemi Könyvtár található.

keltett és a legnagyobb reményekre jogosít.“ A jelenlévő Apponyi, Amadé, Viczay, Szapáry grófok Esterházy Mihály gróf vezetésével a következő hat évre évi 600 forint ösztöndíjat szavaztak meg a kis virtuóz képzésére. Ezt az eseményt maga Liszt is pályája meghatározó momentumaként értékelte: „Az önök városának és közönségének örökké halás maradok, mert itt Pozsonyban dőlt el a sorsom.”

Liszt gyermekkori pozsonyi fellépését követően 19 év telik el, míg újra a pozsonyi közönség elé lép, ám ekkor már mint népszerű és elismert zongoravirtuóz. 1839. december 18-án érkezik a városba, s látogatása a korabeli sajtó beszámolója alapján a legnagyobb kulturális eseménynek számított. A rendi országgyűlés képviselői, a város vezetői, előkelőségei mind a társaságát keresték, Batthyány Lajos gróf vendége, Károlyi Györggyel, Széchényi Istvánnal ebédel⁶. Koncertjei iránt akkora volt az érdeklődés, hogy három egymást követő napon is fellépett, a Grassalkovich-palotában külön az előkelőségek előtt. Az utolsó, december 22-i koncert bevételét jótékony céllal a pozsonyi kórházak megsegítésére ajánlotta fel. E koncertek jelentőségét az is növelte, hogy Liszt az előadások alkalmával a neves pozsonyi zongorakészítő, Schmidt Károly hangszerén játszott.⁷ A sikeres koncertsorozatról a pozsonyi német nyelvű sajtóban egy kritikus a következőképpen nyilatkozott: „Liszt olyan művész, akit nem lehet leírni, nem lehet magyarázni. Játéka nem elemezhető sem technikai, sem mechanikai értelemben, s végképp nem a szellem, mely e játékból árad, s a hallgatóságot ellenállhatatlanul elragadja. A kritikának, mely alapvetően negativista, az ilyen művész esetében hallgatnia kell. Csupán arra van joga, hogy éjjel-nappal azt harsogja: Menjetek és hallgassátok! S én is csak ezt kiáltom a szélrózsa minden irányába: menjetek és hallgassátok!”⁸

A látogatás végeztével Liszt Esterházy Kázmér gróf hintójában, diadalmenetben hagyja el Pozsonyt, a hintó három másik követte egészen Pestig. Une caravane aristocratique – írta az előkelőségek menetéről Liszt. A sikerek és a baráti fogadtatás hatására pesti koncertjeit követően 1840 januárjában újra Pozsonyba látogat, hajóval érkezik, s két koncertet is ad, egyet január 21-én a Megyeházán, a másikat a Városi Színházban január 26-án a pozsonyi Egyházzenei Egylet javára, ahol zongoristaként és karmesterként egyaránt tiszteletdíj nélkül szerepelt. Pozsonyt is elérte a Lisztomania⁹. Ekkor kapja emlékül a Batthyány, Károlyi, Széchényi, Esterházy grófnőktől a nevükkel ellátott kis aranyserleget,¹⁰ Eszterházy Kázmértól a pipagyűjteményt, a jelenség bizonyítéka az utóbbi koncert programfüzetében megjelent kis német nyelvű vers, melyet Liszt tiszteletére írtak Óda Liszthez címmel, de a közönség között egy külön lapocskára nyomtatott Poésie et musique című francia nyelvű verset is osztogattak.¹¹

Pozsonyt elhagyva Liszt folytatta az utazó virtuóz életét. Zongorajátékával sikert sikerre halmozott Európá számos nagyvárosában kelettől nyugatig. Lisztet nagy sikerű európai koncertkörútja során a legnagyobb sztároknak kijáró módon ünnepelték. Tömegek ujjongása, hisztéria, istenítés, csodálattól ájuldozó nők... A Lisztomania hatalmába kerítette Európát.

Németországi, oroszországi koncertkörútja után 1846 tavaszán újra Bécsbe érkezik, ahonnan tíz fellépés után Pestre utazik tovább, egy pozsonyi kitérővel. Április 28-án érkezik hajóval, a kikötőben a pozsonyi Egyházzenei Egylet küldöttsége várja. Eszterházy Kázmérnál szállásolják el, akinek háza előtt este az Egyházzenei Egylet tagjai szerenádokat adnak Liszt tiszteletére. A város az országgyűlési követválasztás lázában él, de még a kortesek is, akik cigányzenészek kíséretében járnak a várost, Liszt ablaka alá érve lelkesen ünneplik a zeneszerzőt: „A zongoramester Liszt Ferenc, hazánkfia éljen, éljen!”¹²

⁶ Találkozásaikról részletesen beszámol Széchényi István is. Széchényi, István. *Napló, Gondolat, Budapest, 1982*

⁷ A korabeli Európa egyik legelismertebb zongorakészítője, 1822-től Pozsonyban működött. 1835 és 1853 között Magyarország legjobb és legproduktívabb zongorakészítője. A pozsonyi zongoraművészet jeles alakja, kinek zeneszalonjában fontos kulturális események kaptak helyet. Az első pozsonyi iparos, aki cégét neves művészek által népszerűsítette, akik az ő műhelyéből származó hangszereken játszottak. Vezetése alatt a cég több mint 1311 különböző zongorátípust készített.

⁸ *Pannonia, pozsonyi német nyelvű folyóirat, 1839. december 31. szám*

⁹ A Lisztomania kifejezést először Heinrich Heine használta 1844. április 25-én írott esszéjében a Liszt által a hódolói körében kiváltott hisztéria leírására.

¹⁰ A hon híres művészenek a hazának ezen hölgyei felirattal ellátott serleg ma a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében található.

¹¹ Liszt előző évi decemberi zongorahangversenye alkalmából Kunoss Endre Liszthez címmel írott költeményét osztogatták a jelenlévők között, amely nagy sikert aratott. A bécsi kékem azonban a Habsburg-hatalom elleni burkolt tiltakozásként értelmezték a verset és szerzőjére felhívták a bécsi rendőrminiszter figyelmét.

¹² Dr. Zoltán Hrabussay: *Franz Liszt a jeho vzťahy k Bratislave, 1961, 15 p.*

Az elkövetkező években a pozsonyiaknak kevesebb alkalmuk lesz Liszttel találkozniuk, leginkább a közeli Bécsben hallhatták, ahol a mester gyakrabban megfordult. A következő pozsonyi látogatásra majd csak 1858 áprilisában került sor. Liszt von Vrábely postaigazgató családjánál szállt meg azt követően, hogy egy nappal korábban Pesten sor került Liszt Esztergomi miséjének előadására, amelyet maga Liszt vezényelt abból az alkalmából, hogy „confraterként”¹³ felvették a ferences rendbe. ¹⁴ Vrábely Károly nem csupán a pozsonyi zenei élet kiemelkedő alakja volt, de mint a modern zenei irányzatok elkötelezett híve, Liszt lelkes támogatója és barátja, maga is az Egyházzenei Egylet tagja, mely már ekkor az Esztergomi mise pozsonyi bemutatását tervezte. E látogatás alkalmával a Vrábely lányok verssel és házi koncerttel köszöntötték a mestert.

Amint azt a Vrábely család példája is illusztrálja, Lisztet Pozsonyhoz a művészi érdeklődésen kívül a város polgáraihoz fűződő baráti kapcsolatok és a város pezsgő kulturális élete is vonzotta. E kulturális közeg képviselői voltak a már említett Egyházzenei Egylet, annak karmesterei, Karl Mayerberger és Joseph Thiard-Laforest, az egylet titkára, Karl Heiller püspök, Schmidt Károly zongorakészítő, Batka János városi levéltáros és nővére, Antónia. De barátai közé tartozott Kováts Fanny énekesnő, a Vrábely család (elsősorban a lányok, Stefánia és Szerafina) és a zeneszerző, zongorista gróf Zichy Géza.

A pozsonyi Liszt-kultusz kialakulásában azonban döntő szerepe mégiscsak egy embernek, Batka Jánosnak volt. Batka János, Liszt egyik legnagyobb pozsonyi csodálója volt. Lelkesen népszerűsítette a mester munkáit, s oroszlánrésze volt abban, hogy meghívására Liszt több alkalommal is ellátogatott a városba. Batka Pozsonyban végezte a jogi akadémiát, a város szolgálatában eltöltött munka mellett kiállításokat, koncerteket, előadásokat, ünnepségeket szervezett, s gyűjtötte az értékes történelmi emlékeket. Batka széles érdeklődési körébe a zene is beletartozott. Rajongott a neoromantikus zenéért, elsősorban Berlioz, Liszt és Wagner muzsikájáért. Batka a zenei élet számos jelentős képviselőjével kapcsolatban állt, szerkesztette a Pressburger Zeitungot, melybe számos zenei kritikát, recenziót, jegyzetet is megjelentetett a pozsonyi, bécsi, budapesti zenei életről. Tagja volt különböző egyesületeknek és szövetségeknek: a pozsonyi Művészegyletnek, az Egyházzenei Egyletnek (titkár), a Pozsonyi dalkörnek (elnökségi tag) a színházi komissziónak, a Hallgatás szabadkőműves páholyának. A Batka élete során összegyűjtött nagyszámú dokumentumgyűjtemény sok értékes adattal szolgál a korról, amelyben élt. Zenetörténeti szempontból a Batka-hagyaték legértékesebb részét képezik a Liszt Ferenchez fűződő dokumentumok, melyek az 1830–1917 közötti időszakból származnak. E dokumentumokból megismerhetjük Batka szerepét Liszt műveinek pozsonyi bemutatásai kapcsán.

Batkának köszönhetően Liszt az 1870-es évektől több főleg jótékony célú koncertet adott a városban: az Egyházzenei Egylet javára, a helyi kórházak megsegítésére, Támogatta, hogy a neves pozsonyi zongoravirtuóznak és zeneszerzőnek, Johann Nepomuk Hummelnek szülővárosában szobrot emeljenek: az ügy támogatása érdekében alakult alap javára három koncertet is adott: 1881-ben, 1882-ben és 1885-ben. Az 1881. április 3-án tartott koncerten barátja, az ugyancsak pozsonyi születésű zongorista, gróf Zichy Géza is fellépett.¹⁵ E koncert kapcsán írja Wittgenstein hercegnőnek: „Holnap barátommal, Zichyvel Pozsonyba utazom, e művész szülővárosába. Eljátszik néhány balkezes darabot, én pedig a Rákóczi-indulóban fogom kísélni...”¹⁶ Az 1882. február 12-i koncerten ugyancsak részt vett, de ezen már Hans von Bülow és Anton Rubinstein játszott. Liszt utolsó pozsonyi látogatása is a Hummel-alappal¹⁷ kapcsolatos, 1885 április 13-án váratlanul megjelent Anton Rubinstein koncertjén, s részt vett a koncertet követő banketten is, ahol a polgármester Rubinsteint köszöntve hangsúlyozta: „Szép napja volt Pozsonynak, amikor Liszt Hummel emlékműve javára adott koncertet, de ma a város a két

¹³ A bizonyítványon, amely tanúsítja, hogy confraterként felvették a rendbe, az 1856. június 23-i dátum szerepel. Az oklevelet Pozsonyban állították ki, Eugénius Koppán ferences rendi tartományfőnök aláírásával, az eredeti példányt a weimari múzeum őrzi, másolata megtalálható a budapesti Liszt Múzeum gyűjteményében.

¹⁴ Liszt Ferenc családja erősen kötődött a ferences hagyományokhoz. Apja Liszt Ádám fiatal korában két évig tagja volt a ferences rend pozsonyi konventjének. A témáról bővebben lásd: Gajdoš, V. J.: Františkánska tradícia v rodine Františka Liszta a Malacky. Malacky, b.n. 1942, č. 23.

¹⁵ Az író, jogász, zongorista, zeneszerző gróf Zichy Géza jobb kezét 14 éves korában elvesztette, mégis kora kiváló zongoravirtuóza volt. A tehetséges fiú zenét Pozsonyban Mayerbergernél tanult, később Budapesten élt, ahol Volkmann és Liszt tanítványa volt Liszthez fűződő barátságára 1873-ban kezdődik, s élete végéig tart. Több mint 50 éven át tartó barátság fűzte Batkához is. Mint balkezes zongorista sokrétű munkásságot folytatott, számos jótékony koncertet is adott. Tehetségét Liszt is elismerte.

¹⁶ Orel, D.: František Liszt a Bratislava, Bratislava 1925, p. 42

¹⁷ A pozsonyi Hummel-emlékmű leleplezésére végül csak Liszt halála után, 1887. október 10-én került sor.

legnagyobb zongoravirtuózt köszönheti falai között.” Mire Rubinstein csak annyit válaszolt: „Mi mindannyian csupán egyszerű gyalogosok vagyunk Liszt marsall mellett.”¹⁸

Liszt Pozsonyban nemcsak zongoristaként, zeneszerzőként is nagyon népszerű volt, szerzeményeit Pozsonyban főleg a 19. század hetvenes éveitől játszották. Liszt életében a szerzeményei népszerűsítésének egyik fontos színhelye volt a Szent Márton-dóm, ahol Liszt egyházi szerzeményeit az Egyházzenei Egylet¹⁹ mutatta be. Néhány bemutatón maga Liszt is megjelent. 1873-ban Liszt két alkalommal is meghallgatta a dómban az Esztergomi misét (Missa solennis) Karl Mayerberger vezényletével. A szerzeményt Pozsonyban először 1872-ben mutatták be az Egyházzenei Egylet megalakulásának 40. évfordulója alkalmából. A Koronázási misét (Missa coronationalis), a pozsonyi dómban először 1872-ben mutatták be Karl Mayerberger vezényletével, a következő 1873. április 13-i bemutatón pedig maga a szerző is részt vett. Pozsonyi barátai és tisztelői ekkor köszöntötték Lisztet 50 éves művészi jubileuma alkalmából.

Liszt ugyancsak személyesen vett részt a Szent Erzsébet legendája című oratóriuma bemutatásán, amelyre 1883. március 18-án, virágvasárnap került sor a Városi Színház épületében Jozef Thiard-Laforest vezényletével. E bemutató különösen fontos eseménynek ígérkezett Pozsonyban, miután a szent kultusza szülővárosában erősen élt. Az esti előadáson a színházban megjelentek a város előkelőségei, köztük Izabella nagyhercegnő is udvarhölgyei kíséretében. Szent Erzsébet szerepét a népszerű pozsonyi énekesnő, Kováts Fanny énekelte, a további szerepeket Strehlen, Kumlik és Steyer énekeltek.²⁰

Az egylet tevékenységében jelentős szerepet töltött be Karl Heiller, egyházi író, tisztségviselő, pozsonyi plébános és kanonok, helyi címzetes püspök. Pappá szentelésének 50. évfordulója alkalmából Liszt személyesen jött Pozsonyba és a Szent Márton-dómban tartott pontifikációs mise alkalmával 1884. február 24-én saját maga vezényelte Koronázási miséjét. Ezek a koncertek jelentős eseménynek számítottak Pozsonyban, mert noha az Egyházzenei Egylet legfontosabb célja a Szent Márton-dóm zenei életének fejlesztése volt, tevékenysége kiterjedt a világi zene területére is. Pozsonyban az Egyházzenei Egylet mellett működött férfidalárda, az ún. pozsonyi Liedertafel (Pressburger Liedertafel) és a Pozsonyi Dalegylet (Pressburger Singverein). A Pressburger Liedertafel elnevezésű férfikar a 19. század nyolcvanas éveitől foglalkozott Liszt énekkarra írott kompozícióinak bemutatásával. (pl. Psalm 18, Der Sonnenhymnus des heiligen Franziskus von Assisi stb.) A Magyar királydal világpremierje is ezen kar előadásában zajlott 1884 decemberében Pozsonyban.

Mindezekről az eseményekről, mint ahogy Liszt összes pozsonyi látogatásáról, mindig részletesen tudósított a helyi német és magyar nyelvű sajtó. Ebben is nagy szerep jutott Batka Jánosnak, aki a Pressburger Zeitung szerkesztőjeként maga is számos tudósítást, kritikát, esszét írt Liszt tevékenysége kapcsán. Ezen tudósítások alapján rajzolódik ki a Liszt-kultusz megannyi pozsonyi megnyilvánulása. Liszt 1873. november 23-i pozsonyi látogatásáról pl. a Pressburger Zeitungból megtudhatjuk, hogy szombaton, az esti nyolcórás vonattal érkezett az Egyházzenei Egylet meghívására, amely Szent Cecília napján szokta megülni alapítási évfordulóját. Mint tavaly ilyenkor és húsvétvasárnap, most is az Esztergomi misét adják elő. Gotti alpolgármesterrel az élen az egylet küldöttsége fogadja az állomáson, ahonnan szokásos szállására, a Zöldfába hajt, s onnan Széchenyi Dénes grófhoz, akinél estje egy részét tölti. Vasárnap reggel nagy tömeg hallgatja a koronázási templomban a százharminc zeneegyleti tag által megszólaltatott misét, mely Liszt szerint jobb és kerekesebb volt, mint a húsvéti előadás. Mayerberger karmester mellett Liszt Forster orgonaművészt dicséri. Délután nyolcvanterítéses díszében látják vendégül a Zöldfában. Heiller apát németül, Róth tanfelügyelő magyarul köszönti. Liszt sem marad adós. A bankett végén a társaság Heillernél vendégeskedik, hogy együtt várják Liszt vonatának éjjeli indulását, s ő él a lehetőséggel. Néhány helybeli arisztokrata hölgy énekét kíséri, majd a város legjobb zongoristájával, Schuster Erzsébettel eljátssza Schubert egyik négykezes fantáziáját, köszönetül a napért.²¹

¹⁸ U. o. 44 p.

¹⁹ 1833-ban alakult Pressburger Kirchenmusikverein zu Sankt Martin néven. Az előzménye az ún. Kirchenmusikverein, amely 1828-ban jött létre A Szabad Művészek és Előadók Első Egyesületéből kivált zenészek közreműködésével, amelyet 1815-ben Heinrich Klein karmester és zeneszerző alapított.

²⁰ Az énekesnő Kováts Fanny az Egyházzenei Egylet szólistája volt Pozsonyban. Főleg Beethoven Missa Sollemnisének éneketéje tette őt híressé. Anton Strehler baritonénekessel együtt Liszt Ferenc oratóriumi és miséi szólistarészeinek legjobb pozsonyi előadói voltak.

²¹ Pressburger Zeitung, 1873, november 23, 27.

A pozsonyi Liszt-kultusz már Liszt életében hangsúlyosan megnyilvánult, s ebben a kultuszban egyaránt szerepet kapott a zongoravirtuóz, a zeneszerző és a karizmatikus személyiség, aki soha nem felejtette el hangsúlyozni, mit köszönhet Pozsonynak. Pozsonyi barátai és csodálói 1881-ben hetvenedik születésnapja alkalmából a pozsonyi koncertje után egy bársonyborítású díszalbumot ajándékoztak neki. A köszöntőszövegből kiderül, hogy az ajándékozók között volt a város vezetése mellett az Egyházzenei Egylet, a Liedertafel, a Singverein a Typographeubund, a Hummel-szoborbizottság. Mindezen társaságokat azonban összekapcsolja egy ember személye, s az ismét Batka János. Ő közvetíti a pozsonyiak kérését a koncertekkel, az Egyházzenei Egylet támogatásával, a Hummel-szobor felállításával kapcsolatban, de ő intézi Liszt mellszobrának elhelyezését a pozsonyi Szent Márton-dóm mellett, illetve Liszt összes műveinek megjelentetését a Breitkopf & Härtel kiadóban.²² Batka János tette a legtöbbet azért, hogy a pozsonyiak ne felejthessék el Lisztet. Még Liszt életében kezdeményezte egy pozsonyi Liszt-emlékmű felállítását, melyhez a mester – ugyan kelletlenül, némi rábeszélés után – a pozsonyi születésű, ám Bécsben működő szobrásznak, Tilgner Viktornak ült modellt 1884 áprilisában.²³ Ez idő tájt kezdik meg az új pozsonyi színház építését, melynek átadására 1886-ban kerül sor. A Ferdinand Fellner és Hermann Helmer által a párizsi opera mintájára tervezett épület homlokzatát neves személyiségek domborművei ékesítik, Goethe, Shakespeare, Katona és Vörösmarty mellett az épp az évben elhunyt Liszt domborműve lett az ötödik, mely Marhenke alkotása.²⁴

Batka Liszt 1886-ban bekövetkezett halála után is folytatta a kultusz ápolását, megszervezte a Szent Erzsébet legendája című Liszt-oratórium nagyszabású előadását 1907 novemberében, amikor Pozsony Szent Erzsébet születésének 700. évfordulóját ünnepelte. 1911-ben Zichy Gézával és az Egyházzenei Egylet karnagyával, Kossow Jenővel közösen nagyszabású ünnepségen emlékeztek meg Liszt Ferenc születésének századik évfordulójáról. A többnapos rendezvényen a dómban újra felhangzott a Koronázási mise, az Esztergomi mise, a Requiem férfikarra, míg a Városi Színházban megrendezett hangverseny műsorán további Liszt-művek szerepeltek. Ez alkalommal helyezték el a már korábban elkészült Tilgner-domborművet is a pozsonyi dóm előtti téren.

Batka élete során szorgalmasan gyűjtött mindent, ami Liszttel kapcsolatban megjelent, hagyatékában levelezése és saját feljegyzései mellett Liszt művei, koncertprogramok és plakátok, fotográfiák, képzőművészeti emlékek egyaránt fellelhetők. A Liszt Ferenchez fűződő dokumentumok között mégis a legértékesebbek Batka és Liszt levelezései, közte a 29 eredeti, Liszt által írott levél és a 11 kópia, amely az 1869–1886 közötti évekből²⁵ származik. Batka János hagyatéka azonban nem csupán e gazdag levéltári anyagból áll. Az ő széles körű kulturális szervezőmunkájának köszönhető, hogy a város érdeklődése a művész iránt nem lankadt Liszt halála után sem. A Batka-féle kulturális örökséget Pozsony fenntartás nélkül vette át, s őrzi mind a mai napig. A kultusz ápolásában ma már tevékeny szerepet tölt be az 1979-ben alakult Liszt Ferenc Társaság,²⁶ és e kultusz jegyében jött létre az a kiállítás is, amely Liszt Ferenc pozsonyi kapcsolatait hivatott bemutatni.²⁷

²² Hrabussay, Z.: Ján Nepomuk Bakta, bratislavský archivár a kritik... In: Franz Liszt a jeho bratislavský priateľia, Obzor, Bratislava, 1975, 177-180 p.

²³ Az üléseken személyesen részt vett Batka János és nővére, Antónia is, aki a türelmetlen mestert egy Baumgarten-novellával szórakoztatta

²⁴ Ortvy Tivadar: Pozsony város utcái és terei, Pozsony 1905, 284 p.

²⁵ A levelek címzettjei F. J. Schindler, Karl Mayerberger, Batka, Karl Heiller, Antoinette Czech-Batka

²⁶ 1873-ban már volt Pozsonyban egy Liszt-klub, mely a zeneszerző 50 éves művészi jubileuma alkalmával alakult, ám Liszt halála után nem sokára megszűnt.

²⁷ A kiállítás szervezői a Szlovák Nemzeti Múzeum – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma, SZNM – Zenei Történelmi Múzeum, a Pozsonyi Városi Galéria, SZNM – Kárpáti Német Kultúra Múzeuma, együttműködő partnereik pedig a SZNM – A Szlovákiai Horvát Kultúra Múzeuma, Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont Budapest, Pozsonyi Városi Múzeum, Pozsonyi Fővárosi Levéltár, a Pozsonyi Városi Könyvtár és a pozsonyi Szent Márton római katolikus plébániatemplom. Megnyílt október 21-én Pozsonyban a Szlovákiai Kultúra Magyar Múzeuma épületében Liszt Ferenc és pozsonyi barátai címmel.

Felhasznált irodalom:

Batka-hagyaték, Pozsonyi Városi levéltár, 21. Db.

BENYOVSZKY, Karl: *Séta a régi Pozsonyban*. Albert Marenčin PT Könyvkiadó, 2003

Franz Liszt a jeho bratislavskí priatelia. Práce z konferencie konanej 5. októbra 1973 v Bratislave, Obzor, 1975

HRABUSSAY Zoltán: *Franz Liszt a jeho vzťahy k Bratislave*, máj 1961

LEGÁNY Dezső: *Liszt Ferenc Magyarországon*. Zeneműkiadó, Budapest, 1976

LENGOVA, Jana, Ed.: *Vybrané štúdie k hudobným dejinám Bratislavy*. Musicologica Slovaca et Europaea XXIII, Veda, Bratislava 2006

OREL, Dobroslav: *František Liszt a Bratislava*, Bratislava 1925

ORTVAY Tivadar: *Pozsony város utcái és terei*. Pozsony, Wigand F. könyvnyomdája, 1905

SZÉCHENYI István: *Napló, Gondolat*, Budapest, 1982

TAUBEROVÁ, Alexandra–MARTINKOVÁ, Jarmila: *Johann Nepomuk Bakta*. SNM – Hudobné múzeum, Bratislava 1999

WALKER, Alan: *Liszt Ferenc*, EMB, Budapest, 2003

LISZT FERENC

Liszt Ferenc, ha szabad bevallanom, legfinomabb emlékeim közül való – titán zongorász, aki benne van az életemben, mint egy fénylő torony a tengeri éjszakában. Benne van az életemben, ennek nincs nagyobbserű jelentősége, sőt legjobb volna lemondani a hideg ítélkezés javára, s nem az egyéni érzés kis szögletéből látni és figyelni az embereket és a dolgokat.

Holott az igazi csengés e nagy zenéssel szemben csak az lehet, amit a szív érez és fog fel az ő briliáns s mégis fájdalmas életéből, amelyben minden realitás, s az ő kifürkészhetetlen zsenialitásából, mely úgyszólván egy múzeumi ereklyének maradt. És még egyszer, csakis a magánézés döntő és kedves, Lisztre emlékeztén, s ami ezen túl van, vajon lehetne-e más, mint egy csomó üres szó, tumultuózus tévedés s tanári tájékozatlanság, öröm nélkül, lendület nélkül, ahogy a szomorú tudósok szoktak. A rideg és ostoba ítélkezők frazeológiájában van, igaz, egy konklúzió: az tudniillik, hogy Liszt Ferenc, mint minden vándorművész különben, romantikus egyéniség volt s továbbá, hogy az élete – az ő élete! – hasonlatos amaz olcsó és könnyű tárcaregényekhez, melyekben a szerző jóvoltából a hősnek minden sikerül. Ki vitatná ezt, s micsoda ember volna az, aki ilyenben vitatkozna?

De minthogy a lényeg mégis az, hogy az életem benne van az ő nagyszerű emlékében, csak ehhez térhetek vissza, bár ez is csak, elismerem, zavaros ügy, s nem is jelent többet egy Heine-féle idézetnél, mely mindig jelent valamit. Nyilván ismerni méltóztatik azt a régi történetet, mikor Heine Henrik a hajdani szélmalmot látta meg, s így kiáltott fel szegény: „A malom összeomlott s nem maradt meg belőle, csak a szél!”

Oh, a szél, éppen ez az, tessék belátni, ami fontos a nagy romok körül, az illatos szél, ami átfújja a márványtörmelékét s a vad növésű repkényeket rajta lágyan megremegetti...

Mikor hajdan Londonban egy obskurus boarding-house asztalának a legvégében ültem egymagamban, gyakran hallottam a többi boardosok részéről titokzatos jelzések között, melyek felém irányultak, ez ájtatosan elbámoló s langyosan irigy szavakat: „Do you see this pale fellow there, he is certainly a son of Liszt.”

Ez idő tájt csakugyan külső látszatok bizonyos atyafiságba hozhattak Liszt Ferencel, és abban nekem is volt valamelyes presztízsem, hogy dús hajam a nyomorban sörengy formájúvá nőtt. Továbbá az eklatáns emberekhez és az ő művészetükhöz való ragaszkodás talán némi fizikai reflexszel is feldíszíti az embert, mert az igazság az, hogy Liszt Ferencből, míg úgynevezett tanítványa voltam, amint Rafaelnek voltak festékpepecselői, intuitíve többet értettem meg, mint egy csomó zenetudós együttvéve, akik mind békés és rendes családi életet élnek. Az egész titok s meglátás mindössze annyi volt, hogy én mindig leszámítottam e kivételes jelenség értékéből a roman feuilleton dicsőségeket, a lábainál heverő eksztatikus grófnőket és a holtukig siránkozó Sayn-Wittgenstein hercegnek, sőt azt a megdöbbenően heroikus feljajdulást is kihagytam a kritikámból: „Les morts ne m’interessent pas”, mellyel Liszt a Wagner Richárd halálát kísérte, s mellyel azóta ingatag jóakarói karakterizálni próbálták őt.

Senki, még Hanslick sem, még Bülow sem és senki a kísérői közül Liszt Ferenc lelkéhez annyira nem férközött közel, mint jómagam bizony, egy véletlen pillanatban igaz, mikor úgy láttam egy régi épület művészszozájában, hogy egy fekete papi talárt viselő, ősz hajú óriás, Haynald bíboros kezéhez hajolt és ájtatosan megcsókolta e kezét.

Liszt Ferenc mint ember, úgynevezett „homme du monde” volt a szónak legteljesebb és legeszményibb értelmében. Merő józanság jellemzi őt és csak a valóság, az izzó valóság érdekelte. Műveinek plaszticitása, sőt maga az ő fulmináns előadóművészete is e reális tulajdonságokból eredt s a szédület és mámor érzését nyilván azért keltette hallgatóiban, mert művészetének rejtélye a realitás volt. Rubinstein egy nehézkes cyclop, Chopin egy remegő fantom mellette, aki a Pantheonban zongorázik George Sandra meredő szemekkel. Liszt a sas, a térben imponáló, megdöbbenő, elragadó isteni sas, a távlatban fönséges és rendkívüli, viszont a közvetlenebb szemlélődés alatt már durvább hatású, sőt bántó is a részletekben.

Amit alkotott, mind nagy, zengő, tumultuózus és reális. A transzkripciói, különösen azok, melyekhez a Wagner művei szolgáltak, fergetegszerű erővel hozzák közelebb hozzánk, ami művészileg inkább sejtető és tünedező, s az egész wagneri homályt olykor valami csodálatos realitással világítják át. A zene Goethéje ez a nagy művész. Mindig tudta, hova megy – homme du monde –, még akkor is, mikor Rómába ment, mindig tudta, mit akar, s

az összes titkok megfejtését csakis a valóságban kereste. Nem mélyedt el, de kicsattant. Nem belül keresett, de mindent a napfényre hányt ki s heves, reális egyénisége oly rendkívüli erővel hatott, hogy nem egyszer úgy tűnt egynemely hangversenyén a legjobb percekben, hogy felkapja a zongorát és a közönség közé hajtja. Mindent kitalált, mert soha semmiben nem szenvedett. Mivel nem volt magyar, nem szenvedett. Mert hiszen magyar rapszódiait ő sem nevezte ábrándoknak, s sohasem ábrándozó, s némi gyászos humor van abban a hazai tendenciában, mely e rendkívüli embert bizonyos faji tulajdonságok díszében hajtáná leráncigálni a mi nyomoraink közepébe.

Liszt épp annyira magyar, mint amennyire Lord Byron volna az, ha Lady Byron véletlenül Tátrafüreden szüli költő gyermekét. A legszorgosabb kutatás sem fedezhet fel e nagyszerű vándorban úgynevezett „fajmagyar” tulajdonságot. Semmiféle érzés- és érdekbeli közössége nem volt velünk, de sőt sehol még nyoma sincs benne annak az ösztönszerű faji tulajdonságnak, mely az eltitkolt vagy leplezett eredetet is át tudja törni olykor, az önfeledt vagy intímusabb pillanatokban.

Politikai érzéke sohasem lévén, hála istennek, másrésről kulturális köteléke sem lehetvén velünk sajnós, a véletlen születésnél egyéb aligha fűzte hozzánk. Mindabból, ami a mi világunk költészete, fájdalma és öröme, semmit föl nem foghatott, s művészi nagysága éppen onnan ered, hogy a mi nagy és kis nyomorunktól teljesen függetlenül a szabad sas lehetett. Belőlünk, a mi hazai muzsikánkból egyetlenegy hang sem törpíti le, s Liszt az az ember, aki ideálisan szabad volt, és mert is szabad lenni!

Mindezt nyilván mások is tudják, mások is kitalálták, de én már rég sejtettem ezt, mielőtt az idő ledöntötte a malmot s csak a szél maradt meg kissé megnöve s felduzzadva azóta.

Már rég, még hajdan, amikor hosszú esztendőök kóborlása bennem is elmetszette a honi fonalakat s egy meszesi távlatból nézve a három hegy s a négy folyó hazáját, minden merő kimérának tűnt. Ez akkor volt, amikor Londonban zenéltem, s az élettől fáradt boardosok felém pislantottak az asztalnál este: „He is certainly a son of Liszt.”

Nyugat, 1911

Theodor Storm

OKTÓBERI ÉNEK

(Megzenésítette Liszt Ferenc)

*Köd hömpölyög, hullong a lomb,
Oly borral kínálgass hát,
Mitől arany tüzek gyúlnak
Az ónszürke légen át.*

*S minden fut a maga útján.
Ördögbe is! Avagy hála?
A világ mégis szép világ,
Nem gyérülhet pompája.
S ha a szív már jajjal teli,
Hadd csendüljön a pohár,
Túlcsorduló szívedből mind
Koccintsad el, ami fáj.
Köd hömpölyög, hullong a lomb,
Oly borral kínálgass hát,
Mitől arany tüzek gyúlnak
Az ónszürke légen át.*

*Itt van az ősz, de te várj csak,
Várd azt a csöpp ibolyát,
Mi tavasszal eget csikland,
S ibolyás lesz a világ.*

*Még a lég is kékelni fog
Hogyha ez a hit emel,
s elég nekünk ezt akarni:
örömrre, örömrre fel!*

(Németh István Péter fordítása)

FRANZ LISZT-REMINISZCENCIÁK

*én mindig jobban foglak szeretni téged,
mint amennyire te szeretsz engem
(Richard Wagner)*

jártatok-e Párizs Montmartre negyedében? a rue du Mail felől
szonáta szüremlik, Franz dala tán az, fülembe fuvall,
zongora zengzete napáldozat, éden, lelkem fújja szél át:
mennydörgés a csendig, lépdél egy isten csillagágyúval...

Weimarig hallik el: Lohengrin a napfény karmesteri pálcán,
hattyúvonta esték – molto vivace! – szűz lányaival,
látni vélem őt a Belvedere allén, Rómában is mintha,
ej, utána lesnék, rapszódia ím' szárnyal, rám rivall

éjkolostorkertből? néma d'Este parkban? oratóriuma
ciprus, agavék – csitt! – pineák fölött ily égi szívközel...
zengőkamra őrzi Bayreuthban ma halkán, térdepelve mondom
érte gyászmiséit, hallom téridőn át: lelkünkig lövell

A KISBÁRÁNY LEVELE A FARKASHOZ

avagy Tatjana levelének parafrázisa

Nem írok mesét magának –
Kell több? Vagy mond ez eleget?
Méltán tarthatja hát jogának
Hogy majd megegyen engemet,
De ha sorsom panaszszavának
Szívében egy csepp hely marad,
Nem kap be engem, s békén hagy.
Hallgattam eddig, szólni félttem,
És higgye el, hogy szégyenem
Nem tudta volna meg sosem,
Amíg titokban azt reméltem,
Hogy lesz nekünk alkalom,
S hetenként jóllakathatom;
Csak ne halljam szavát, s hogy
Ne szóljak magához, s aztán
Mind egyre gondoljak csupán:
éjjel-nappal ne halljam sosem.
Mondják, untatja kicsiny falunk,
a bárányokat már mind megette,
Én jóllakatni hát nem tudom,
inkább úgy tudnék vesztének örülni.

Miért akar ön engem megenni?
Miért nem békességben
Rejtőzve mély sötét erdőbe
Lakatja jól magát másokkal?
Miért is ismertem meg valaha,
Hisz a félelmet, mely betört így szívembe;
Tudatlan lelkem láza megtörni nem tudja.
Enyhülne tán a kín s kiáltana lelkem
Ön lelkéhez megértést remélve,
S akit szívem-lelkem nem kíván,
Lennék örök hűségű álma csupán
S egyszer volt, hol nem volt
Családnak élő anyányi anyja majdan.

De hiszen a Földön senki sincsen,
Kinek vágját elküldeném innen...
Ezt így rendelte amott az Isten...
Tiéd szívem tehát, de ne kérd fejem!

Ó, tudtam én, elfogsz te jönni,
Zálog volt erre életem;
Az égieknek kellene köszönni,
ha inkább sírig kísérel engem...
Régi félelem s átok vagy szívemben,
Látatlan is gyűlöltelek,
Igaztalanok a hideg szemek,
S rég borzong hangod haragja bennem...
Rám néztél, s én ájulásba hullva,
Majd szétlobbanva és kigyúlva
Lelkem összeresztet: ő az, Istenem, ő!
Vagy nem a te hangod üvöltött-e újra,
Mikor egy csendes, bús napon
Ínséges időkhöz simulva
Vagy imádságban leborulva
Altattam égő reszketésem?
Nem te vagy-e itt árnyékalakban,
S nézel reám e pillanatban
A vérvörös, homályos égen által?
Nem te hajolsz-e fölém rögtön,
Hogy amíg magamat végre összeölthetném,
Enyhítenéd testem bánatát?
Ki vagy te? Félelmes farkas igazán,
Ártóm és végzetes kísérelőm –
Vagy kegyelmes uram és parancsolóm?
Döntsd el, és engedj szabadon,
Vagy légy erős: hamm be engemet!

A farkas erre uccu, elszaladt, a kisbárány pedig ma is él –
ha meg nem halt...

(Nyikolaj Szergejevics Puskin, Aesopus, Heltai Gáspár és Hans Christian Andersen művei, továbbá Áprily Lajos műfordítása nyomán elkövette Füzfa Balázs. Elhangzott Szombathelyen, a Liszt Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából 2011 tavaszán rendezett ünnepségen, melyen a résztvevők a halhatatlan zeneszerző-zongoraművész kortársait személyesítették meg – amikor is e mostani átköltő adta Andersent. Megelőzően Tatjana áriáját hallhatta a közönség az Anyeginből. A szövegjáték így Andersen, Puskin és Csajkovszkij nevében egyszerre igyekszik tisztelni Liszt Ferenc korszakformáló nagysága előtt.)

Szlafkay Attila

REQUIEM (1877–1919)

*Requiem egy költőért
Requiem egy hazáért
Requiem egy népért
Requiem egy emberiségért
Requiem egy forradalomért
Requiem egy hadseregért
Requiem egy élőhalottért
Requiem egy Idésért
Requiem egy Lédaért
Requiem egy Csinszkáért
Requiem több aráért
Requiem egy hittel élt életért*

*Requiem a hazáért
Requiem a népért
Requiem a dalért
Requiem a költészetért
Requiem a tegnaperért
Requiem a Holnaposokért
Requiem a szerelemért
Requiem a barátságért
Requiem Váradért
Requiem Párizsért
Requiem a fájdalomért
Requiem a mámorért
Requiem a csalódásért
Requiem a requiemért*

*Requiem egy szív magányáért
Requiem egy agy magányáért
Requiem egy kéz magányáért
Requiem két szem magányáért
Requiem a hatodik ujj magányáért
Requiem egy vágy magányáért
Requiem egy magány vágyáért*

*Requiem az egységért
Requiem az utazásért
Requiem az olvasásért
Requiem az elmúlásért*

*Requiem egy zsoltárért
Requiem a mindig másért
Requiem az így továbbért*

*Requiem a magyarságért
Magyarországért requiem?*

Család
tollrajz
42x29 cm
1971

TENGERRE MAGYAR!

*„Egyszerre félni kezdett. Megroggyant keze lába –
Felnyögött. Félt, hogy hazakerül Ithakába”
(Márai Sándor: Béke Ithakában. Első ének.)*

Mint, valószínűleg minden városban felnevelkedett gyerekek, a nyári balatoni vakáció számomra is a természettel való találkozás és a korlátlan szabadság időszakát jelentette és jelenti máig. Mivel az ötvenes évek nem egészen polgárbarát légkörében a családi tanács a nagyszülők önkéntes kitelepítése mellett döntött, így az akkor már nyolcvanéves, nem egészen a munkásosztályhoz tartozó nagyszüleinkkel nyaranta három hónapra lekötöttünk Keszthelyre a múzeum mögé, a régi állomás és a nekünk kisgyerekeknek erdőt jelentő őspark tözszomszédságába. Három hónap teljes szabadság (nagyamamánk főzött ránk, volt szállodaigazgató nagypapám pedig egész nap csak olvasott, és írta a szocialista vendéglátóipar mások nevében megjelenő kézikönyveit) a paradicsomi boldogságot jelentette számomra. Gondolom, nálam öt évvel idősebb bátyámnak kevésbé, mert neki kellett rám vigyáznia. Indiánosdi, színházcsinálás életem első igazi barátjával, Pozsgay Jóskaival, és sok, sok fürdés a „kasztély”-strandon.

A keszthelyi földi paradicsomot később útépítő mérnök édesapánk vállalati üdülőinek városai váltották fel Almádi, Szemes, majd Balatonföldvár. Egész napos fürdőzés, csúszdázás, foci- és fejelőmeccsek szárazon és vízen. Később a fürdés mellé két másik balatoni „sport” zárkózott fel: a tánc és a lányok. A sorrend eleinte ez volt: tánc és a lányok, aztán megfordult, a lányok lettek fontosabbak, míg a tánc lett a csali. Akkor még nyurga, jó mozgású tizenéves kamasz voltam, aki imádott táncolni, főleg rock and rollozni, de jöhetett bármi: rumba, szamba, tviszt. Elmondhatom, földvári motel táncos vendéglőjének teraszán a hatvanas évek elején én voltam a király. Még a felnőtt lányok (asszonyok) is mind velem akartak táncolni. Igaz, ez a királyság, sajnos, csak az esték elejére vonatkozott. Jól kitáncolták magukat a kislúval, aztán a lassú számoknál már lecseréltek egy igazi férfira. De akkor ez még kevésbé érdekelt. Aztán jöttek az első igazi balatoni szerelmek. Ügyetlenek, bumfordiak, de mint az Érzelmek iskolája végén Flaubert írja: Talán ez ért a legtöbbet!

Egyetemista korunkban Balatonszepezden táboroztunk éveken át, ahol, mint „köztudott”, a legtisztább a Balaton vize, és a számunkra legfinomabb bor, a szepezdi rizling (volt) kapható a Makovecz Imre egyik első terveként épült vendéglőben. A Lukin-„villa” melletti üres telken létesített vadkempingünkben megfordult nálunk akkoriban az összes olasz szakos egyetemista, gondolom, nem éppen épületes példát nyújtva a szomszédban lakó nyolc kisgyerekek, valamint a pihenés reményében itt nyaraló Darvas Lilinek és Sárközi Mártának.

Ezekből a táborozásokból az egyetemi évek végén házasság lett. Aztán hamar megszülettek lányaink, és attól kezdve miattuk mentünk a magyar tengerhez, mert meg voltunk róla győződve, hogy a nyár nem nyár Balaton nélkül. Voltunk ismét Almádiban, Balatonfenyvesen, ahol ugyan csak bokáig ér a víz, de szemközt ott volt a csodálatos Badacsonyi látványa, és én egy kalózárról „vigyázhattam” az Eötvös tábor fürdőző diákjaira. De laktunk Szigligeten a Királyné szoknyája alatt, majd Tihanyban, az ELTE vendégházában, ahol bejártuk az egész félszigetet a Csúcs-hegytől Sajkodig. Kislányaink sárkányeregetésével egyaránt megörjítettük a belső tó libatenyészét és a világ egyik legszebb helyére telepített egykori „titkos” radarállomásának helikopteres öreit. (A libák azt hitték, hogy kislányaim olasz sást ábrázoló műanyag sárkánya igazi madár, a helikopteres elvtársak meg azt, hogy a tízéves gyerekek álcázott CIA-ügynökök, akik a „titkos hadi támaszpontot” akarják kifürkészni, ahova egyébként kirándulót vezetett.)

Akkoriban arról álmodoztam, hogy hátha sikerül bérbe venni valahol a Badacsonyi környékén vagy Almádi felett egy elhagyott borpincét, és amikor csak lehet, oda menekültünk volna a '70-es évek sűrű budapesti hétköznapjai elől, ahogy azt sokan tették barátaink közül. Ám másként alakult az életünk. A szegényes, de nagyon szép

balatoni vakációink addig tartottak, amíg 1979-ben, Klaniczay Tibor professzor nem engem jelölt utódjának a római magyar tanszék élére. Attól kezdve a Balatont felváltotta számunkra az igazi tenger.

A tengerrel jó pár évvel korábban, egészen fiatalon, 18 éves koromban volt már találkozásom. Valahogy úgy történt, ahogy azt Kosztolányi leírta az Esti Kornél harmadik (Csók) novellájában, ahol az épphogy leérettsgizett fiatalembert szülei elküldik első külföldi útjára, Fiuméba, majd Velencébe. Engem hasonlóképp a sikeres olasz szakos egyetemi felvételim után 1963-ban édesapám elküldött egy hónapra Rómába egy nyári egyetemi kurzusra, melyet atyai pártfogóm, Szauder József professzor szerzett számomra. Ekkor egy hétvégi kiránduláson Nápolyba menet megálltunk valahol Gaeta környékén egy tengeri fürdőre. A nyári egyetem diákjai között csak én voltam kelet-európai, és valószínűleg csak én nem láttam addig még a tengert. A tengerrel való első találkozás élményét nálam sokkal jobban írja le Kosztolányi Dezső:

Levetkőzve, úszónadrágban sokáig üldögélt a sziklán. Hallgatta a víz dörgését, mely minden pillanatban friss pezsgőt nyitogatott durrogva. Később leszállt hozzá, barátkozott vele, megcirogatta. Amikor látta, hogy nem bántja őt, pofon csapta, mind a két kezével, az ifjúság fölségsértő hetykeségével, oly vakmerően, mint egy csecsemő a királytigrist. Lemerült beléje. Prűszkölve bukott ki és kacagott. Hintázott törékeny, üvegszerű felületén. Dalolt és ordított. Kimosta a torkát ezzel a sós öblögetővízzel, utána beleköpött, mert a tenger köpöcsésze is, az istenek és rakoncátlan fiatalok köpöcsészéje. Aztán tárt karokkal dobta testét a gyöngyös kékségbe, hogy végképp egyesüljön vele. Nem félt ő már semmitől. Tudta, hogy ezután nem érheti nagyobb baj. ... Úszott előre a hullámokkal és a reggeli széllel, arrafelé, ahol aranykődben az arany Velencét sejtette, a földet, melyet még nem ismert, de ismeretlenül is szeretett, s amint vállá ki-kibukkant a vízből, arcát rajongva emelte a túlsó latin part: Itália, a szent és imádott Itália felé.¹

Ám a tengerrel csak jóval később barátkoztam igazán össze. Olasz szakos egyetemistaként nyaranta ugyan rendszeresen Itáliába szöktem, de akkor a figyelmemet még nem a tenger, hanem Róma, a középkori és reneszánsz városok világa kötötte le. És mivel a Róma melletti Ostia harmincas évek stílusában kiépített, mára már lepusztult tengerpartja meglehetősen csúnya és „dagályosan” túlzásúfolt, így a Balaton varázsa továbbra is sértetlen tudott maradni. Egészen 1980-ig, amikor családotul Rómában élve, kislányaink számára egy lassan mélyülő homokos tengerparti szakaszt keresve rá nem találtunk a Róma és Nápoly között félúton lévő egykori halászfalura, Sperlongára.

Egy Gaeta melletti hegyfokon, latin nevén Speluncában építtette fel nyári villáját Tiberius császár még Jézus Krisztus életében. A császár nem szerette Rómát, így aztán a telet Capri szigetén töltötte a Villa Jovisban, nyaranta pedig átköltözött Sperlongába, ahol egy barlangfürdőt építtetett maga és udvartartása számára. Valószínűleg szolgálai több éven át írták fel a Nápoly környéki tengerpart időjárás viszonyait, míg rátaláltak erre a csodálatos helyre, ahol az Aurunci hegyek vonulata félkör alakban veszi körbe a Terracinától Gaetáig tartó negyven kilométer széles tengeröblöt, melybe két sziklafélsziget nyúlik be. Az egyik lábánál barlang, melynek tövében hő- és édesvízi források folynak a tengerbe. Ennél alkalmasabb hely nem is lehetett egy pompás császárfürdő kiképzésére. A barlangból lett a calidarium, míg a frigidarium maga a tenger volt, melyre a császár pompás fürdőpalotát emeltetett. A fürdőmedencévé alakított barlangból máig csodálatos látvány tárul a látogató szeme elé, a szélesen elterülő kék húsú tenger és a távolban az Odüsszeusz és társait elvarázsló Kirké szigetének nevezett, ötszáz méter magas hegylánccal kimagasló Monte Circeo félsziget vadregényes látványa.

A csodálatos, több ezer vendég és szolgálazemélyzet befogadására épített palotát még a császár életében egy nagy földrengés összedöntötte, majd a kétezer éves pusztítás-rablás szinte teljesen eltüntette a föld színéről. Kőveiből épült fel a kora középkorban a szomszédos tengerbe nyúló sziklahegy tetejére a ma is létező halászfalu, Sperlonga.

A külvilágtól elzárt, szegény városka életében az ötvenes évek közepén épült, Terracinát Gaetával összekötő országút gyökeres változást hozott. A nyolcvanas évek végére Sperlonga a Róma és Nápoly közötti partszakasz egyik legkeresettebb nyaralóhelyévé vált, ahol a latiumi tengerpart legtisztább vize és legszebb homokstrandjai várják a nap és a tenger szerelmeseit, ahol a szélesen elnyúló tengeröblöt az Appeninek alsó hegyláncai fogják körbe, gyönyörű látványt nyújtva a vízben fürdőknek, és távol tartva az esőfelhőket, miközben jellegzetes mikroklímát biztosítanak a környéknek. Télen is, amikor Rómában esik az eső, vagy havazik, itt süt a nap, és meleg

¹ Kosztolányi Dezső elbeszélései, Budapest, Magyar Helikon 1963, 619–620.

van. Télen-nyáron virítanak a hangavirágok, jácintok, margaréták, bougenvilleák. Itt mindig csak egy évszak van: hosszú szelíd nyár. (Nyáron kevésbé szelíd, de a mindig szellős tengerparton elviselhető.)

A tengerbe nyúló sziklára épült középkori városkában, melynek a szaracénok támadásaitól védő városfalait és a máig meglévő, igaz, átépített templomát még a XII. században építették, ma már szinte kizárólag csak nyaralók és az őket ellátó vendéglátók élnek. A belülről teljesen átépített, egymás tetejére épült ódon házakban kiképzett lakásokból gyönyörű látvány nyílik az alattuk morajló tengerre, melyet balról az egykori Tiberius-villa szirtfoka, jobbról a 15 kilométerre lévő római alapítású Terracina szikláit öveznek (rajtuk egy máig meglévő monumentális Jupiter-Anxur templom dór oszlopaival), szemközt a Monte Circeo félsziget igazi szigetnek látszó kontúrájával. De szeles időben jól látszanak a távoli szigetek, Ischia, Ventotene és Ponza körvonalai is.

A görögországi sziklákra épült városokhoz hasonló fehérre meszelt Sperlonga másik nagy vonzereje az az antikszobor-lelet, mely a Tiberius császár egykori villája alatt átvezető alagút építése közben 1957-ben került elő. Az alagút építése miatt gátat emeltek Tiberius barlangja elé, és ennek következtében a kiszáradt a császárvilla fürdő részét korábban teljesen ellepő tengeröböl és mocsár. A kiszáradt iszapból pedig kezdtek kiemelkedni azoknak a hellenisztikus márványszobroknak darabjai, melyek Tiberius barlangfürdőjét díszítették, melyek ma a helyszínen emelt múzeumban láthatók.

Tiberius császár ugyanis meg volt győződve arról (mint minden latin és olasz máig), hogy Homérosz, Vergilius igazat írtak, és Odüsszeusz valóban Gaetából indult el utolsó útjára. Ahogy Dante írja:

*Elhagyva Circét, aki visszatarta
több mint egy évig, őt Caëta mellett,
mely Aeneástól még nevét se kapta,
se kisfiam, se vénségtől elernyedte
atyám, se nőm, akinek örömére
őriznem kellett köteles szerelmet,
le nem győzhetett, lelkem szenvedélye:
láttni világot, emberek hibáját,
s erényüket, s okúlni, mennyiféle.”*

(Dante, *Pokol*, XXVI, 91-99, Babits Mihály fordítása)

Így mi sem természetesebb, mint hogy a helyi hagyományban Spelunca magának a Küklopszoknak volt a barlangja, Terracina sziklaszirtjei nem mások, mint Herkules oszlopai, és a távolban a ködből előtűnő hegy pedig az aranyhajú varázslónő, a gyönyörű Kirké varázsszigete. Ennek jegyében a császár palotája számára a leghíresebb rhodoszi szobrászmesterekkel, a Laokoon szoborcsoport művészeivel készítette el az Odüsszeusz-mítosz szobor csoportjait. A barlang közepén állt a Szkhüllá-csoport, ahol farkasfejű szörnyek harapják le Odüsszeusz társainak fejét, mögötte pedig a Küklopsz megvakításának monumentális jelenete látszódt. Odüsszeusz feje a fiai halálai miatt szenvedő Laokoon-fej talán még szebb változatának tűnik.

Nem véletlen tehát, hogy Sperlonga a hatvanas évektől kezdve vonzotta a tenger és a táj és az antik mítoszok szerelmeseit. Szerencsére a római egyetem tanárai közül is sokan jöttek ide, hiszen a hetvenes években még kifizethetők voltak a sziklára egymás hegyén hátán épült città vecchia kis lakásai. Tőlük tudtam meg, hogy itt, a homokos, lassan mélyülő vizű tengerparton még nagyobb hullámzás esetén is nyugodtan lehet játszani hagyni kis lányainkat. Így aztán tíz éven át minden júniusban ide jöttünk egy hónapra, mielőtt hazamentünk volna „nyaralni” a Balatonra. Valóban mindkét lányunk itt tanult meg úszni, és váltak mindketten felnőtt korukra tenger-függökké. Hála egyetemi kollégáimnak, itt még vitorlázni is tudtam, igaz, csak egy kis finndingiszzerűséggel, de azon ülve, óvatosan a part mentén haladva néha azt hittem, hogy én vagyok mind a négy tenger ördöge. (Elbizakodottságomnak barátaim látták a kárát, akiket egyszer, majdnem teljes szélcsendben sikerült beborítanom a hajóval együtt a tengerbe.)

Aztán a lányok felnőttek, és már nem szüleikkel akartak nyaralni menni. Sőt szüleik se – egymással. Így aztán úgy alakult az életem, hogy önszántamból, ötvenéves koromban ennek a kis halászfalunak váltam magános lakójává télen-nyáron. Hogy önként vállalt számkivetésem ilyen szép helyre vitt, azt egy kolléganőmnek köszönhetem, aki Angliában ment férjhez, és mivel a húsvéti és a nyári szünet kivételével nem jött haza sperlongai szép

lakásába, ezért azt rám bízta. Így én, aki életem első harmadában ki sem mozdultam szinte a pesti belvárosból, öreg korom kezdetén egy olasz tengerparti kisváros lakója lettem, és félig meddig maradtam máig.

Reggelente, ha kinyitottam az emeletes falu egymás tetejére épült házai közepén lévő lakásom zsalugátereit, alattam negyven méterre ott terült a tenger, szemközt velem a terracinai öböl és velem szemközt a szigetnek látszó távoli Monte Circeo. Ahogy Szauder József írja: hatalmas köhegy, mely a mocsár jeltelen síkjából látszik felmagasodni, s egyedüli monumentum, aere perennius: az idő kezdetének jele a tenger végtelenjében.²

A legenda szerint itt volt az, ahogy az olaszok mondják, a Maga Circének, az Óceán szép hajú leányának, a félelmes zengő szavú istennőnek, a minden férfit elvarázsolni képes Kirkének és szépséges szolgálóleányainak otthona. Az a hely, ahol a férfiak, a Kirké varázsára egy szempillantás alatt disznókká változnak. Igaz, Odüsszeusz társairól hamar lehullt a sörte, és vezetőjünkkel együtt immár ember alakban az isteni úrnő vendégei lettek egy kerek éven át, megfélemlítve mindenről, az otthon búsuló Penelopéról, a gyerekeik és szüleik iránti köteles szeretetről, a felfedezendő világokról, csak örültek, hogy élnek:

„Háza ölében napról napra, egész kerek évig,
ültünk és lakomáztunk...”

(*Odüsszeia*, X., Devecseri Gábor fordítása)

Csodálatos vidék. Elnézve a tengert és a csodálatos tájat, igazat ad az ember az antik hősnek, és legszívesebben itt felejtene magát örökre, mint Odüsszeusz és társai Kirkénél.

Nekem is itt lett az otthonom, igaz, egyedül élve. De azt én is tudtam, vagy legalább is reméltem, hogy otthon, Pesten, Nausikaa vár, míg haza nem mehetek hozzá. Az egyedüllét fogalma egyébként is relatív. A „téli” hónapokban valóban egyedül voltam, de húsvétól kezdve elkezdődött a baráti látogatások sora. Az évek során Rómában megforduló magyar irodalomárok, történészek, művészettörténészek közül nagyon sokan (több százan) voltak az öreg városból a tengerpartra vivő úton lévő kölcsön lakás vendégei, hogy a tengeri fürdőzés és a kötelező múzeumlátogatás előtt, illetve után barátjuk lakásának erkélyéről megcsodálják a terracinai tengeröböl és a távolból látszó Kirké-hegy mögött lenyugvó nap lenyűgöző látványát, és megízleljék a pontinai mocsarak bivalyainak tejéből készült, paradicsommal, olívaolajjal és bazsalikkal tálalt mozzarella sajtot, a házigazda barátjuk által készített tenger gyümölcseit, és koccintanak a Benevento környéki fehér- és vörösborokkal.

Aztán egyre többet kezdtem hazamenni – hiszen volt kihez. De, mint tudjuk, nem olyan könnyű elszakadni Kirké szigetétől. Az odüsszeuszi kérdésre hamar megtaláltam a választ. Amikor öregkori társam elvitt magával Balaton-felvidéki nyaralójukba, akkor ott a XIX. század végi öreg udvarház tornácán az óriás mogyorófa tövében leülve lepillantottam a messze alant csillogó Balatonra, és majdnem felkiáltottam: ez olyan, mintha Sperlongában lennék! Valóban, a távoli öböl látványa erősen emlékeztet a tengerre, és a fantázia még azt is hozzászéli, hogy a füredi dombok mögötti Tihany riadó lányai Kirké szigetéről költöztek erre a tájra. Végre hazatértem, oda, ahova mindig is vágytam.

Igaz, közben lassan eltelt egy élet. Ma már Matyi kisunokám pancsol mellettem, jövőre talán már most születő unokahúgával együtt. Otthon a Balatonban, itthon pedig a tengerben. De így két tenger partján élve, megnyugodva, talán könnyebb lesz felkészülni az utolsó nagy útra. Úgy, ahogy Tiberius tette kétezer évvel ezelőtt: telen-te, Sperlongában nézni Kirké hegyét és Tihanyra gondolni, majd nyáron hazajönni, és amikor csak lehet, leülni a lassan szintén megöregedett egykori Nausikaa mellé a mogyorófa alá, és nézni a tengert, a magyart.

2 Szauder József, *Kirké hegye*, in *Id.*, *Kövek és könyvek*, szerk. Szauder Mária, Budapest, Szépirodalmi 1977, 144.

BEREKHÁTI OLASZRIZLING

Szokrázó holdfényben, bámulva az augusztusi csillaghullást, Ranolder püspök úr hajdani csopaki vincellérházának ámbitusán üldögélünk, és olyan bort kortyolgatunk, ami – ha kiürül ez az utolsó palack – nincs többé.

Amikor a domboldalon először ballagtam fölfelé a Berekháti utcán, nem tudtam, hogy ezen a domboldalon, a Berekháti dűlőben termett valamikor a legjobb csopaki bor, a régi, gyalogművelésű tőkéről szüretelt berekháti rizling, amelynek messze földön híre volt. Aztán amikor jó hatvan éve hazánkra megint rászakadt az átok, és átvették a hatalmat az „ideológiai mindentudás megszállottjai” – ahogy a száz éve született Bibó István nevezte az országrontásban eltökélt élenjárókat, akik a múltat végképp eltörölni embertelen jelszavától feltűzelve kezdték országépítés címén tönkretenni hazánkat –, teljhatalmú helyi képviselők felparcellázták, beépítették Csupak legjobb dűlőjét. Eltűnt a Berekháti dűlő, maradt a Berekháti utca.

A rozsdavörös földből kimeredő szőlőtőkék helyén nyaralók épültek, ilyen-olyanok, a domboldalt kerítésekkel szabdalják apró birtokokra, vadszőlővel futtatták be a sivár házfalakat.

A múlt, a híres Berekháti olaszrizling nem volt többé.

És a múltat majdnem sikerült eltörölni. Tizenöt éve Ranolder püspök úr hajdani vincellérháza is már dűledező rom volt.

Ám a ház újjáépült, 2000-ben a Balaton-felvidék legszebb pincéje címet nyerte el. Jásdi István és felesége hisznek a feltámadásban: megmentették az épületet. És mert nincs általános jó bor, néhány év elteltével szépen gyarapodó szőlőbirtokukon megtermett és a pincében hordókban várta a bölcs borbarátokat a Nagykúti Chardonnay, a Lőcedombi Szürkebarát, a Siralomvágó Olaszrizling. A szőlő élete tavasztól őszi dűlőnként más és más, és minden komoly bornak saját, másra nem hasonlító egyénisége van.

A Berekháti dűlő földjében rejlő kincstől volt különleges hajdan az ott termett bor, mindaddig, amíg a szellőjárta, napsütötte, tágas Berekháti dűlőt el nem csúfították váratlan ötletszerűséggel egymás mellé nyomorított házacskákkal.

Egy napon Jásdi István az újonnan épült nyaralók között fölfedezett egy otffejtett régi házat, amelynek kertjét még nem sikerült a tulajdonosnak parcellaként, nyaralótelekként értékesíteni. A méteres gazban észrevette a megnyomorítottan, de élni akaróan megbújó öreg szőlőtőkék csonkjait. A valamikori Berekháti rizling élő emlékeit. A kertet bérbe vette, megtisztította, gondozta, ápolta az öreg tőkét, amelyek még génjeikben őrizték a hajdani Berekháti rizling csodás aromáit. És néhány év múlva, 2003-ban megszületett a régi-új bor, a Berekháti Olaszrizling. A parányi területen egy hordónyi bor termett, háromszáz palack nemes ital. A következő évben is sikeres volt a szüret, s ha varázslatos hatású fehérbort akartam inni szeretteim körében valamely nagy ünnepen, felbontottam egyet féltve őrzött palackjaim közül.

Aztán a civilizált környezet megfojtotta a parányi termőterületet: nyaralók, villák és vityillók, kőkerítések és díszcserjék dzsungelében csodák ritkán születnek. Az öreg tőkék a maguk módján tiltakoztak az értékes múlt ostoba pusztítása ellen: belesimultak, beleszürkültek a tájba. A Berekháti rizlingből Csupaki rizling lett – a csodából tisztességes innivaló.

Asztalunkon az utolsó palack. Már elmúlt éjfél. Kortyolgom az ércillatú, fájdalomzöld italt. A bor elringat. Óperenciás tengerré oldja bennem a keserűséget. Képzletben átsétálok a túlsó partra. Aztán visszajövök.

Az utolsó korty Berekháti Olaszrizling.

Magunkra maradunk egy pohár borban.

Feltámadunk egy pohár borban.

2011. augusztus

Roham

tollrajz
50x40 cm
1976

Petróczi Éva

ROZSDÁS JÁCINTSZÁL

Hatvanadik születésnapom előtt

*Rozsdás jácintszál,
celofánban alszik,
ötvenhét hosszú éve,
mint üvegekoporsóban
virág-Hófehérke.*

*Harmadik születésnapom
egykori, rózsaszín virága
mára már rozsdaszínben
hajlik a pusztulásba.*

*Mára nem virág:
színevesztett, illatszökött,
barnuló virágmorzsa csak.*

*Rozsdalfoltos kezem
hiába simogatja;
sokéves préshalálból
színre-illatra
aligha kap.*

*Mégis, azok a távoli,
azok a jácintóvta évek
velem maradtak.*

*Április bolondos lánya, én,
köszönök minden évben
virágaim hűségese seregének.*

A HOTEL ARANY CSILLAG...

*A Hotel Arany Csillag
napsárga brokátpaplana
elkirálylányosított
három nap, három éjszaka.*

*Mintha ma
jáárnék ott, s ámulnék
aprócska, talmi luxusán,
szegénységgubóból percekre kikelt,*

*ujjongó, kicsi lány.
Anyu tolmácsolt.
Jimmy bácsi,
a vöröshajú, szeplős idegen,*

*A sárkánykirály palotáját,
ezt a vaskos, rég vágyott mesekönyvet
megvette nekem egy kioszkban,
az októberi Füreden.*

*Fehér Chevrolet
ringatott bennünket,
nem busz, sötétkék avagy drapp,
rázós, bűdös benzinszekér.*

*A legjobb mégis az volt,
hogy láthattam,
nyaraim drága tükre
hozzám ezegyszer
ősszel is visszatér.*

Zsirai László

NAPLÓRÉSZLET

*Fulladunk hétköznapok sodrán,
számunkra tünemény a remény,
szerelmed úgy tartozik hozzám,
mint vasárnaphoz a sütemény.*

*Álmok színes szirmai nyílnak,
sejtett jövőnk bár semmibe lóg,
mosolyunk mégis él, amit csak
vonzalmunk oxigénsátra óv.*

*Késik már a mára várt holnap,
mint tegnapra ígért, szép jövő –
s az örökké irgalmazóknak
a boldogság rejtett fája nő.*

Kaiser László

LEBEGÉS

*Bent zszibong az altató,
fönt vagyok, de nem kell ágy,
jólesik a lebegés:
alvás felé sem lök vágy.*

*Várok, iszok, süllyedek,
süllyedésben mélyülök;
nem hiszem, hogy ma így volt:
amaz emlék megütött?*

*Nem ütött, csak volt velem,
s nem köpött, ki leköpött;
s most, hogy ágyba indulok,
megnyugszom és szédülök!*

*Elzuhanva alszom el,
távoli az ébredés,
álmom végre megtalált:
nincsen benne tör és kés.*

*Másnap reggel tompaság,
jó az ágy, mert ringató,
s ringok tovább napfényben:
szesz legyen és nyugtató.*

Gyimesi László

KÉNKŐ A LAKODALOMBAN

*Nekem a tizenkilencedik század tetszett,
A kisuvickolt eszmék, daliák, történetek,
A nagy háborúig meghosszabbított korszak
Parfümös hölgyeivel, s Freud díványaival.
Nekem a huszadik század csak a hazám volt,
A felforgatott idő szakadékáig, talán tovább,
Szigorú, mostoha hazám, vérszívó szerelmem.*

*A huszonegyedik korán kezdődött, de másnak:
Rablórendek gőzös, grasszáló szabadcsapatainak,
A gyűlölet napszámosainak, kifent zsoldosoknak,
Fakó fiókzsarnokoknak, s az avított szolganépnek.
Idegen vagyok itt, mint kénkő a lakodalomban.
Rongyaim valódiak, de minden másom csak álca,
A verslábak is kitörnek, peng a hallgatásom ára.*

*Nekem a tizenkilencedik század tetszett,
Fényezéséhez volt időnk, a derest bearanyoztuk,
Igába szédült parasztok jelmezbáljaira jártunk,
Éhség, tüdőbaj, megtört gerincek, amerikai álmok
A tiltott hátsó udvarokban, a lelencek között –
Hazám, tűnő időm, szerelmem a hiú magasban.
Dörzsölöm bilincseim. Mondd: a kard fényesebb.*

Inspiráció

tollrajz
38x29 cm
1978

MI A HONVÁGY?

Mikor valaki megkérdezi tőlem, ha egyet kívánhatnék, mi volna, rögtön rávágom: az, hogy minden kívánságom teljesüljön.

Mostanában a haverom mindig a honvágyat emlegeti. Hogy ne menjek el Németországba, mert mit csinállok, ha honvágyam lesz? Hazajövök? Vagy tovább megyek? Csakhogy én nem tudom, mi a honvágy. Honnét tudnám? Nekem sose kellett hazulról eljőnnöm, nem laktam se kollégiumban, se munkásszállón, tizenkilenc éve, mióta megszülettem, egy szobában alszom a szüleimmel. Kétszer is voltam külföldön, de tudtam, hogy nyolc nap múlva hazajövünk, addig meg éjjel-nappal együtt voltunk a társaimmal.

Szóval, amikor Zsolti azt mondja, ne menjek el Németországba dolgozni, mert mit csinállok, ha egyik nap kitör rajtam a honvágy, csak azt tudom válaszolni, hogy nem tudom, mi az.

Apánk tizenöt éves volt, amikor a nyolc osztály után faluról feljött Pestre, a bátyjánál lakott, közben hegedülni tanult, igaz, csak fél évig tartott, utána hazament, de nem a honvágy, hanem a pénz miatt. Anya tizenhét éves volt, ő meg Császlórol jött fel, amikor Pesten kapott egy takarítói állást, ő se mondta, hogy honvágya lett volna. Igaz, két hónap se telt el, megismerkedtek apával – hol ismerkedtek volna meg, a munkásszálló előtt –, kerülgették egymást, beszélgettek, sétáltak, ez volt az udvarlás, összesen három hétig tartott. Akkor szereztek egy üres mosókonyhát, kimeszelték, és – ahogy ők mondják – egybekeltek.

Az unokatesóm, aki az állást szerzi nekem Stuttgartban, azt mondja, majdnem ugyanígy lett az ő házassága is. Ki tudja, hátha én is megismerkedek ott egy lánnyal, akinek a szülei magyarok, ott élnek tíz-húsz éve, összeházasodunk és egy év múlva, vagy mit tudom én, nekünk is születik egy gyerekünk.

Dezső kétezer eurót keres egy hónapban, az ötszázezer forint! Egy év után már saját lakásuk volt. Ott nem kell megvenni, csak bérelni, és ha nem tetszik, felmondják, keresnek másikat. Mikor tudom én ezt itthon megtenni? Semmikor. Nálunk miért nincsenek bérlakások? Miért csak tizenöt-húszmillióért lehet lakást szerezni? Szóval, minden amellet szól, hogy elmenjek. Munka, állás, pénz! Ha most nem alapozom meg a jövőmet, mikor fogom?

Zsolt vállat vont, nem nyaggatott tovább. A többi magammal beszéltem meg. Érdemes volna festőnek lennem? Nem biztos. Ha most meg kellene mondanom, hogy a József Attila-képet mennyi idő alatt készítettük el, és hogy közben a földön volt a vászon, vagy állványon dolgoztunk, esküszöm, nem tudnám megmondani. És hogy minden nap festettünk, vagy csak egy héten egyszer? Azt biztosan tudom, hogy ötven dolgoztunk rajta, én voltam a legfiatalabb. A legtehetségesebb közülünk, aki a József Attila-alakot és a József Attila-arcot festette, egyesek szerint híres festő, mások szerint bútorasztalos lett. A lány, aki a betlehemi képet a három királlyal, ő külföldi ösztöndíjat kapott, kinn férjhez ment. A férje is festő, azt hiszem, Belgiumban élnek. Ki volt a másik kettő? Nem tudom. Csak azt tudom még, hogy amikor Angéla nével megegyeztünk, mi lesz az én feladatomban – „már egy hete csak a mamára gondolok, mindig meg-megállva, nyikorgó kosárral ölében, ment a padlásra, ment serényen” – rögtön megjelent előttem anyám, ahogy mosás után teregeti a ruhákat, mellette a tele kosár, és mintha csak őt kellett volna lefestenem, meg saját magamat, amint három-négy évesen, mászom utána fel, a lépcsőn. Ahol lakunk, a Kén utcai házakban is ugyanúgy vannak kifeszítve a kötelek, mint a képen, korábban mi is ilyenekre teregettünk, most már nem, mert három ruhaszárító állványunk is van, de a házbeliek a lepedőket, pokrócokat, ágyhuzatokat, mindent ezekre tesznek most is.

Arról viszont hosszan beszélünk Angéla nével, hogyan jelenjen meg a képen, hogy „a ruhák fényesen suhogva, keringve szállnak a magasba”. És én festés közben jöttem rá, hogyha a kép alsó részén félhomály van, a felső rész sokkal fényesebbnek látszik. Szóval, nem tudom. Lehet, hogy jó festő lettem volna, de lehet, hogy nem. Annyi biztos, hogy rajzolni sokkal jobban szerettem, mint festeni. Már óvodás koromban is mindig mozdonyokat rajzoltam, és azok jók is voltak. Egyszer jött egy óvodai tanfelügyelő, megmutatták neki, ő megkérdezte tőlem, ki rajzol még a családjukban, mondtam, hogy senki. Megsimogatta a fejem és adott egy akkora bonbont, hogy alig fért be a számba.

Ha jól rajzoltam, festettem, biztosan nagy része volt benne Angéla névnek, aki mindenből kihozta a legjobbat. Az óráit gyors kérdés-feleletekkel kezdte. Ha nem tudott a kérdésre válaszolni senki, válaszolt ő maga. Ilyeneket kérdezett.

Mit jelképez a fehér szín? – Az ártatlanság, a tisztaság színe. Valamikor a gyász színe is fehér volt. A

keleti vallásokban ma is az. Ámon, Egyiptom első papja ezért visel arany és fehér ruhát. – Sárga? – A nap színe. Ha egy embertől megkérdezik, mi a kedvenc színe, és azt mondja, sárga, akkor az egy kicsit lusta. – Ilyeneket mondott Angéla néni. Csak az nem jegyezte meg, aki nem figyelt oda. – Meg, hogy a szürke az eminenciásokat szimbolizálja, a jó beosztottakat, akik a háttérben maradnak. De a tolvajok színe is szürke, azoké, akik eltűnnek, hogy a homályba vesszenek. Mit nem mondtam még? – A piros! A piros, kiabáltuk. – A piros a magamutogatóké. És jó értelemben a művészeké is. A művész megmutatja, megvalósítja önmagát. Ahhoz, hogy valaki alkosson, kell ez a szikra. – A zöld? – A megújulás, a remény, a munkaszeretet színe. A türkizkék a tökéletes harmóniáé.

Ilyeneket mondott Angéla néni, meg, hogy nincs szomorú és vidám szín, csak hideg és meleg, és ha ő ránéz valakinek a képére, a színek alapján rögtön megmondja róla a legfontosabbakat. Hogy az illető szeretethiányos vagy agresszív, azt biztosan meg tudja mondani.

Egyik óra után, az én rajzom lett a legjobb, bizalmasan megkérdeztem Angéla nénitől, mi volt eddig a legnagyobb sikere? Azt gondoltam, a saját képeiről fog beszélni, de nem, azt mondta, az volt, amikor fiatal tanárként ő kapta az iskolában a legnagyobb jutalmat. Még csak két éve tanított, mégis övé lett az összes tanár között a legnagyobb jutalom. A másik meg – de ezt már sokkal később, egy kiállításon mesélte el –, hogy a Millennium 2000 program keretében, Párizsba a mi iskolánkat hívták meg. Tíz hátrányos helyzetű iskolából választották ki a József Attila iskolát, és a gyerekeknek egy négyszer hatméteres tablón kellett megfesteniük az országuk történetét. A bemutatóra a harminc diákot, akik a képet festették, meghívták Párizsba.

Jó volt hallgatni, amikor ezt Angela néni elmesélte. Egy kicsit irigykedtem is, miért nem előbb volt a millennium, miért pont kétezerben, amikor én már nem abba az iskolába jártam. Lehet, hogy én festettem volna a sámánokat vagy a törököket, vagy a honfoglalást. És láthattam volna az Eiffel-tornyot, üveglifttel utazhattam volna a Diadalív belsejében. Mindegy, a festészet, rajzolás – biztos vagyok benne –, számomra már a múlté. Hobbij, szórakozás. Arról nem beszélve, hogy színtévesztő vagyok.

Mikor ezt elmeséltem az osztálytársamnak, felváltott.

Mi?! Összetéveszted a pirosat a feketével?

– Dehogy. A színtévesztés nem ezt jelenti.
– Mit jelent? Téveszt és mégse téveszt? Csak majdnem?

– Ide figyelj, te balfácán. Tudod, mi az ideghártya? Gondolom, tudod. Minden szem ideghártyájában normálisan három színérző elem van. Az enyémekben csak kettő, ezek keverik ki a színeket.

– És?

– Amit látok, nem olyan, mint a valóságban.

– Ezt honnét tudod?

Megnéztem egy lexikonban.

– Kár, hogy megnézted. Lehet, hogy pont ettől lett volna jó festő belőled. Nem olyanlyan fested amilyen, hanem amilyennek te látod. A fülem, szerinted milyen?

– Zöld.

– Szó sincs róla. Sárga.

– Nem sárga, zöld. Zöldfülű vagy, érted? Tisztán látom.

– Mert színtévesztő vagy, azért. És a színvakság? Fogadok, azt is megnézted.

– Az sokkal rosszabb. A színvak szürkében vagy feketében lát mindent.

Zsolt hunyorgott, behunyta az egyik szemét, behunyta a másikat, megrázta a fejét, még egyszer megrázta, elfintorodott

– Hülye vagy. Lehetnél volna színész is. Gábor bácsi, a tanárotok azt mondta, az iskolában te voltál a legtehetségesebb.

– Nem lettem volna jó színész. Gábor bá', a drámapedagógia-tanáruk két jó darabot is rendezett, mind egyikben szerepeltem. Aztán a Karaván Színtársulatban is nyolc éven át. Meg lehet unni. Kedvtelésből csinálnám, úgy viszont nem lehet. És nem fizetik meg, csak a sztárokat. Én anyagias vagyok, sok pénzt akarok keresni.

– Azt hiszed, én nem?!

– Tizenkét éves voltam, amikor először jelentkeztem egy pályázatra. A tankönyvünkből egy verset kellett kiválasztani, és elmondani. Azt a Petőfi-verset választottam, amit az Arany Lacinak írt. Vártam, hogy behívjanak. Behívtak. Köszöntem, bemutatkoztam, és elkezdtem a verset. „Laci te, Hallod-e?” Addig jutottam, hogy „Vagy tán azt az embert, / Ki amott a kendert / Áztatóba hordja? / Arra sincsen gondja.” Itt elakadtam, nem jutott eszembe a folytatás. – Kérdezték, miért hagytam abba? Mondtam, az én könyvemben csak ennyi van. Igen? Biztos?! Jót nevettek a családfintáságomon. A vers után egy talk-show következett,

egy beszélgetésbe kellett bekapcsolódnia, élő adásban ment. Bekapcsolódtam, nem volt semmi probléma, amíg azt nem mondták, hogy csípjek bele a mellettem ülő lányba. Nem merek, mondtam. Csípjél bele! Nem merek! – Nem jutottam tovább. Szóval, nem nekem való foglalkozás. Valami hiányzik belőlem a színjátszáshoz. Arról nem beszélve, ha akarnak, jó színészt csinálnak belőlem, ha nem akarnak, nem. Sikeres is akkor leszek, ha mindenki engem akar nyerőnek kihozni. A Karaván Színtársulatnál sok jó szerepem volt, aztán nyolc év után úgy döntöttem, inkább nem folytatom. Hogy öt perc alatt megtanulok egy két oldalas szöveget, kevés ahhoz, hogy nagy színész legyek.

– És a honvágy? Arról kezdünk el beszélni, nem?

– A honvágy? Nem tudom.

– Elképzelni se tudod?

– Jókedvében vagy rosszkedvében támad fel az emberben?

– Mit tudom én! Valami kell hozzá, de én se tudom, micsoda.

Elmondtam Zsoltinak, hogy egyszer, öt vagy hat éve elvittek bennünket az iskolával a Balatonhoz. Naná, hogy télen. A part közelében volt egy diákszálló, ott aludtunk. Délben kimentünk a partra. Sütött a nap, a víz tetejéről szállt fel a pára, vagy a köd, mutatták, hogy az ott Tihany, egy földdarab, ami benyúlik a vízbe, hegy és szép templom is van rajta. Ha sokáig nézed, úgy tűnik, hogy van a víz, belőle nő ki a pára, ez a pára tartja a félszigetet, a templomot és mindent, ami rajta van. Mintha a tenyerén tartaná valaki. Süt rá a nap, és ettől az az érzésed támad, mintha a kéz megölelné a földet, a pára megölelné a levegőt, és a nap mindegyiket.

A fénytől, és attól, hogy lebeg előtted minden, egyszerre elérzékenyedsz, és úgy érzed, sírnod kell. Nem tudod, miért, csak kell. És sírsz is. Folyik a könnyed, remegsz közben, a szíved kalapál, és mégis megkönnyebbülsz. Ez volna a honvágy?

– Fenét! – mondta Zsolt. – Attól lesz a honvágy, hogy eszedbe jut, látod magad előtt, de valamiért elérhetetlen. Vágysz utána, szeretnéd megnézni, megfogni, körbejárni, de nem teheted. Messze van, vagy mit tudom én.

Még valami eszembe jutott, ezt is elmondtam gyorsan. Múlt héten vakolni voltunk, te nem voltál velünk, mert beteg voltál, igaz? Egy nagy irodaépületbe vittek el bennünket, a pesti Duna-parton. Ha vakolás közben az ablakon kinézel, a budai várat látod, a Halászbástyát, ahova sétálni viszik a turistákat. Lenn, a

rakparton autók parkoltak, és amikor kisütött a nap, az üveglakokról, üvegfalakról töménytelenül sok fény verődött vissza. Még a tízemeletes kockaház is elviselhetőnek tűnt, hát még a Vásárcsarnok a Batthyány téren, a bolthajtásos eleje, a teteje. És mögötte a budai hegyek, az erdő, a hegyoldalban a házak. Mindenki felvidámodott ettől a látványtól, és a két hét alatt, amíg ott dolgoztunk, senki sem hiányzott. Elhiszed?

– El.

– Ha a honvágy olyan, hogy vágysz valami után, aminek köze van a munkádhoz, azokhoz, akiket szeretsz, ami neked fontos, de a valóságban elérhetetlen, ez a budai táj is biztosan eszembe jut majd. Közben átfut rajtam a meleg, a hideg, talán remegek is, vagy sírok.

– Vagy nevensz.

Vagy nevetek.

– Honvágyügyben szakértők lettünk, zárta le a témát Zsolt. – Belekiáltott a csendbe, a képzelt hallgatóság felé. – Figyelem, figyelem! Főiskolánkon új szak indult. Honvágyszakértőket képezünk ki.

– Akar külföldön élni? Akar hosszabb időre munkát vállalni?

– Szeretné megtudni, alkalmas-e rá? Keresse fel honvágytanszékünket.

– Minden fontosat megtudhat magáról. Nem bánja meg, ha hozzánk fordul. – Tanácsadás, szakvélemény, tüneti kezelés, mérsékelt áron!

Azt vettük észre, az utcán megfordulnak utánunk, néznek bennünket, mi meg igyekszünk túlkiaábilni egymást.

Zsolt azzal fejezte be, legközelebb kimegyünk a piacra, nejlonzacskókba kocsikenőcsöt teszünk, ráírjuk, hogy „Honvágy ellen”, és ötszáz forintért áruljuk.

Részlet a szerző Colombó autója című, a Helikon kiadónál 2011 telén megjelenő kötetéből

A TITOKZATOS MANCS JAKAB

Szülőfalujába, Zengőszentmártonba hívták az író, mutatná be a gyerekkori barátoknak, meg a község többi lakosának a legutóbb megjelent novelláskötetét. No, meg számoljon be arról a közel félszáz esztendő-ről, amit szerencsét próbáló legkisebb királyfiként a nagyvilágban töltött. Nem is rossz ötlet ez a legkisebb királyfi hasonlat – veregette meg gondolatban a saját vállát –, meg a nagyvilág. Igaz, mindenki tudja róla, hogy az apja, meg a nagypja is becsületes iparosem-berek voltak. Mindkettő asztalos. Pont annyi közül volt a mesebeli királysághoz, mint neki, első szülött-nek a legkisebb királyfihoz, meg Budapestnek a nagyvilághoz. De indításnak nem hangzik rosszul. Legföl-jebb rákérdeznek, hogy is van ez, és máris kialakult egyfajta kontaktus előadó és közönsége között. Innét már csak folytatni kell valamiféle gyermekkori törté-nettel. Azzal meg tele a padlás. Kétkötetnyi novellát írt a gyermekkori emlékeiből.

No igen, de lehet, hogy ezeket már olvasták a fa-lubeliek. Ezért is hívták haza. Ez az. Hazahívták. És ezek nemcsak szépen hangzó szavak, hanem igazak is. Valahányszor otthonról, a pesti lakásából hazai-gyek-szik, haza, a szülőfalujába, és átlépve a megyehatárt az országútról meglátja a zengőszentmártoni templom-tornyot, mindig elérékenyül, és eszébe jut valami rég feledésbe merült ifjúkori emlék.

Mióta kocsira is telik, az alvégről, a temető felől kez-di a látogatást. Ott, ahol arcokká szelídülnek a sírkö-vek, meg a faragott kopjafák, és visszaköszönnek, ha megsüvegeled őket. Nemcsak Jani bácsi, a szomszéd, akinek hajdan a térdén lovagolt, vagy Kovács Pista, a jó barát, akivel éveken át egy padban ültek az iskolá-ban, hanem mind az ősök, akik egykoron az ő nevét viselték, és itt élték le az életüket. Hány száz éve is? Az anyakönyvek tanúsága szerint több mint három.

Amint átlépte a megyehatárt, most is elé lépett a zengőszentmártoni templomtorny, magasra emel-ve csúcsán a buzogányt és a kakast. És előtolakodott egy rég elfeledett gyermekkori emlék is. Egy alacsony, cingár emberke, amint a villámhárítón fölfelé kúszik, hogy a több mint harmincméteres magasságban foga-dásból kiszidolozza a rézkakast. Ott tolongott, és les-te a kocsmajtóból a fél falu népe. Hogy is hívták azt a fickót? Ejnye, hogy is? M-mel kezdődött a neve. Nem.

Molnár, nem is Mag, de valami hasonló... Mancs! Úgy van, Mancs Jakab volt a neve. Lakatosmester volt. Ott lakott az iskola mellett, és volt vagy négy lá-nya. Nagyon szép lányok voltak. A feleségére nem em-lékszik, pedig biztos volt neki felesége is. Feltehető-en szép asszony volt, mert az apjuktól ugyan nem örö-kölhették a lányok a szépségüket... Meg is nyerte a fo-gadást. Ott ünnepelték a kocsmában hajnalig. Ezt is megemlíti majd a könyvbemutató, hátha emlékszik még rá valaki az idősebbek közül.

És valóban, volt, aki emlékezett rá. Kovács Jancsi, az egykori lovászlegény. Legény... Most éppen a nyolc-vanadik évét tapossa...

– Én is ott voltam akkor a kocsmában – mondta az öreg Kovács. – A Parti Jóska fogadott velem, akiknek a Pátyi dűlőben volt tizenöt hold gyönyörű szőlőjük. Nagygazdák voltak, nekik voltak a legszebb lovaik a faluban. Az apja föl is akasztotta magát, amikor kulák-nak nyilvánították és kiköltöztették őket a présházba. De az már jóval később történt. Akkor még tele volt a pincéjük borral. Finom boruk volt, nagyon finom. Ez a Mancs meg igencsak szerette az italt, de pénze nem igazán volt rá. Kunyerálta a Jóskát, hogy adjon neki néhány litert. Ő meg nem akart adni. Addig-ad-dig egyezkedtek, míg azt mondja neki a Jóska, hogy rendben van, ad ő neki akár ötven litert is, ha fölmá-szik a templomtornyba, és kiszidolozza a kakast. De nem ám akárhogy, hanem kívülről, a villámhárítón kell fölmászni. Ez a Mancs meg fölhúzott egy vastag bőrkesztyűt, és már indult is. Valóban fölment a ka-kasig, oszt megnyerte a fogadást. Azóta se tudta utá-na csinálni senki.

Fölkapta erre a fejét Juhász Bálint, az alpolgármes-ter, aki különben tanárember volt, és elhatározta, hogy megírja a falu történetét. Meg is alakította a fi-atal református lelkészből, meg néhány agilis fiatalból verbuvált helytörténeti egyesületet. Az irodalmi est után szólt is a papnak, nézzen utána az anyakönyvben, ki fia-borja volt ez a Mancs Jakab. Ott azonban sem-mi nyomát nem találták még a hívek névsorában sem.

– Nem hát – mondta az öreg Piróth, amikor meg-keresték –, mert valószínűleg zsidó ember volt. Apám mesélte egyszer, aki ötven évig volt harangozó a temp-lomban, hogy a harmincas évek végén, vagy a negyve-nes évek elején került ez az ember a faluba, amikor a zsidóüldözés volt. Többben is voltak ezek a Jánosi-ta-nyán. A grófi birtokon dolgoztak, ott nem háborgat-ta őket senki. Gépész volt ez a Mancs. Úgy látszik, tet-szett neki ez a falu, mert a háború után is itt maradt.

Lakatos műhelyt nyitott, de mindent fölállalt, még a lópatkolást is. Amolyan ezermesterfélének mondták. Aztán valamikor az ötvenes évek elején megállt a toronyóra. A fene tudja honnan szalajtott párttitkár meg tapsolt örömeiben, mert akkor nem a templomot nézik az emberek.

– Nem falubeli volt a párttitkár? – kérdezte elképedve a fiatal helytörténész.

– Nem hát. Valahonnét a Nyírségből hozták. Becsületes parasztember olyan szemétként nem vállalt. A saját falujában meg különösen nem.

– Ő volt a falu ura?!

– Nem ő! Az. Mifelénk az őt csak emberre szokták mondani. Az vette föl a gazdákat a kuláklisra. Az söpörtette le a padlásukat. Még a templomba is betolta a pofáját, és akit ott meglátott, fölemeltette a beszolgáltatási járandóságát. Az mondta meg azt is, kit kell Recskre deportálni. No, szóval megállt a toronyóra. Kereste a tisztelendő urat, ki reparálná meg. Senki nem merte elvállalni. Akkor jött ez a Mancs Jakab, és azt mondta, ő megjavítja. Kérdezték tőle többen is, hogy nem fél ettől az istentelen párttitkártól? Azt mondta nem, ő még a Sztálin Jóska öregapjátul se fél. Föl is ment, meg is csinálta. Apám volt a segédje.

– A párttitkár meg szó nélkül eltúrte?

– Azt éppen nem mondhatnám. Ott aggatta a lábát, ahol tudta, de ez a Jakab is tökös gyerek volt ám! Állítólag egyszer fölment hozzájuk ez a sehonnai, amikor a Mancs éppen kint egyensúlyozott a toronyablakban valami keskeny lécen, és elkezdett pofázni. Az az alacsony, vékony ember meg úgy elküldte a jó édes anyjába, hogy majd' legurult a létrán nagy igyekezetében. Ilyet akkoriban csak azok mertek megcsinálni, akik megjárták Auschwitzot. Hát ezért is mondták, hogy zsidó ember volt.

– A fenét volt ő zsidó ember – ingatta a fejét Jóború Vince. – Lengyel katona volt. Akkor jöttek át hozzánk a gróf tanyájára, amikor a németek lerohanták Lengyelországot. Különben honnan értett volna az aknákhöz? Apám ott volt inas a birtokon, ő már csak tudta... Amikor negyvennégy telén itt állt a front a falu határában, rengeteg aknát telepítettek az egyik oldalra a németek, a másikon meg az oroszok. Napokig lötték egymást kegyetlenül, de nem tudták dűlőre vinni a dolgot. Aztán meg repülőről is szórtak le az amerikaiak különféle robbanószerkezeteket. Olyan volt, mint egy töltőtoll. Aztán megcsavarták a szárát és robbant. Szegény Kudar Janinak is az szakította le a karját. A Sanyinak, az öccsének meg a szemét verte

ki. A végén már az utcára se merték kiengedni a gyerekeket, nehogy találjanak valamit. A gazdák meg nem merték nekiereszteni az ekét a földnek. No, akkor jött ez a Mancs Jakab, és azt mondta, hogy senki ne nyúljon az aknákhöz. Szóljanak neki, ha látnak valahol, majd ő elintézi. Volt két embere, azok szépen kiemelték, ő meg szétszerelte.

– És mi lett a szétszerelt aknákkal?

– Hát ez az. Állítólag ki akarták tüntetni a hősiességéért, meg hogy megmentette a falu lakóinak az életét, aztán valahogy mégis légy került a levesbe.

– Miféle légy?

– Hát olyan légy, hogy el akarták számoltatni a robbanóanyaggal, és valami hiányzott. Gyutacs vagy lőpor, vagy a fene tudja mi. Én nem értek hozzá... Úgy, hogy a végén majdnem lecsukták a jótéteményéért. No, hát ebből is látszik, hogy katona volt. Lengyel, vagy esetleg cseh, a neve után.

– Már gyerekkorában is ilyen volt ez a Vince – mosolyodott el a bajsza alatt Török Péter. – Mindent jobban akart tudni másoknál. Elég, ha a nevét kimondod. Mancs. Ilyen névvel csak sváb lehet valaki. Innét a második község tiszta sváb falu volt. A háború után ezeket mind kiköltöztették Németországba. Azt mondták rájuk, hogy volksbundisták voltak, és a német hadseregben szolgáltak. Lehet, hogy ez a Mancs Jakab is onnét keveredett át hozzánk, mert nem akart bevonulni a németekhez. Nálunk is volt néhány sváb gazda, gondolom, azok bújatták. Rendes, dolgos emberek voltak, nem volt azokkal semmi gond, mégis kiszuppolták őket is. No, hát ilyen dolog ez a politika... Jó gyerek volt ez a Jakab, a bátyám ismerte. Szerette a borocskát, de hát ki nem szereti? Attól még nagyon jó gyerek volt. Mesélik, hogy a háború után, amikor ez, a hogy is hívták? Ez a párttitkár megalakította a napszamosokból a téeszcsét a gróf birtokán, nem volt fogadjuk, amivel dolgozzanak a földeken. A parasztnak is csak az volt, amit az oroszok meghagytak, elvenni se volt mit. Hát ez a Jakab hajtott föl valahol régi, öreg, lerobbant körmös Hoffer traktorokat, aztán hárombul sikerült neki összerakni egyet. Azzal kezdtek el szántani. Nagyon hálás volt érte a párttitkár elvtárs, mert külön dicséretet kapott ezért a járási főnöktől. Hát ezért mert vele kiabálni a templomtoronyban a Jakab, nem a vallási hovatartozása miatt.

– Ötvenhatban itt lakott még?

– Itt. Ezt meg a régi Betérő csárda kocsmárosától tudom. Ott állt az országút mellett, a volt takarmánykeverő szomszédságában. Tavaly bontották le az

épületet. Fodor nevezetű kocsmáros volt, egy időben sokat beszélgettünk vele a régi időről. Azt mondta, október huszonharmadikán este már bezárt, le is fekdült, aztán egyszer csak verik ám a rolót. Ki a fene? Ki a fene? Hát kinéz, látja ám, hogy a Jakab. Fülíg olajos, mint mindig. Kiszól neki, hogy zárva van, menjen szépen haza. Ő meg csak áll az ajtó előtt, és egyre mondja, hogy eressz be Imre, baj van. Mi az a baj? Hát Pesten már lőnek, kitört a forradalom. Az oroszok mind lefognak mészárolni bennünket. No, aztán beengedte, beültek a raktárba, és bánatukban elkezdtek inni. Több mint két hétig ott ültek a raktárban, és megittak harminc láda sört. Aznap szállították, könnyű volt megszámlálni. Amikor aztán megjöttek az oroszok, meg elmúlt a forradalom, persze számon kérték a készletet. Az Imre meg azt mondta, hogy az oroszok itták meg az egészet.

– Apám mesélte egyszer, hogy együtt jártak föl Csepelre dolgozni – merengett a kisfröccsös pohárba Deli Bálint. – Az ötvenes évek végén behajtották a gazdákat a téeszcsébe, az iparosokat meg a kátéeszbe. Aki tudott, inkább elszegődött a gyárba segédmunkásnak. Spénhordó proli lett az ezüstkalászos gazdákból. Már aki tehette, mert jöttek ám a pesti munkásörök agitálni piszkosul. Kitették maguk elé az asztalra a pisztolyt, leültették szembe a parasztot, aztán „beszéljessünk a jövőről, bátyám!” A gazda meg kihúzta az asztalfiókot, kitette mellé a disznóölő nagykést, és azt mondta: „hát akkor beszéljessünk, ecsém!” Többen meghaltak az idő tájt... Sokan elköltöztek a Pest környéki falvakba, mert, hogy Pestre nem engedtek bejelentkezni... Mások meg vonatoztak. Nagypám aláírta... no hiszen... de végül is az ő keze írása volt... a belépési nyilatkozatot, mert ő volt a gazda, apám meg elment a gyárba dolgozni. Hajnalban négy órakor indult, este hétre ért haza, de legalább volt valami biztos keresete, mert a munkaegységből fölkapott az álla a téesztagnak.

A Mancs is velük vonatozott minden nap. Aztán egyszer csak kitették a képét a dicsőségtáblára. A gyárba vezető úton két oldalt ki voltak rakva a kitüntetett dolgozók fényképei, meg a munkaversenyplakátok. Azt én is láttam, amikor egyszer fölmentem apámmal

munkát keresni. Olyan volt, mint egy plakátkiállítás. Szocialista brigádok vigyorogtak a táblákról, meg a gyár legjobb sportolói, meg ilyesmik.

A Mancsnak is volt valami nagy újítása vagy találmánya, én már nem emlékszem, mi volt... Lényeg az, hogy kitették az ő képét is. Aztán kaptak lakást is a gyári lakótelepen. Azóta nem hallottam róla. Úgy eltűnt abban a hatalmas Pestben, mintha a föld nyelte volna el.

– Hát ez nem igaz – bosszankodott Juhász Bálint, az alpolgármester. – Nem létezik, hogy a huszonegyedik században ne lehessen kideríteni, ki honnét jött, ki volt, és hová tűnt el. Ámbátor... elég sok akta, meg nyilvántartás eltűnt az utóbbi időben. No, meg amit nyolcvan-száz évre titkosítottak. De hát ez a Mancs Jakab se politikus nem volt, se bankár, se... Vagy a fene tudja... Oly korban éltünk mi e Földön, amikor bármi igaz lehetett, és annak az ellenkezője is.

Rendben van, nem itt született ez az ember. Se földje, se háza nem volt a faluban. Nem szerepel az adónyilvántartásban. Nem váltott ki iparendélyt, sőt még ebadót se fizetett. A házassági anyakönyvben nem szerepel a neve. Hát persze, mert az asszony se falubeli. Egy büszke zengőszentmártoni gazda nem is adta volna a lányát egy ilyen jöttmenthez. A lányai viszont itt jártak iskolába. Ezen a nyomon talán el lehet indulni. Meg is találta őket a naplóban.

Nem négy, csak három lánya volt. Az egyik Mancs, a másik Mants, a harmadik Manch néven szerepelt a nyilvántartásban. Csak a nevük, semmi más. Se egy dicséret, se egy dorgálás, semmi.

Amikor legközelebb Zengőszentmártonban járt az író, megkérdezte az alpolgármestertől, hogy halad a monográfiával.

– Köszönöm a kérdéset, Feri bátyám – válaszolt a fiatal tanár –, már majdnem nyomdakész a kézirat. Nagyon érdekes dolgokat sikerült megtudnunk az idősebb emberektől a háború utáni évekről, csak azt nem sikerült még hitelt érdemlően tisztáznunk, ki is volt tulajdonképpen az a bizonyos Mancs Jakab, aki kiszidolozta a templomtornyban lévő rézkakast.

FRANCISCO XAVIER GARAY SZÜLETÉSI DÁTUMA

Francisco Xavier Garay-ról, a híres argentin íróról különös legendák keringenek: 1. nem is a 20. század elején, hanem jóval később született, műve a múlt idő átrendezését célzó vállalkozás: beékelődés a boomba; 2. művei üres lapokból állnak, ezzel az álposztmodern gesztussal próbálta neveltségessé tenni a nevezett irodalmi irányzatot stb. stb. Rengeteg Garay-hamisítvány kering több nyelvterületen, ezek között a kutatók találtak üres lapokból álló kiadványokat is, ami persze nonszensz. A több író kanonizálását sikerrel elvégző Gallimard Kiadó vállalkozott a Garay-összkiadás megjelentetésére, a tervezett kritikai kiadás viszont máig nem készült el. Számos olyan tény merült fel és dokumentum került elő, amely áthúzta az előzetesen felrajzolt Garay-képet. Máig nem tudja az irodalomtudomány, hogy valójában egy grandiózus íróval vagy egy ügyes hamisítóval van dolgunk.

A közvélekedés szerint, Garay-val kapcsolatban leginkább a Gallimard által ellenőrzött kiadásból tájékozódhatunk. Én is így gondoltam, amíg nem került a kezembe a *Naplók és visszaemlékezések* című kötet¹. A Gallimard-kiadás első kötetének utószavában² elég élesen megrajzolt portré kerül az olvasó elé, a Gallimard által mellőzött *Naplók és visszaemlékezések* című kötet viszont mindezt kiradírozza. Vegyük például a *Naplók és visszaemlékezések* kötetből a következő, dátum nélküli szöveget:

„Egy hónapja gondoltam, hogy írok pár sort a próza művészetéhez fűződő viszonyomról: hogyan kezdődött, kiket olvastam először, kik a kedvenceim stb. stb. Hálás feladat, mert arról jó írni, amit igazán szeret az ember, s én valóban szorosan kötődöm pár íróhoz, műveik kölcsönadhatatlanul állnak őrten a könyvespolcomon.

Tizenhat éves voltam, mikor megvettem az első komoly regényt. A dolog nem volt olyan tudatos, mint most hangzik. Sokat olvastam addig is (pl. Verne stb.), és utána is, de nem tudatos, inkább csak az élvezet kedvéért. Családunkban szokás jó irodalmat ajándékozni nevezetes alkalmakkor, s én is követni szerettem volna a hagyományt. Karácsonyra készültünk, s anyámnak, aki kényes irodalmi ízléssel bír, nem találtam megfelelő könyvet. Elmondtam dilemmámat gimnáziumi barátomnak, Álvaronak, aki – mára kiderült –rögtön a század egyik legnagyobb regényét ajánlotta. Papírborítós kiadás volt, de a borítón ízlésesen elhelyezett kék virág nagyon megtetszett. Még egy kis verset is kanyarítottam a belső oldalra, amitől, azóta, szerencsésen megszabadítottam a könyvet. Anyám örült a regénynek, rövid idő alatt elolvasta, miként tizenöt év múlva én is (először kedvtelésből, aztán tudatosan még vagy kétszer, aztán ismét kedvtelésből, ki tudja hányszor), de az első nagy könyvet nem követte a többi: egészen másként alakult akkor az életem.”

A 20. századról van szó, azt hiszem, ezt leszögezhetjük. A 20. század legnagyobb regényéről vannak elképzeléseim, de ez korántsem biztos, hogy egyezik Garay véleményével. Esetleg a papírborítós kiadás jelenthet támpontot az írás idejének megállapításához. A Wikipedia szerint: „A 20. századi papírborítós kiadás úttörője az Albatross Books német kiadó volt 1931-ben, de igazi sikereket e téren a Penguin Books ért el 1935-től kezdve.” Tehát a '30-as évek elejére, de inkább a közepére tehető az olcsó kiadások nagyüzemi gyártása és kereskedelmi forgalomba hozatala. Ha Garay 1907-ben született³, akkor tizenhat évesen, 1923-ban adhatta a könyvet édesanyjának, ami, ha a papírborítós könyvkiadás kezdő dátumát figyelembe vesszük, nem lehetséges. A papírborítós kiadás igazi áttörése, véleményem szerint, inkább a '40-es évekre esik. Tehát a legkorábbi időpont a születésre: 1925. De folytassuk a visszaemlékezések olvasásával. Pár oldallal később ezt találjuk:

Apám hatására a műszaki pálya kezdett érdekelni (műszaki főiskola, tervezői munka stb.), jó tíz évig mérnöki gyakorlat megszerzésével foglalkoztam, s noha hébe-hóba olvastam egy-egy regényt, komolyan az irodalomnak a közelébe se mentem. Ebből az időből eszembe jut egy jelentős irodalmi élmény, amely, azóta többször is felmerült bennem. Főiskolai rajzfeladatot készítettem a tavasszal oly világos veranda asztalánál, s közben, mellettem, szokás szerint, szólt a rádió.”

¹ *Naplók és visszaemlékezések*, Zeus Books, Norwich, 1989

² *Az aljasság fokozatai*, Gallimard, 1995, *Utószó* (Juan Goytisolo)

³ *Az aljasság fokozatai*, Gallimard, 1995, *Utószó* (Juan Goytisolo)

Itt megint megakad a figyelmes olvasó szeme. Ismét a Wikipédiát hívva segítségül: „Az első kereskedelmi rádióadó, a KDKA 1920-ban, a Pennsylvania állambeli Pittsburgh-ben kezdte meg működését. Az RCA 1929-ben kezdte meg rendszeres műsorszolgáltatását. Nagy-Britanniában 1932-ben indult el a rádióadás.” A Műszaki Lexikon Rádió című szócikkénél ez olvasható: „A rádió az 1950-es években vált a mindennapi élet szerves tartozékává.”⁴ Tegyük fel, hogy Garay legkorábban 1955-ben, főiskolás korában hallgathatta a rádiót, e szerint a születés dátuma 1935-re tehető.

De mit ír tovább Garay:

Egy kortárs regényből olvastak fel részletet; szórakozottan hallgattam a műsort, nem figyeltem, ki az író, honnan a részlet, de, egyszer csak, éreztem, hogy már nem a rajzra figyelek, a ceruza mozdulatlanul áll a kezemben, s a rádiót hallgatom. Egy cellába zárt fiatal nőhöz egy pap tér be, ételt hoz neki, de a nő nemhogy hálás lenne, ráveti magát, összekarmolja, megharapja. A pap legközelebb egy kosár süteménnyel érkezik, ellátja a nő sebeit, aki megpillantja a férfi kezén az általa okozott harapás nyomait. „A pestisnél is rosszabb vagyok”, mondja. A pap, amikor távozik tőle, érzi, hogy végzetesen felizzik szívében a szenvedély. Nagyon tetszett; rendkívüli hatással volt rám. Mikor harminc egy-két évesen felerősödött bennem az irodalmi érdeklődés, ez az élmény vezetett anyám ajándék könyvének a fölfedezéséhez, majd megtaláltam a rádióban hallott részlet forrását is.”

Aki járatos a 20. század második felének irodalmában, annak ismerős lehet a részlet. Én rövid kutatás után megoldottam a rejtélyt. Az író: Gabriel García Márquez, a mű: A szerelemtől és más démonokról című regény.

A Naplók és visszaemlékezések című kötet nem került a Gallimard-sorozatba, pont a hitelesség bizonyíthatatlansága okán. Ezzel nem foglalkozott senki. Persze, néha a legnagyobb szerkesztők szeme is átsiklik fontos vagy vizsgálendő részek fölé.

Ha A szerelemtől és más démonokról című regényből volt az a bizonyos részlet, a rádióadás, legkorábban, 1994-ben, az említett regény kiadásának évében hangozhatott el. Tudjuk, hogy Garay-t egyből nem vették fel a főiskolára, pár évet ismeretlen területen dolgozott. Tegyük fel, hogy Garay huszonnégy éves volt a főiskola első évében és rögtön adódik a születési dátum: 1970, ami a hivatalos 1907-nek az anagrammája. Ezek szerint, lehet, hogy Francisco Xavier Garay, vagy a név mögött álló személy ma is él. Nem tudom... Az biztos, hogy az oeuvre grandiózus. Nekem Garay novellái jelentették a belépőt a latin-amerikai boomhoz. Hüvös eleganciája, lenyűgöző műveltsége lefegyverző. Fikciói, álesszéisztikus novellái máig lenyűgöznek; nem is próbálom követni, annyira a 20. századi irodalom fölé áll.

⁴ Műszaki lexikon A-R, Sudamericana Kiadó, 1986

HOGY VOLT, HOGY NEM VOLT

Szolgálólányokra emlékezve

Amikor a magyar falu lassacskán továtűnő, semmibe vesző emlékéből valamit még megpróbálunk összekaparni, megmenteni, figyelmünk ez elsődlegesen az ott a parasztság gazdag hagyományainak mennél teljesebb rögzítését jelenti. És ez így is van rendjén. De az egykori falu élete ettől sokkalta gazdagabb volt. Míg az olyan kicsinyke palóc faluban is, mint az én Mátraballám, ott voltak nem is csekély számban a nem paraszti életformát élők.

Ott volt például a pap, a jegyző, aljegyző, a tanítók (az egyik kántor is), a postáskisasszony. A zsidó kereskedő-család. Ott voltak a vasutasok, az állomásfőnök úr, a forgalmisták (a furcsa mód tragikus sorsú forgalmistafeleségek), a málházók, a mókás kedvű raktárnok és a sorolhatnám még tovább. Új színeket vittek ők a mi kis közösségünk életébe. Megvallom, nem könnyen szántam rá magam a döntésre, de én most a gyermekkori emlékeim közül a nálunk szolgáló lányokról, a cselédlányokról fogok beszélni. Ők ugyanis másodállásban az én nevelőim is voltak. De mindenekelőtt le kell szögezmem, hogy az édesanyám, a ballai állomásfőnökné szájából az, hogy cseléd vagy szolgáló, soha el nem hangzott. Nevük volt éppen úgy, mint a családtagoknak. (Nem csoda, hiszen a kedvenc jószágaink is el voltak nevezve.) De ha valamiért a beosztásuk szerint beszélt róluk, akkor úgy mondta, hogy: a lány. Ez pontos meghatározás volt, mert anyámon kívül minden családtag hímnemű volt.

Az időben egyébként a talán falusi értelmiségnek mondható asszonyoknak megvoltak a kis köreik. Anyám nemcsak hőmérőt, de lázcsillapító tablettát vagy kötszert is adott ha kellett, négy-öt tortát is megsütött lakodalmas napokon, megosztotta főzőtudományát. Így például a rántott hús vagy finomabban szólva a bécsi szelet helyi elterjesztésében meghatározó szerepe volt.

Nem flancolásból volt szüksége anyámnak a segítőre. A faluban akkor a vasútállomás felső emeletét laktuk, amelyet azóta leberetváltak és lapos tetejűvé tettek. Ráadásul a vasúti forgalmat is megszüntették. Ott fent az emeleten nem volt se vízcsap, se villany, se gáz, se központi fűtés. Igaz, az állomási kerekes kútból csevice jött, a pokol kénköves illatát árasztó parádi víz. Mi nemcsak azt ittuk, azzal főztünk, abban mosdottunk, de időről időre a híres japán film, A kopár szigetben látottak szerint meghatározott sorrendben, jeles alkalmakkor abban is fürödtünk. Gazdasági udvarunkban legalább két hízót, ajándékba kapott felnevelt birkákat, kacsákat, tyúkot tartottunk. (A kakasunkat a bátyám szemes borssal etette, hogy harcias legyen és legyőzze a szomszéd kakasokat.) Ráadásul angóryanulakat is tartottunk, összesen 3x9, tehát 27 ketrecben. Azokat nemcsak etetni, tisztán tartani, szaporítani, de nyírni is kellett. A szőrét anyám és a lány két rokkán fonta és kötöttek belőle pulóvert a lányoknak. Ezt a helyi divatot nem szerették a ballai legények, mert a közeledésüknek a fehér nyúlşőr átragadása miatt könnyen nyoma maradt. Volt még ráadásul egy jókora veteményeskertünk és munkát találni tehát nem volt nehéz.

Erre-arra minket a bátyámmal is befogtak, ha kellett, de nekünk tízesztendős korunkban már el kellett hagynunk a szülői házat, hogy idegenben tanulva majdan úriemberek lehessünk.

Az én családom életében szerencsés volt az 1929-es világválságot hozó esztendő. Ekkor léptették elő a tállyai forgalmistát mátraballai állomásfőnökké. A trianoni országreszek visszacsatolásakor apám, aki családi okokból csak négy polgárit végzett, úgynevezett intelligens vizsgát tett. Rangjelzése bearanyozódott, és az első világháborús kitüntetéseinek szalagjaival igen méltóságjelző formát mutatott. Nem győzött tiltakozni az előléptetési szándékok miatt, és ahogy eltervezte, Ballán találta meg végső nyughelyét is.

Átköltözéskor a családunkkal tartott Kati, a rátkai sváb lány. Állítólag azért tartott a családdal, mert nagyon kedvelt engem, az akkor csak hat hónapos csecsemőt. Elannyira, hogy egyszer, amikor utána nyúlókáltam, kezembe adta a nagy asztali vekkerórát. Azt mondják elejtettem vagy elhajítottam. Tény, hogy javíthatatlanul tönkretettem. Hogy teljességgel kárba ne vesszen, bekerült a gyermekjátékaim közé. Eleinte még lehetett mozgatni a mutatóját és csörgött is, ha felhúzták, de lassacskán megfosztódott díszzeitől, megmutatta belső fogaskerekeit, s végül már csak a váza maradt. A különböző órák azóta is fontos szerepet játszanak életemben. A sváb Kati nem tudott megszokni, nem talált társakat és előbb elment, minthogy valóban emlékezni tudnék rá. Csak hallosmásból ismerem.

A következő lány Zsíros Julis volt. Nem tudom hogyan miért esett rá anyám választása, vagy az is lehet, hogy nem volt más jelentkező. Hogyan mondjam ki, hogy ne sértsem meg emlékéit; nem volt teljesen ép, Aprili Lajostól tanult, szóval egy kicsikét kolontos volt szegényke. Mielőtt hozzánk szegődött volna, több éven át volt hat hónapos summás. Dolgozott az Alföld és a Dunántúl nagy gazdaságaiban is. A hat hónapos summások egyébként egy nagy néprajzi tapasztalatcsere megvalósítói is voltak. Nálunk a legnépszerűbb bandagazda egy Répás Feri nevű ember volt, aki minden évben népes summáscsapatot szervezett. Vele szerettek menni, mert ő nemcsak az érdekeket képviselte keményen, de főleg hétvégi estéken kiülve a szálláshelyül szolgáló birkahodály elé mesékel, adomákkal, találós kérdésekkel szórakoztatta nemcsak a summásokat, de a hozzájuk csatlakozó cselédeket is. És ez a cserebere fordítva is működött.

A summásnak álltak számára az utazás is nagy élmény volt. Dunántúlra utazók látták fővárosunkat is, igaz csak a tehervagon nyitott ajtajából, és nem is a város szebb, nevezetesebb részeit. Egyszer valami partos helyen ment a vonat, és a völgybe lenézve Zsíros Julis így kiáltott fel: – Jaj, de sok kis ember! Hat! Ezt a rácsodálkozást és gyors kiszámolást a ballaiak olyan komikusnak tartották, hogy évek múlva is emlegették és afféle szólásmondás lett belőle.

És most a talán legkorábban elkövetett súlyos bűnömet kell végre bevallanom. Családunk életében szigorú kispolgári szokások uralkodtak. Így például ha nem akadályozta rendkívüli esemény, apám déli harangszókor elindult íróasztalától, rálépett az emeletre vezető falépcső alsó fokára, anyám pedig merni kezdte ebédünk első fogását, a levest. Étkezés után a szülők lepihentek egy óráskóra, a lány pedig nekilátott a mosogatásnak. Én ilyenkor kint maradtam vele. Zsíros Julis énekelni szeretett volna, ám én a talán három-négy éves kis zsarnok azt akartam, hogy meséljen. Ahelyett hogy szépen kértem volna, nem álltam erőszakhoz folyamodni. Volt egy piros nyelvű bojtos, bőrszinóros szíjostorom, azzal próbáltam akaratomnak érvényt szerezni. Julis túrte az én zsarnokoskodásomat, ám egyszer anyám váratlanul megjelenve a konyhában megtudta, mi történik. Elvette a kis piros nyelvű szíjostort, és ő, aki máskor legfeljebb egy könnyű, inkább csak jelképes nyaklevest osztott ki, most alaposan elpáholt a kínzóeszközömmel. Közben mondta a magát. Olyan lecke volt ez, amelyet máig nem felejtettem el.

Zsíros Julis sokáig volt nálunk. Úgy vélem végül is azért ment el, mert úgy vélhette, a cseléd státusa rontja a férjhez menési esélyét. Ám kérője később sem akadt. Végül megunván a vénlányságot, önhatalmúlag feltette a kontyot. A sors fintora, hogy amikor a második világháborúban a front gyorsan átgördült falunkon, talán két órán át, néhány ágyúlövésben is részünk lehetett. Ezeknek a lövedékeknek egyetlen civil áldozata volt. Zsíros Julis jogtalanul viselt kontyát vitte el egy szilánk, és sajnos a konttyal együtt koponyája hátsó részéből is egy darabot. Julisunkat kétszer temették el. Előbb csak ideiglenesen, utána illendően, ahogyan kell.

Lehet, tőle tanultam meg Fehér Anna balladájából az elszabadult indulatokból fűtött átokszöveget:

*Átkozásom nem szokásom
Mosdóvized vérré váljon
Tizenhárom szekérszalma
Rothadjon el az ágyadba
Tizenhárom esztendőbe vigyenek a temetőbe.*

Hát ami azt illeti, csakugyan jól összeszedte. Hasonló fordulatokat tartalmaz, de mókás végeredménnyel a talán soha sehova el nem küldött levél:

*Tiszteltelek téged te fekete pofa
Utállak téged te világ csúfja
Nem kívánok egyéb átkot
Akasztófán járd a táncot
A szél üsse össze a bokádat
A fene egye meg a fekete pofádat.*

Zsíros Julist tehát az egyik első tanítóim közt illik számon tartani, aki befolyásolta, merre fordul majd érdeklődésem. Ugyanaz elmondható utódáról, Kovács Etelről is. Hivatalosan ez volt a neve, de valójában ő a Kopaszék Etuja volt. Ő egy a falun belül is jól elhatárolható életmódú familia lányaként szegődött hozzánk. Ruhái sem voltak olyan színesek, mint a többi palóc lányoké. Haja is fakó volt, meg a bőre is. Talán egy nyomorúságosabb évjáratban fogant, gyermekeskedett, mert a húga virágzó szépség volt, de például tőle tudtam meg, hogy az ürge húsa

sokkalta ízletesebb a házi nyúlénál. Kopaszék háza a falu szélén állott. Talán ezért választotta ki támaszpontjával Tüzes Jóska. Tüzes nevezetes figurája volt a tájéknak Abasári gazdalegényként került összeütközésbe a törvény-nyel, gyűjtogatás miatt. Mondhatnánk őt Vidróczy utódjának, egy megkésített mátrai betyárnak, de valójában inkább csempész volt ő, aki kihasználta azt, hogy a trianoni békeszerződéssel a csehszlovák határ a szomszéd faluig ereszkedett le a Kárpátok csúcsairól. Tüzes eleinte egyedül cipelte a csempészárut. Volt hogy ötven kiló cukorral ment át. A hoznivaló már könnyebb volt: mackóruha, tornacipő, borotvapenge, szaharin. Később már három-négy ballai ember vitte az árut, és Tüzes csak elől sétált töltött fegyvereivel. Valahogy úgy, ahogy az expedíciók a rejtélyes felfedezésre váró Afrikában.

Tüzeit egy alkalommal magam is megpillanthattam. A jelesebb Mária-ünnepeken búcsúsok csapatai vonultak át a falunkon. Ebben a megnőtt forgalomban engedte meg Tüzes magának, hogy odaálljon a templomdombra vezető lépcső mellé egy kicsit bámészkodni. Mivel a cimboráim, iskolatársaim megmutatták, én meg őt bámultam. Szép magas, napsütötte arcú férfi volt. Nem illett sem az ájtatos búcsús nép, sem a bámészkodó helybeliek közé.

A mi Etunk csepphíján úgy járt, mint Zsíros Julis. Őt is erősen fenyegette a veszedelem, hogy vénlány maradjon. Kedvezőre csak akkor fordult a sorsa, amikor a front közeledtével sok egyenruhás férfinember fordult meg a faluban. Ez egyik alakulatról leszakadva Kopaszék bújtatták Etu jövődöbelijét Rakamazi Kecskeméti. Az illető valóban Rakamaz falujának szülötte volt, és Kecskemétinek hívták. A ballaiak kicsit lenézték, mert letérdepelve aprította a tűzrelvót. Amikor a háború után meghirdették az áttelepülés lehetőségét, Kopaszék az új férjjel együtt elmentek valahová Simontornya vidékére, egy sváb gazda házába. Azóta sem hallottam róla.

A következő nálunk szolgáló leány Emer volt, pontosabban az igen előkelő Emerencia nevet kapta a keresztsgben. Volt korábban egy alkoholkedvelő papunk, aki unta már a sok Marcsának, Julcsának, Katinak meg Bözsinek nevezendő leány babákat, és megcifrázta egy kicsit. Így lett a mi leányaikból Regina, Hedvig, Landiana és Emerencia is. Emer egyébként csenevész süldőleánykaként szegődött hozzánk. A rendszeres úri kosztón élve hamar megvaskosodott. Amikor az állomás hátsó civil kapujánál Emer, aki két vödör vizet hozott a kerekés kútról, találkozott a bátyámmal, Kará Imre nagyot rikkantott: – Vigyázz Pista, mert elüt az úthenger! Ezen a bemonadáson aztán sokáig nevetgéltek.

Ha Tüzes Jóska esetében azt már engedély nélkül megtettem, eltávolodván az elvállalt történet kicövekelt útvonalaról, Kará Imre kedvéért ismét hadd kódrogjak el egy kicsit. A falu főutcájának számító nagy soron két Albertes Kará család lakott, és a legidősebb fiú mindkettőnél az Imre nevet kapta. Mindkettő nagyon értelmes, jól sikerült gyerek volt. Az egyik később jószereivel csaknem a teljes kollektív gondolkodás időszakában a falu termelőszövetkezetének elnöke volt. A másik még a világháború kitérőse táján tüdőgyulladást kapva behalt a kemény katonai kiképzésbe. Ez az Imre két-három évvel idősebb volt az én István bátyámnál, tőlem pedig legalább nyolc évvel korosabb, de nagyon kedvelt mint bámész fiúcskát.

A nagysori háznak jókora gazdasági udvara, nagy kertje volt, amely lenyúlt a Dóna patak partjára. Itt egy részen agyag vagy nagyon agyagos volt a part széle. Imre pedig tudott valamit, ami a mai napig bámulattal tölt el. Kis agyaghengereket csinált, s egyet-egyet kézbe kapva nyomdosni, csipkedni kezdte, aztán az egyikből villás szarvú ökröcske lett, a másikkól nyakát kényesen tartó lovacska, de a birka vagy a malac illetően megformálása sem okozott gondot számára. Ha becsukom a szememet, még mindig látom az agyagból mintázott négyökrös szekeket, ahogyan ott áll a patakparton. Ezt a módszert, ezeket a formákat nem Kará Imre találta ki. Öröklött, bejáratot mozdulatok voltak ezek. Amikor hat évtized múltán érdeklődni próbáltam, azt mondták hogy Imre öccse, Alberus Jóska is valamelyest birtokában van a tudásnak. Ám amikor kérleltem, hogy agyagozzunk egyet, nem vállalta, inkább hadifogsága keserves élményeiről mesélt. Lelkiismeret-furdalásom van, mert valami nagyon értékes elveszett úgy, hogy tudtam róla.

De ideje visszatérni a vállalt históriához. Emerrel a vége felé anyámnak konfliktusa támadt, mert bele akart szólni az életébe. Nem tetszett neki a lány udvarlója, egy öreglegény, akinek a háborúból hazahurcolt valamiféle lövedék szerelgetésekor nemcsak az ujjait ritkította meg, de a fél szeme is áldozatul esett. A fő baj nem a legény kora, nem is a testi hibája volt, hanem hogy egy az akkoriban titkon terjedő gyanús lázadó vallási szektához csatlakozott, kiváltva mélyen vallásos, katolikus édesanyám ellenszenvét. Így Emerencia távozásával a kapcsolat is megszakadt. Aztán, talán csak egy évtizeddel ezelőtt, az egyik dokumentumfilmünk forgatása idején, mármint a falu hírnévre szert tett gyermekét, átmenetileg magamra hagyott a stáb az egyik ballai kocsmában a három közül.

Odajött hozzám egy ötven év körüli fiatalember, és azt mondta: – Emlegette az anyám, hogy sokszor megmosta a maga szaros seggét, amikor még gyerek volt. Kiderült hogy Emer fia szólított meg és édesanyja még jó egészségben él az egyik hutasori házban. Megvallom, a szaros segg emlegetése kissé meghökkentett, hiszen amikor Emer volt nálunk a lány, én már jócskán kinőttem a pelenkázásból. Mindenesetre illedelmesen megkérdeztem, meglátogathatom-e új ismerősöm édesanyját. Joggal reméltem, hogy beszélgetésünk során újabb emlékcserépek kerülnek elő.

Elismerem, hogy már eddig is a kelleténél többet beszéltem, írtam a Horthy-korszaknak nevezett időkre jócskán belenyúló dédelgetett emlékeimről. Soha nem titkoltam, hogy az állomásfőnök úr fiaként nem osztottam a falu népének szegénységében. A szüleim először a temetőben kaptak földet, állami pénzből éltek, és nem volt köztük a falu igazgatásához. Csak így példát mondok. Amikor elsőáldozó lettem, még sok volt a gyerek a faluban. És mese után édesanyám tízóraihoz terített a templomkertben. Habos kávé, volt kalács, sütemény és mindenki kapott selyemcukrot is elvitelre. Konyhánkban és kerti lugasunkban együtt harcoltunk ólomkatonáinkkal, töltöttük az időt társasjátékaimmal. Úgy vélem nemcsak befogadott, de meg is szeretett a falu. Így teljesen felkészületlenül ért, amikor Emer ronda kizsákmányolóként beszélt szüleimről, és leforrázottan menekültem el. Utólag úgy vélem, nem ártott nekem ez a lecke, még szorgalmasabban próbálom jóvátenni a bűnt, amit nem követtem el.

Emer után hat vasútállomással odébról, Aldebrőről szerződött lányt anyám. Róla sokszor sokat írtam már, amikor falumnak Sztálin születésnapján történt elfoglalása alkalmából szerzett élményekről számoltam be. Marika, vagy ahogy a falu népe emlegette, Főnök Maris, a front közeledtén is velünk maradt, tudomásul véve a bizonytalan jövődőt. A sváb Katival ellentétben neki bőven akadtak barátai. A szomszédos házban lakó Oláh Annuskával volt a legnagyobb jóbarátságban. Gyakran eszembe jut, hogy lassan már kamaszodó fiú voltam, amikor Marika fejébe vette, hogy Miklós-nap estéjén eljuttassa nekem a Mikulást. Kifordított bundakabátban, kucsmával, vattaszakállal, kezében egy jókora ágas-bogas nyírfagallyal meg is jelent. Jó tréfának indult a dolog, de aztán sorolni kezdte a bűneimet, és egyre nagyobbakat csapott rám. A Toldi egyik átírt sorával mondvá tűrte Józsi ameddig tűrhetette. Az iszonyatos harag ebben az esetben sem maradt el. Kikaptam kezéből a virgácsot, és én kezdtem el páholni Marikát. Bögött a Mikulás, és bögtem én is. Szegény anyám nem győzött bennünket vigasztalni. Ezúttal anyám nem bántott. Nem ismétlődött a szijostoros eset Zsíros Julissal.

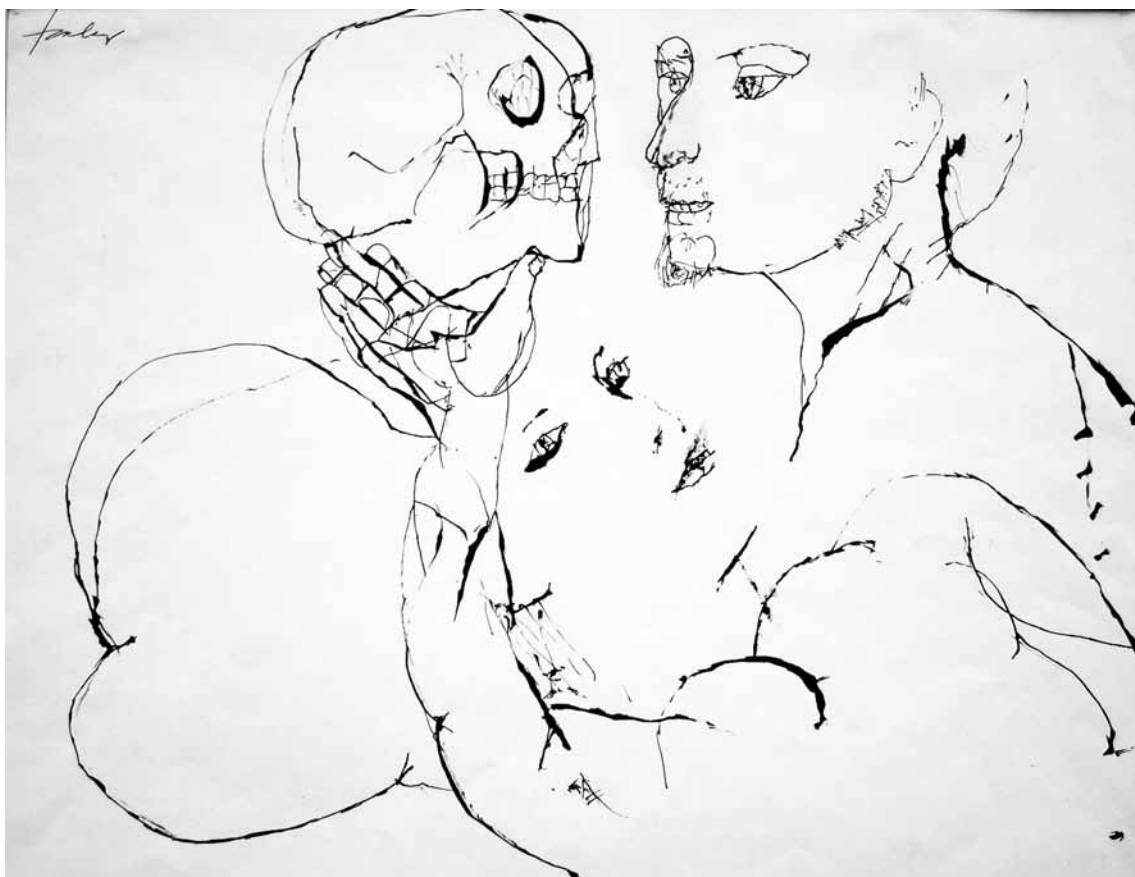
Marika is akkor ment el tőlünk, amikor kéréje akadt. Aztán az egyetemista leánya többször is meglátogatta a bátyámékat. Mondták, hogy szép, kedves, okos leányzó. Én nem találkoztam vele, mert hol sorkatonaként vitézkedtem, hol meg Szolnokon, Miskolcon újságíróskodtam. Váratlan fordulat csak ezelőtt talán két esztendővel következett be. A százesztendős mezőkövesdi gimnázium egykori növendékeként megleltek, testvéremmel együtt bemutatnak a helyi lapban, és jól sikerültnek mondott író-olvasó találkozót is tartottunk az iskola dísztermében, amely hajdan hálótermül szolgált, és prefektusként majdnem ott volt az ágyam, ahol most vendégként állodogaltam. Ugyanebben a teremben hajdan a Hány János előadásban muszka silbakként is színpadra is léptem.

Ez alkalmából került elő a Marika Laci fia, aki külszíni bányász volt Visontán meg valahol máshol, és Mezőkövesden telepedett le. Korengedményes nyugdíjasként költő lett belőle. Verseskötete is megjelent. Én megítélni nem tudom, mert botfűlű prózaírónak születtem, és az is maradtam. Ez a Laci fiú aztán vállalva a jókora utat, többször is meglátogatott. Mindig kedves fiúként érkezett, és nagyhangú, goromba fickóként távozott. Én, mivel együtt iszogattunk, még belenyugodtam volna ebbe a színeváltozásba, de a családom megunt a dolgot. Azontúl már csak telefonon barátkoztunk.

Felhívott, hogy a hagyatékban kutakodva talált egy levelezőlapot, amelyen Oláh Annuska írt az akkor nálunk szolgáló Marikának. (Jobb szó nagyon mesterkélt lenne ide.) Annuska, aki egyik legkedvesebb történetmesélő volt, s aki nem is régen távozott az élők sorából, hat hónapos summásként a Debrecen közeli Hosszúháton vetette papírra hazavágyását. Laci gyerek a telefonba beolvasta a rövidke néhány sort. Aztán nemsokkal később arról kellett értesülnöm, hogy Marika fia nem lelvén helyét a mi csupa gond szürke világunkban, öngyilkos lett. Sajnálom őt, de kicsit haragszom is rá, mert azt a levelezőlapot igazán rám hagyhatta volna. Ha már itt tartunk azt is elmondom, hogy Annuska is írt nekem. Morvai Judit az Asszonyok a nagycsaládban kötetében emleget egy verselgető ballai asszonyt, sokat font-szótt éjszaka is ha kellett, de hat leányát becsülettel férjhez adta. Morvai Judit nem nevezi meg az illető személyt (lám korábban én csak Marika fiát és nem Zámbozszy László Bapipatak című verseskönyvét emlegettem). Telefonon abban egyeztünk meg Oláh Annuskával, hogy ne adja postára a

levelet, hiszen előbb-utóbb úgyis eljutok Ballára. Ő tehát feltette a szekrény tetejére. Valahogy nem szántam rá magam hogy a gyermekeit megkérjem, mégis küldjék el postán.

Ennyit tartottam amolyan korfestésnek is elmondani a nálunk szolgáló leányokról. Ha valami még eszembe jut, azt megtartom magamnak.

Hamlet

tollrajz

32x41 cm

1978

JEL VAGY ÜZENET – MINDENFÉLE

FEHÉR KÉMÉNY – FEKETE LYUK

A szomszédom fehér kéményt épített. Ez neki a második. De azért ne szaladjunk annyira előre, mert ki is ez a szomszéd, és miért írok róla. Közelebről nem ismerem, állítólag Borbála leányunkkal járt egy osztályba, egyedül él, nappal alszik, éjjel dolgozik. Két éve vették meg a házat, de egy éve azt vettem észre, hogy semmi mozgás, nem lakik itt senki. Kiderült, hogy visszaköltözött az édesanyjához, mert túl drága a fűtés, plusz ott a törlesztőrész. Kértek, hogy figyeljünk, szóljunk, ha valami zajt vagy mozgást látunk.

Közben múltak a hónapok, és azt látom, hogy egy nagyméretű kazánt hoznak utánfutóval. Mert vegyes tüzelésű volt, ezért külön, egy másik, hatméteres kéményt kellett építeni. Ezt kívülről kezdték építeni, az ablakkal szemben, külön, erre a célra gyártott téglából. Amikor elkészültek, nem bontották le az állványzatot, mert néhány hét múlva folytatták: fehér hungarocellel vették körbe az egészet. Így lett, így van a szomszédnak fehér kéménye. Vajon a kéményseprő is fehérben érkezik majd ellenőrizni a huzatot? Mert mást nagyon nem csinálnak, csupán csak betesznek egy újságpapírt, ügyesen meggyújtják, és kérnek kétezre forintot. Tőlem kétszer kétezret kérnek. Ennek pedig különös oka van.

A ház, ahol lakunk, amelyet még 1988-ban vettünk OTP kölcsönre, két kéménnyel rendelkezik. Igaz, én sokáig csak egyről tudtam. Arról, amelyik a pincéből, a kazántól indul. De a Kéményseprő Vállalatnál, és a jóváhagyott tervrajzon is kettő van, mivel a lakás mérete alapján a szabály ezt előírta. Ezt meg is építették fönt, a fenti szinten úgy, hogy lefelé csak a felső szintig vezet. Ott még egy kályhacsőnek való lyukat is vágta. Tehát a kötelező kettő látszik, ezért a hivataltól jóváhagyólag megkapta a pecsétes engedélyt. Amikor reklamáltam, hogy nekünk miért is kell fizetnem kettőt, ki is jöttek és megfenyegettek, ha tovább ugrálok és tiltakozok, jól megbüntetnek minket a csalásért. Azóta hol dühösen, de leginkább nevetve fizetek a fekete lyukért, amit egy szőnyeggel eltakartunk.

De vissza a fehér kéményhez, hisz azon sokáig gondolkodtam, vajon milyen füstje lesz? Fehér-e, mint Vatikánban a pápaválasztáskor annak a híres kéménynek?

Ui. Bánatomra fél év múlva újra felrakták az állványokat és a fehér kéményt sárgára festették. Valószínűleg arról nem tudok majd semmit érdekeset írni, hisz biztosan nem lesz annak a kéménynek sárga füstje. Vártam is a telet és a füstöt, de elmaradt. Valamit rosszul építettek meg, és újra kell nekiállni az egésznek. A szomszédom meg újra visszaköltözött az édesanyjához.

EGY VÉNYPAPÍR MIRE JÓ?

Soha nem volt ilyen reménytelen próbálkozásom, mint Csontváry nyomát megtalálni, az emléket felidézni Iglón. Pedig azért utaztam el ide, mert biztos voltam, hogy a főtéren lesz egy tábla, egy jelzés, egy felirat, amely közli, mutatja, hogy melyik házban volt az a gyógyszerár, ahol Csontváry dolgozott. És ahol meghallotta a „feje fölött hátulról” a jövendő nagyságáról szóló titokzatos jóslatot: „Te leszel a világ legnagyobb napútfestője, nagyobb Raffaelnél.”

Csontváry az iglói gyógyszerárba, mivel a Magas-Tátrába vágyott, a szegedi árvíz után, 1876-ban került, tehát 23 évesen. Ahogy írja: „Testem-lelkem pihenésre szorult, sorsom azt kívánta, hogy keressék üdülést a gyógyszerárban. Így kerültem Iglóra, ahol a főnököm a legnagyobb szeretettel fogadott, s különböző, jövőmre vonatkozó tervekkel alkalmazott.”

Önéletrajzából az ide vonatkozó rész néhány mondatát azért másolom ide, mert ma – pedig szerettem volna megidézni – abból a szépségből, amit ő látott, és abból az idillből, amit ott átélt, mindent elmosott a modern kor.

„Szabad időmet a Kárpátok alján tölthettem – írja –, fenyvesillat, szamóca, málna, áfonya körében. Búzaföldeken a pacsirta hangját, a csalitban a fülemüle dallamát hallgattam, fent a magasban a sasokat füttyülve vonulni láttam. Itt ebben a csendes magányban eltűnt az árvíz réme, a háborgó elem végzete. Itt örül mindennek a lelke, [...] itt vendégszeretettel, a fülemüle dallamával fogadja az embert az isteni természet, amott háborgó morajjal éjjel költi fel a végzet. [...] A szegedi rémes napok lassan elmosódnak lelkemben, s én visszavágyom gyönyörködni a természetben.”

De másról is szól vallomásaiban. Az első véletlenül született rajzára így emlékezik: „Hajnalban napnap után a lángoló Kárpátokat figyelem, s egy délután csendesen bubiskoló tinós szekeren megakadt a szemem. Egy kifejezhetetlen mozdulat kezemből adja a rajzont, s egy vénypapírra kezdem rajzolni a motívumot.”

A principálisom nesztelenül hátul sompolyog, a rajz elkészültével a vállamra ütött. »Mit csinál: hisz maga festőnek született. Meglepődve álltunk, egymásra néztünk, s csak ekkor tudtam és eszméltem, amikor magam is az eredményt láttam, hogy valami különös eset történt, amely kifejezhetetlen boldog érzésben nyilvánult meg. A rajzot oldalzsebbe tettem, s e perc-től fogva a világ legboldogabb embere lettem.»

Tudjuk, hogy Csontváry annak a titokzatos hangnak a hatására azután 56 forinttal a zsebében 1881-ben elindult Rómába, hogy lássa Raffaellót.

Az egyik társam, akinél messzelátó volt, odaszólt: – Fönt a toronyban, a csókák között ott egy vörösvércse. Egy tojó. Látod? – Igen, válaszoltam, de én nem láttam semmit.

EGY TÜKÖRRŐL

Úgy veszem észre, hogy velem minden ötödik évben történik valami. öt évig jártam egyetemre, azután öt évig laktam Budapesten, majd amikor megházasodtam, Zsámbékra kerültem, ahonnan ötévente öt kilométert költöztünk. Azután (ezt felváltva) ötévente ért egy kisebb baleset: mindig a jobb kezemet törtem el. Öt évig foglalkoztam Bartókkal, majd öt évig csak Kodállyal. Azután szokásaim is nagyjából így, ötévente változnak. Nyilván az egyetem öt éve miatt a kollégiumban csak zuhanyoztam, aztán – mivel szolgálati lakásunkban nem volt zuhany a fürdőszobában –, jött a kád, majd újra változott minden.

Most éppen a kád utáni (a „feredőzés” utáni) ötéves ciklus elején vagyok, és csak a fogyasztásmérő (meg a kiküldött számla) tudja megmondani, naponta mennyit állok bent a zuhany alatt. (Itt próbálok mindent le- és kimosni magamból, magamról.) De nemcsak a számlából, hanem abból is látni, hogy huzamos ideig vagyok ott bent, mert a végén az ablak is, a tükör is teljesen bepárasodik.

Eddig ebben nincs semmi különös, de a napokban azt vettem észre, ahogy lassan leperegnek a tükörről a nedvesség cseppjei, egy almára emlékeztető rajzolat jelenik meg közepén. – Majd letörölöm – határoztam el minden alkalomkor, de aztán valahogy mindig elfelejtettem. Viszont az elmúlt napokban, borotválkozáshoz készülődve, nagyon zavart az a rajz, ezért elővettem tisztítószert és letöröltem. Csak úgy fénylett, csillogott az a tükör – egy napig. Mert másnap, amikor a törülközős végén hátra néztem, újra és ismét ott volt az almaforma. Ez nem véletlen, gondoltam, és egész este azon tűnődtem, hogy mire véljem ezt az egészet?

Jelenség lenne, vagy csak jel? (Hisz az alma, mint jelkép, messzire vezet.) De felfoghatom üzenetnek is ezt az ábrát. Ha így van, akkor ki és mit üzen nekem?

Ezzel még nem ért véget ez a történet, csak ennek misztikus része. Ugyanis tegnap este szóltam egyik „családtagnak” – a látottak megerősítését remélve –, hogy nézze meg már, milyen érdekes képet rajzol a tükkörre a pára. Nézte, nézte, és bólintva mondta: – De érdekes, olyan mint egy körte.

E-mailben érkezett válaszok a fenti íráshoz:

Kedves Zoli!

Mikor én ilyen alma = körteféle jeleket vélek itt-ott felfedezni, gondosan eltessékelem magamtól azokat. A legutolsó: csillagokat láttam bal szememmel. A vége orvosi látogatás meg vizsgálgatás lett, s még hozzá a magyarázat: A szemidegnek nincs baja, de a szemgolyó hátsó részéről egy szilárd részecske a golyó kocsonyás anyagában úszkál, s azon a fény megtörik. stb. Rögtön láttam a csillag uszályát is.

Szeretettel: Laci (Rómából)

*

Kedves Zoli!

Mi akar ez lenni? Amúgy aranyos, az elején azt hittem, hogy a fürdés is ötévente lesz. Eszembe jut A. A. Milne önéletrajzi írása. Ifjúkorában színjátszó körbe járt, a barátjával együtt, és el kellett nekik kettőjüknek játszani egy lánykérést, úgy rögtönözve. Az volt a rendező utasítása, hogy ne térjenek azonnal a lényegre, egy kicsit járják körül. Ez így történt:

Fiú a lánynak: – Szereti ön az almát? Lány: – Igen

Fiú: – És a körtét? Lány: – Igen

Fiú: – Akar a feleségem lenni?

Hát nekem ez jutott eszembe az almáról és a körtéről. Margit

ÚJÉVI ÁLOM

Újév reggele: szorgalmasan esik a hó. Közben az álmodott képeken töröm a fejem. Egy régi Ikarusz buszba szálltam föl – ilyen közlekedett otthon Tevel és Bonyhád között. De alig fértem föl, mert a sofőr előtt és mellett négy-öt idős asszony tolongott, mintha kérdezni akartak volna. Én is kérdezni akartam, talán figyelmeztetni, mert hihetetlen meredek lejtőn, mélyen barázdált, vízmosásos földes úton ereszkedtünk lefelé. (Egyszer a legendás Trabantommal is mentem ilyen, de nem ennyire meredek hadiúton a Bakonyban: akkor a mellettem ülő Ágh István, aki félt, hogy felborulunk, kiszállt az autóból.) Álmomban én is félttem, szólni akartam, de a sofőr rám sem hederített, ám az útra sem figyelt. Még arra is emlékszem, hogy lent a mély völgy alján néhány, piros cserepes házat láttam.

Ennyi volt az álom: meredeken lefelé. Vajon mit jelent? Talán nem kell hinni a szilveszteri álomban, sem a babonákban, se a fogadalmakban, de akkor a reményekben sem? De hisz ez vigasztalás is lehet, írja Krúdy, és arra kér bennünket, hagyjátok az embereket játszani szilveszter éjszakáján, „hagyjátok a betegeket új reményekre éledni, hagyjátok elhinni, hogy a múlt idő nyomtalanul múlik el felettünk”.

A SZÜRKEÉRŐL

A kávé színe fekete? Nekem, nálunk a feketekávé mindig barna, sötétbarna. A fekete-fehér fotó fekete és/vagy fehér? Nem, szürke, bár ezt kevesen tudják. Én is csak Edward Hering fiziológustól tudom, aki a színek hatásáról több mint száz éve értekezett. Bebizonyította, hogy a szürke egyik árnyalatára élettanilag nagyon nagy szükségünk van. Azt meg a világ egyik legjobb fotósától, Ansel Adamstól, hogy a szemünk a szürkének mintegy kétezer árnyalatát tudja megkülönböztetni.

A szürke olyan pejoratív jelző, ám nélküle nagyon nehéz lenne jól élnünk, jól látnunk és derűsnek lennünk.

Legyünk szürkék?

Nem, lássuk a szürkét, és legyünk derűsek!

ALSÓ SZÉP ÉG, FELSŐ KÉK ÉG

Dr. Bibó Istvánnak (ő Bibó István édesapja,) 1935-ben, Szegeden jelent meg egy közel százoldalas füzet, amely a számok jelentésével, kialakulásával foglalkozik.¹ Ebből idézek két bekezdést:

„A dolgok számbavétele a természeti népeknél a következő módon történt: az őt érdeklő dolgokról és azok viszonyairól való képzeletre újra alkalmazta a primitív ember az érdekes és érdektelen kettős elvét, szóval felosztotta a téri dolgokat és viszonyokat abban a sorrendben, hogy őt mennyire érdekelték, először kettőre, majd ezt a kettőt is újra kettőre. Így osztotta fel a primitív ember a teret először a két legfőbb tájakra, mert hiszen ezekhez fűződött az élelem megszerzésére annyira fontos napfelkelte és napnyugta, amelyet

ő a tér fix pontjaihoz fűződőnek vett, miután napról napra ugyanazon a helyen jött fel és tűnt le. A teret azután újra felosztotta két részre, a két legfontosabb tájéknak az ő érdekeihez legközelebb álló ellentéiteit emelve ki, amikor már négy világtájat különböztetett meg, és végül felosztotta esetleg 8-ra, amely ma is előfordul kínaiaknál.

Megkülönböztette aztán az eget és a földet, de ennél tovább nem ment, mert érdekei nem kívánták és csak később osztódott fel az ég, mint az istenek lakóhelye felsőbb és alsóbb égre (pl. az indeknél), a föld pedig föld feletti és föld alatti világra, a holtak lakóhelyére (pl. az egyiptomiaknál).”

Miért is volt számomra annyira izgalmas a fenti megállapítás? Mert alsó és felső kék eget ismerem Kodály Újesztendő köszöntőjéből. Milyen különös, hogy 1916 decemberében, amikor Nagyszalon-tán gyűjtött, a köszöntőnek ezt a sorát így énekelték: „alsó kékek, felső szépek.” Kodály Arany János (1874) és Kiss Áron (1891) szövege alapján az „alsó kék ég, felső szép ég”-et kijavította „alsó szép ég, felső kék ég”-re. Mi már így ismerjük:

Új esztendő, vígságszerző, Most kezd újulni,

Újulása víg örömet Most kezd hirdetni.

Hirdeti már a Messiást Eljöttek lenni

legyetek hát az Istennek Igaz hívei.

Alsó szép ég, felső kék ég, Dicsérd Uradat!

Urad áldjad, Nap, hold, csillag, Te megtartódat. stb.

Egy raádi változatban Kiss Áronnál az „Alsó szép ég, felső kék ég, Dicsérd Uradat!” sor helyén – ez így nem pontos, nem annak a helyén, hanem ott, ahol ez is állhatna – ez szerepel: „Áldott Jézus, dicső Krisztus, Kedvezz népednek.”

Kedves olvasó, ugye nem kell ennél szebb, kegyesebb kívánság, énekbe foglalt óhaj?

¹ *Bibó István (1877–1935) etnológus, filozófus, könyvtárigazgató. A budapesti egyetemen 1909-ben bölcsészdoktori oklevelet szerzett. 1910-ben a közoktatásügyi minisztériumba került. 1920-ban a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének megszervezésével bízták meg. 1922–24 között az iskolán kívüli népművelés országos főfelügyelője. 1924-ben a szegedi egyetemi könyvtár igazgatója. 1921–24-ben szerkeszti a Társadalomtudomány, 1929–35 között a Népünk és Nyelvünk című Szegeden megjelent folyóiratot.*

AZ ARÁNYTALANSÁG EGYSÉGE SZALAY LAJOS (1909–1995) MŰVÉSZETÉBEN

Kiültem a teraszra, hogy átnézem a Szalay-albumot, s amíg visszamentem egy sörért, a szél lapozni kezdte. Éppen ott nyitotta fel, ahol az oldal tetején az alábbi sorokat olvashattam: „Mindkét, meglepően hű, színes reprodukció egyenesen a körjük tervezett szecessziós keretben. A másik falon egy szintén szecessziós könyvespolc. Benne száztíz, ugyancsak szecesszióba kötött Jókai. Ezeknek a Jókaiaknak a hatását nem tudom eléggé hangsúlyozni. A grafikus, csak kettőből álló jellemek: sátánok vagy egyenglóriás szentek. Mindkettő szeplőtlen a maga nemében, mert a koromfekete karaktereket sem szennyezte be egy makulányi fehér folt sem. A 'humanista' gimnázium szintén jókais idealizmusa, a klasszikus fizika idealista racionalizmusa, a falusi vallási élmény után az eszes hitoktatás bizonyára jó volt arra, hogy zavaros érdességével élesre fenje az agyat.” És miközben olvastam, egyre inkább úgy éreztem, ezzel az emberrel, ezzel a múlttal nekem közösségem van, hiszen nálunk is volt száztíz Jókai, én is hasonló fekete-fehér jellemek között nőttem fel, rám is erős hatással volt a „humanista gimnázium” és a „klasszikus fizika idealista racionalizmusa”, szóval a körülöttem lévő világot én is hajlamos vagyok két szintben látni, vagyis amolyan grafikus monokrómiában. És ez megerősített abban, hogy valamennyire biztosan értem Szalay világát, hiszen magam is hasonlóan gondolkodom, nyilván más fogalmakkal, más repertoárból kiindulva, de a módszer, a gondolkodási modell közel áll egymáshoz.

Miután lapozgattam az albumot, megittam a sörömet, a szürkületbe hajló délután lágy színeivel, halkan zsongó muzsikájával andalított – úgy gondoltam, Szalay művészetével kapcsolatban először is meg kell hogy szabaduljak egy teljesen felesleges és semmitmondó tényről. Nevezetesen attól, hogy a művész egész életében, minden általa rajzolt figurába belebújt, mintegy magára vette a jellemeket. Ez ugyanígy elmondható a világ összes képzőművészeire, mert minden rajzoló és festő, és minden szobrász, sőt, egészen biztosan minden író, színész és rendező is belebújjik az általa teremtett vagy megjelenített figurákba. Nem volt és ma sincs a világon olyan költő vagy festő, színész vagy szobrász, aki nem kacérkodott a gondolattal, hogy ő, legalább egy ideig, az a személyiség, pozitív vagy negatív figura, akit éppen alakít. De ez semmit nem tesz hozzá a műalkotások megismeréséhez és értékéhez, vagy azok további sorsához. Tehát egy tökéletesen felesleges gondolat, olyan, mintha valami lényegesről szólna, azonban valójában semmi értelme – és éppen azért értelmetlen, mert igaz! A néző ül a színpad előtt vagy a moziban, és figyelmesen követi a történetet, egészen bele éli magát a szereplők helyzetébe, de ettől a színmű vagy a film egy jottányit sem változik meg, nem nyer másféle értelmet, nem lesz igazabb vagy hamisabb, szebb vagy csúnyább, jobb vagy rosszabb, hanem az marad, ami anélkül is lenne, hogy némelyek egészen beleélnék magukat a történetbe, vagy fölpróbálnák a karaktereket, hogy azonosuljanak a szereplőkkel.

Szokás megkülönböztetni az értéket és az értékelést. Igaz, hogy értéket nem nyer a mű azáltal, hogy a művész behelyezi magát a rajzolt világba, de értékesebbnek láthatja azt a művet (figurát), amellyel azonosulni tud; hasonlóan a néző (befogadó) is értékesebbnek ítélheti azt, amivel azonosul, mint azt, amivel nem. Tehát az értékelés mozzanatát befolyásolhatja a figurákkal való azonosulás. Mivel az érték és értékelés ugyanannak a viszonynak két oldala, ezért könnyen átsiklik az ember egyikből a másikba. Az érték a műtárgyat jellemzi a befogadóhoz való viszonyában, az értékelés pedig a befogadót jellemzi a műtárgyhoz való viszonyában. Az értéket így objektívnek, az értékelést pedig szubjektív mozzanatnak szokták tartani. Ha mindezt pontosan megértjük, akkor Szalaynak azt a sajátosságát, hogy előszeretettel bújjik bele rajzolt figuráiba, tulajdonképpen a saját művei értékelésének kell tartanunk. Természetesen én másképp látom az ő művészetét, és valójában minden ember másképp látja még akkor is, ha nagyjából elfogadható akár a művész vélekedése, vagy bármiféle konszenzusos vélemény. Igen figyelemreméltó megállapítás, hogy a műtárgyakat aszerint értékeli az ember, amilyen mértékben szüksége van az adott tárgyra. Szükséges lehet számomra egy műtárgy a tartalma miatt, a formai szépsége miatt, vagy, mert a művész hírneve rangot kölcsönöz nekem is, esetleg egyszerűen a tárgy anyagi értéke miatt, mint befektetés, mint vagyontárgy – bár ez utóbbi alig különbözik attól, hogy tulajdonosának rangot kölcsönöz a műtárgy.

Szalay párizsi tartózkodása alatt (1930) nagy buzgalommal tanulmányozta Picasso rajzait, erőt és ihletet merített a kubizmusból, a modern törekvések szimultanizmusából – ahogy a teret és az időt összetördelve, darabokra bontva, majd újraépítve egy képzeletbeli, szigorú belső logika szerint rétegződő modern világgéppé alakították –, és az egyszerre erősítette meg és látta el impulzusokkal a fiatal művészt. Hazatérése után tizenhat évig nehéz körülmények között tanult és dolgozott, majd 1946-ban ismét sikerült kijutnia Párizsba, onnan Argentínába emigrált, ahol tizennégy évig élt és tanított rajzot. 1960-ban New Yorkba telepedett át, onnan 1988-ban költözött haza végleg – 1995-ben bekövetkezett haláláig Miskolcon élt és dolgozott. Röviden ennyi az életútja, munkáinak megítélése nem ennyire változó, általában dicsérrel illették, sőt Picasso kiváló grafikusnak nevezte Szalayt. Majdnem egyöntetű vélemény, hogy stílusa expresszív, kubisztikus felhangokkal, avagy éppen fordítva: kubisztikus, expresszív felhangokkal – ezt variálják méltatói. Supka Magdolna szerint „előképektől független rajzi irány” az övé; Beck András szerint „formanyelve annyira reális, annyira expresszív, hogy félreértésnek nincs lehetősége”; Argentin kritikusai szerint rajzai mesteriek, „kínlódó, kiterjedés nélküli vonalakkal, melyek bebecsordulnak a sík két dimenziójába. Nincs meg rajtuk a formák és a görbe vonalak nyugodt lágysága, a plasztikus formák klasszikus látásmódja. Nem olyan rajzok, melyeket bármilyen irányból lehetne nézegetni. Nem is festőiek. Szigorú rajzok.”

Szalay munkáiból harcos küldetéstudat árad. A témát a címben rögzíti, a tartalmat az olykor kusza vonalhaló jeleníti meg a lapon. A téma általános, a tartalom konkrétan fölrajzolt szövevény, mely indultatos, majdnem erőszakos kontúrokkal, szinte kíméletlenül határolja alakjait. Ezek a figurák nem lépnek ki a síkból, sőt, bennünket is vonzanak, hogy nézőpontunkat helyezzük át a síkba, ne kívülről nézzük őket, hanem belülről. A belső tagolódást zaklatott vonalak, nemegyszer a firka kuszasága jellemzi. Nem élő alakokat jelenít meg, hanem ízig-vérig szimbólumokat, a realitás legcsekélyebb szándéka nélkül, mert csupán gondolatébresztő tartalmak kifejezésére használta a művészetet. Szalay megállás nélkül gondolkodtat, de amin el-gondolkodtat, az nem más, mint a jellemek megtörése valamilyen elementáris külső akadályon, valamilyen különleges erőhatáson megakadó, azon épségben átjutni nem bíró, s így egységükben fölbomló, átrendeződő, vagy legalább a tufolt sötét mélyére visszaszoruló jellemek küzdelmét rajzolja. A szimbólum harcát a konkrét léttel. Mintha a síkból kilépni szándékozó figurák, a maguk bonyodalmas ethoszával éppen a térrel, a háromdimenziós étellel kerülnének konfliktusba, mintha ez a mi nézői valóságunk lenne az akadály, az az elementáris erőhatás, mely a figurák jellemét tördeli és szabadon átrendezi. Szalay világában a szimbólum nem él, így nem is halhat meg, bármennyire töredezett, bármennyire magába omló is a jellem, mindig erős kölcsönhatás tartja össze a fragmentumokat, s őrzi a figura különös egységét. Ezt a tördelt, térben és időben fölfoghatatlanul bonyolult, vagy csak nehezen értelmezhető logika szerinti új egységet talán a maga emberi világában, a maga jellemében tapasztalta meg a művész – avagy épp Párizsban talált rá, a modernnek tanulmányozása közben? Nem fontos eldöntenünk.

Szalay Lajos munkásságának lenyűgözően gazdag irodalma van. Életének szinte minden részletéről, gondolkodásmódjának minden rezdüléséről dokumentumok állnak rendelkezésünkre. Elegendő, ha csak a 2009-ben megjelent impozáns katalógusát említem, mely a művész születésének századik évfordulóján, a Kogart Galériában rendezett gyűjteményes kiállításához készült (szerkesztette: Fertőszögi Péter, Mészáros Zsolt, Sümegi György); vagy az ugyancsak 2009-ben a Miskolci Galéria kiadásában megjelent Egyetlen dimenziónk a jelen című levélgyűjteményre hivatkozok (melyhez előszót írt és sajtó alá rendezte Sümegi György). Ezekon kívül se szeri se száma azoknak a cikkeknek, tanulmányoknak, melyek Szalay művészetével foglalkoznak. Így nem látom értelmét, hogy akár életéről, akár munkásságáról elmondjam újra ugyanazt, amit már sokan elmondtak, amihez könnyű hozzájutni, könyvtárakban vagy az interneten keresztül. Viszont érdemes még visszatérnem a cikk elején említett analógiához, gondolkodási módszerünk hasonlóságához. Hangsúlyozom, nem arról van szó, hogy a módszer hasonlósága azonos végeredményre vagy csak hasonló következtetésekre is vezetne, mert szinte minden vonatkozásban más végeredményre jutok, mint Szalay, de azt hiszem, ez nem baj. Az a jó, hogy másféle eredményekre jutunk, így nem egyhangú a világ, még akkor sem, ha a gondolkodási módszerekben van is hasonlóság. Szalay grafikáinak erőteljes testisége, nemegyszer eltúlzott robusztussága mutatja azt a világnézetet, amelyből kiindul. Gondoljunk vissza e cikk elején közölt idézetre, amikor azt mondja, hogy „az eszes hitoktatás bizonyára jó volt arra, hogy zavaros érdességével élesre fenje az agyat”, vagyis Szalay következetes (fekete-fehér, grafikus) álláspontja szerint „zavaros érdesség” jellemezte a hitoktatást, avagy a keresztény hittartalmak igazságára

épülő oktatást. Élesre fente az agyát, de a zavarosságot annál jobban érzékelt, minél tisztábban látott. Tehát a világnézeti különbözőség miatt, gondolkodási módszerének grafikus monokrómiája homlokegyenest ellenkező következtetés levonására vezette őt, mint engem. Így talán még érdekesebb számomra ez a művész, mert rajzainak mondanivalója mellett azon is töprenghetek, hogy a felvett téma tartalmi kibontakoztatása hogyan és miért vezethet egészen más, számomra idegen, gyakran meghökkentően ellentétes eredményre, mint amire magam, ugyanazzal a témával, Szalaytól függetlenül eljuthatok.

Végül megemlítem két konkrét munkáját, az egyik: *Lányok csónakban*, 1946-ból; a másik: *Halászkok*, 1947-ből való. Ezek a minden szempontból tipikus tollrajzok jól mutatják emberi és művészi világát, mondhatnám: életművének paradigmáit. A jelenetek megformálása, vagyis az egész kompozíció különleges. A nézőpont megválasztásától a figurák mozdulatáig, a jelenet tartalmától a testrészek aránytalanságáig, a tónusértékek megválasztásától a képtér artikulációjáig, minden megközelítésben, minden részletében Szalay világnézetét fejezik ki. Leegyszerűsítve és kissé elnagyolva Szalay világnézetét a 'robotstusra növesztett testiség' nyelvi fordulatával fejezhetem ki. A csónakban nyugalmasan várakozó, a szeretetet érintéssel kifejező nőalakok előtt, a part fövenyén kétrét hajló hatalmas férfitest egy igénytelen kis virág leszakításával foglalkozik – melyet nyilván a hölgyeknek kíván adni. Az érzelmeknek ilyen visszafogott, szinte a jelentéktelenségig lefokozott kifejezése, a testi-dologi valóság robotstus háttérére előtt ugyanazt az aránybeli eltolódást mutatja, mint ami a figurákat jellemzi. Vagyis a formai megoldás közvetlenül tartalmi megoldást is jelent. A halászkok kosarában vergődő zsákmány, és a férfiak testbeszéde, arckifejezése, tagbaszakadt testi felépítése, s az egész képkompozíciós megoldás, az előbbi műhöz hasonlóan, a tartalom és a formai megoldás tökéletes egységét mutatja. Az életben maradáshoz szükséges zsákmány, avagy a testi jólét – ami itt inkább létminimum! –, és az élni akaró testek groteszk mozdulatai, illetve a lábfejnek szinte már geometrikusra torzított vonalai olyan viszonyt mutatnak, ami ténylegesen és egyszerre azonos mértékű formai és tartalmi aránytalanság. Szalay művészetében a formai és a tartalmi olyan módon és mértékben alkot egységet, amit még elméletileg sem lehet szétválasztani. Nem gondolhatom, hogy valamely megoldás a formai részhez tartozik, mert azzal eliminálom a tartalmat – és vice versa. Tehát minden teoretikus különvéleményem és fenntartásom mellett is el kell ismernem Szalay Lajos művészetének egységbe foglaló, egységet teremtő kiválóságát. Ha a művészi (esztétikai) értéket világnézeti alapon határozom meg, akkor számomra Szalay bravúros képességű szaktekintély, aki lenyűgöző technikai-technológiai tudással jeleníti meg az anyagban a szellemet, a formában a tartalmat. Ha az esztétikai értéket a művek technikai-technológiai megoldása alapján határozom meg, akkor Szalay valóban kortalan művész – Picasso kissé humoros megjegyzése szerint: ha csak két grafikusra emlékszik majd az utókor, akkor az egyik ő lesz; ha csak egy grafikusra emlékszik majd az utókor, az biztosan Szalay Lajos lesz.

A költő
tollrajz
48x40 cm
1978

HOGYAN LETTEM A MARXIZMUS HATÁSÁRA INDIÁN TÖRZSFŐNÖK?

Egy gyűlöletkultúra természetrajza

A gyűlölet tipikusan affektív-emocionális kifejeződése az emberi viszonyoknak. Nyilvánvaló az, ha gyűlöletről beszélünk, akkor a szeretetről sem szabad megfeledkeznünk, hiszen az érzelmalapú habitus – közösségi környezetben – csak ellentétpárokban értelmezhető. A gyűlölet és morfológiai megjelenései – az ellenszenv, az antipátia, az utálat, az uszítás, a sovinizmus stb. – spontán és szervezett formában egyaránt funkcionálnak, és főként történelmi, pszichológiai és szociokulturális vetületekben tárulnak fel. A fogalom megjelenése természetes velejárója a modern kommunikatív közegekben egzisztáló ember világában, és döntő módon van jelen a politikai és etnikai diskurzusokban. Célpontja a másik ember, illetve a másik közösség, akivel vagy akikkel kapcsolatban eltérő álláspontot fogalmazzunk meg¹. A gyűlöletbeszéd támaszkodhat racionális vagy emocionális tartalmakra, lehet spontán, illetve irányított tendenciájú. Kiválthatja szubjektív érzelmi zavar, de elfojtott félelmek, vágyak is megjelenhetnek az agresszióban, ami mögött gyakorta depresszió, paranoia, rögeszme vagy akár öngyűlölet tapasztalható. A gyűlölet is vállalás, választás kérdése, ha intellektuális szubjektum áll mögötte, ha viszont nem, akkor a tömegember legkézenfekvőbb cselekvési módja. E megjelenési módok természetrajzát illusztrálom előadásomban néhány példa bemutatásával.

Úgy hozta a sors, hogy ifjúkorom fordulatokban szegényes időszakát a múlt század hatvanas éveiben, egy alföldi faluban töltöttem. A családom itt nem számított őshonosnak, hanem, amikor apám megkapta az állatorvosi diplomáját 1950-ben, egy minisztériumi pályázat nyomán kapott itt álláshelyet. Most is jól emlékszem a hatvanas évek közepének eseményeire, amikor az Egyesült Államokban Johnson elnökölt, a Szovjetunióban már Brezsnyev főtitkárkodott és Magyarországon már vásárolgattuk az első hűtőszekrényeket, Trabantokat és Orion televíziókat. Ekkor én éppen az általános iskola hetedik osztályát jártam. Az események szempontjából fontos a hetedik osztály, hiszen a történelem tantárgyból ekkor értünk a tizenkilencedik századhoz, a marxizmus és a munkásmozgalom kialakulásának tanulmányozásához. A tárgyat egy fiatal tanárnő oktatta, akiről semmi más emlékem nem maradt fenn, mint az alábbi történet.

A hölgy szakmailag precízen Marx és Engels életrajzával, illetve a kapitalizmus imperialista szakaszának fogalommagyarázatával vezette fel az eseményeket. Először is megtanultuk, hogy kik azok a burzsoák. Volt a tankönyvünkben egy karikatúra, amely egy frakkos, cilinderes, pufók-kövért embert ábrázolt, akinek szájából egy szivar lógott, a kezében dollárkötegek, s rajta ült sovány és elkeseredett arcú, kizsákmányolt munkásokon. – Na, látjátok gyerekek, ez a bácsi a tőkés burzsoá, aki kegyetlenül kiszipolyozza a szegény munkásokat, akiket proletároknak nevezünk. Nem csoda, hogy a proletárok gyűlölik a burzsujt.

A tanárnő, hogy képszerűen szemléltesse a burzsoá és a proletár fogalompáros jelentéstartalmát, a következő példával élt:

– Hogy jobban átérezzétek a lényegét, képzeljétek el, hogy ti vagytok a proletárok, és a Garaczi a burzsuj, akinek az édesapja állatorvos, jómódú ember, hiszen nagy házuk van, és nemrég vettek új autót. (Azt persze elfelejtette hozzátenni, hogy apám az osztályunkban tanuló gyerekek szegény szüleinek – emberi humánumból – ingyenesen oltotta be az állataikat, ha éppen nem volt pénzük.)

Ezek után már az óra hátralévő részében is furcsa, szúrós tekintettel néztek rám osztálytársaim. Kicsengettek. Már a szünet elején megverték a folyosón, azaz beindult az osztályharc. Én eléggé elcsodálkoztam, hiszen még a korábbi barátaim sem álltak a pártomra. Innentől kezdve hónapokon keresztül megszokottá vált a faluban a burzsujverés, ami mindig ugyanazon forгатókönyv alapján zajlott: nyolcan-tízen elkaptak az utcán, a játszótéren vagy a bolt előtt, és jól megverték. Gyakorta néztem ki úgy, mint később a Terminátor a legvéresebb jelenetekben.

Sokat gondolkodtam azon, hogy miként vethetnék véget burzsuj mivoltomnak. Először megpróbálkoztam

¹ A gyűlölethez gyakran kapcsolódik indulat is, hiszen ez a képesség az, ami a gyűlölet tárgyához a tetteinket mozgósítja. Természetesen az indulat nem feltétlenül csak a gyűlölet velejárója, hanem gyűlölet nélkül is jelenlévő eszköz, s pozitív tetteket is indukálhat.

azzal, hogy felfegyverkeztem, és így kíséreltem meg az ellenállást. Az ötleteket a korabeli filmekből vettem: például a Tenkes kapitánya alapján karikás ostort gyártottam, majd a Rinaldo Rinaldini példája nyomán kardot faragtam, s amikor a Vidoq ment a tévében, töröket használtam, de még a Parittyás Thierry láttán parittyát is eszkábáltam, amivel persze inkább önmagamra jelentettem veszélyt.

Aztán próbálkoztam azzal is, hogy amikor egy-egy támadás kezdetén körbevettek, kértem a fiúkat, hogy egyenként küzdjünk meg, mint Winnetou a kajovák főnökével. Erre azonban nem voltak hajlandók, hiszen gyorsabb és eredményesebb volt a csoportos megveretése, különben is egy burzsuj ne befolyásolja a proletárok egyöntetű döntését.

Sem a tanáraink, sem a szüleim nem tudtak megvédeni, s amúgy a faluban gyakoriak voltak a verekedések, s így a rendszeres megveretése nem okozott különösebb feltűnést. Apám annyit segített, hogy megkérte a falu egyetlen rendőreit, hogy kíséren el reggelente az iskolába, majd délben haza. Ez a megoldás átmenetileg sikeresnek bizonyult, mert a hivatalos közeg egy John Wayne külsejű kétméteres ember volt, s vele nem mertek szembeállni. Még élveztem is a helyzetet, hiszen a rend őrre mindig hozta a táskámat, s ez némi büszkeséggel töltött el. Az iskolában annyit sikerült elérnem, hogy az órák közötti szüneteket az igazgatói irodában töltöttem, s így alapos betekintést nyertem az iskola vezetésének rejtelmeibe. Az igazgató földrajz szakos tanár volt, s így a szünetekben gyakran bejárt a földrajzi szertárba, ahova titkárnőjét – nevezzük Gizikének – is mindig magával vitte; térképeket válogatni.

Apámmal egyébként több ízben elbeszélgettem a gyűlölet archeológiájáról, s ő mesélte, hogy az ötvenes évek elején a begyűjtések és a beszolgáltatások következtében a tsz-ekben gyakorta lépett fel takarmányhiány, és kényszerből vizes szénát adtak a tehéneknek, s azok ennek következtében felpuffadva pusztultak el. Azt persze nem lehetett kimondani, hogy terményhiány van, és nem működik a szocialista mezőgazdaság, hanem a párt kiadta a feladatot, hogy meg kell keresni a felelőst, aki bizonyosan az imperializmus befurakodott ügynöke. A nagy csengőfrászok idején hajnali háromkor otthonunkban hosszan szólt az idegtépő csengő hangja, s apám – rosszat sejtve – nyitott ajtót. Kint bőrkabátos ávósok álltak, és ellentmondást nem tűrő hangon citálták apámat a szolgálati dzsipbe, hogy kimenjenek a tsz-be, és az elhullott állatok felelősségét apámra próbálják rávarrni, mint az imperializmus szabotáló ügynökére. Mivel ebben az időben gyakran tűntek el emberek nyomtalanul, ezért apám elhárította a gépkocsiba való szíves invitálást, s azt mondta, hogy majd ő motorral megy előttük, mert hajnalban egy másik helyen amúgy is egy ellést kell vezetnie. Ahogy az erdőbe értek, apám egy szűk ösvényre kanyarodott, s így rázta le az ávósokat, majd utána a postamestert felköltve telefonált a megfelelő helyre, hogy az ávósokat állítsák le. Ez így is történt. Arra emlékszem még, hogy miközben elmesélte a történetet, több ízben hangsúlyozta, hogy milyen indulattal teli gyűlölettel viselkedtek vele a bőrkabátosok. Még az maradt meg bennem ebből a történetből, hogy apám azt hangsúlyozta, a fizikai tettekben megnyilvánuló gyűlöletet szellemi eszközökkel kell legyőzni. Egy értelmiségi számára ez a feladat.

Hónapok múlva a megoldás kulcsát az indiános regények adták a kezembe, ugyanis az Egri csillagok, a Légy jó mindhalálig!, A kőszívű ember fiai és az Aranykoporsó mellett ezek voltak kedvelt szellemi táplálékaim. Családi házunkat nagy udvar övezte, és néhány napi kemény munkával felépítettem egy indián falut a kertben talált eszközökből. Készítettem sátrakat, totemoszlopot, ruhákat, fejdíszeket, nyilakat, békepipákat, még tomhawkot is. Ezután elterjesztettem a faluban élő gyerekek között, hogy egy indián törzset szeretnék létrehozni, és bárkit szeretettel várok a közös játékhoz. Néhány nap alatt összegyűlt vagy huszonöt fiú és négy-öt lány is, akikből megalapítottam az apacsok törzsét, s így rögtön lett testőrségem, s innentől kezdve már nem kellett félnem, nyugodtan közlekedhettem a faluban.

A biztonság kedvéért megválasztottam magam törzsfőnöknek, és az iskola után már teljes harci díszben pompáztam. A faluban élő többi gyerek eleinte csodálkozva szemlélte az eseményeket, és délutánonként a kerítésünkön át figyelte a harci játékainkat. Hogy ők se maradjanak ki, ezért megalapítottam a kajovák törzsét is, ahol szintén törzsfőnöknek jelöltek, de ezt én nem vállaltam, hiszen önmagam ellen nem harcolhatok, hanem egy barátomat ajánlottam törzsfőnöknek. A két törzs rendszeresen megküzdött egymással, de ehhez jó előre kidolgoztam a szabályokat. Mintaként az indián becsületkódex szolgált: csak tisztességen lehetett küzdeni, párban, s ha valaki a földre került, el kellett ismernie a vereséget, s öt tovább már nem volt szabad bántani. Ha foglyokat ejtettünk, őket sem lehetett megaláznunk, hanem amíg a váltságdíjat ki nem fizették, tisztességesen bántunk velük,

még zsíros kenyeret és bambit is adtunk nekik. Ettől fogva megfélemltek a gyerekek a burzsoá és a proletár ellentétéről, s jómagam pedig így lettem a marxizmus hatására indián törzsfőnök. Azóta gyakorta eszembe jut a történet, ha valahol gyűlöletet tapasztalok, de a gyűlölet önmagában felidézi a szeretet is, mint ellenpólust. De vajon létezhet-e olyan világ, ahol csak szeretet van, egyáltalán a gyűlölet nélkül meghatározható-e a szeretet?²

A gyűlölő személyiség önmaga is áldozatnak tekinthető, hiszen csak akkor kezdhet valaki gyűlölni, ha már a gyűlölet elpusztította benne a reális mérlegelés és a józan gondolkodás lehetőségét. Jean-Paul Sartre egyfajta hiány következményének tartja a gyűlöletet, ami klasszikus történelmi termékek tekinthető, hiszen az életfeltételekért folytatott küzdelem az alapja a fogalom táptalajának. Egyébiránt a gyűlölődő habitus alapvetően lelki folyamatok útján kristályosodik ki. Számtalan összetevője van. Egyik eleme a türelmetlenség, ami összekapcsolódhat az önérdek-képviselőhez fűződő félelemmel. Az önérdek megvalósítása szükségszerűen feltételezi az önzés attribútumát, amely ha abszolút, akkor negatív, ha egészséges – mások által is akceptált – fontos szerepet tölt be a céljaink megvalósításában. Mindez a szükségletek biztosításával függ össze, és a hajtóereje pedig abból a félelemből fakad, hogy céljaimat, létfeltételeimet esetlegesen nem leszek képes elérni, s így traumatikus állapotba kerülhetek. Természetesen az emberi lélekben a gyűlölet és a szeretet egyfajta mérlegelv alapján működik, hiszen léteznek olyan dolgok, amelyekkel szemben jogosultnak tűnik a gyűlölet. A költő szavával: Érted haragszom, nem ellened. Természetesen a harag nem fedi, csak részben a gyűlölet felületeit, inkább hirtelen felindulás, felzúdulás kifejeződése. Megfigyeltem magamon, hogy melyek azok a dolgok, élethelyzetek, tulajdonságok, amelyeket szívesen gyűlölnék, ha hagynám magam gyűlölődővé válni. Például gyűlölettel töltene el a drogfogyasztás, a drogterjesztés, főleg, ha kiskorúakat érint, s ugyancsak gyűlöletet érezhetnék a Nyugat iránt, mert a történelmünk során Magyarországot – noha 1007 esztendeje csatlakoztunk a Napnyugathoz – a kritikus időkben, például a török és a szovjet szupremácia idején, nem támogattak megfelelően, pedig mi voltunk a kereszténység pajzsa a lófarkas zászló és a vörös csillag ellenében. Sőt elég gyakran váltunk politikai és üzleti alkuk tárgyává.

Gyűlölnek-e embert, ha a gyűlöletkultúra részesévé válnék? Gyermekkorom óta folyamatosan csodálkozom azon, hogy miként lehet embert, embercsoportokat gyűlölni eltérő szokásaik, bőrük színe, hajviseletük, orruk nagysága vagy szexuális szokásaik miatt. Zsidó, cigány, kínai és arab barátaimmal beszélgetve soha nem éreztem lelki késztetést vagy racionális alapot a genetikai gyűlöletre. Jó harminc esztendeje történt, hogy egyetemi csoporttársaimmal zenekart alakítottunk, s már minden hangszernek volt gazdája, mindössze basszusgitarost nem találtunk. Napokig kerestük a felkészült zenészt, majd véletlenül egy társaságban futottam össze egy roma fiatal emberrel, aki kiválóan nagybögözött. Kérdeztem tőle, hogy mit szólna a basszusgitarához, azt mondta, hogy egy hét alatt megtanulja, s így is lett. Néhány hét múlva már sikeres koncerteket tartottunk, s látszólag minden rendben volt. Egyik este azonban újdosült barátom bánatosan mesélte nekem, hogy szívesen ismerkedne magyar lányokkal, de mindig elutasítják a jellegzetes külseje miatt.

– Úgy érzem, ezek mind gyűlölnek engem, mert cigány vagyok – mondta. Napokig törtem a fejem, hogy miként segíthetnék ebben a szituációban, majd ezt ajánlottam neki:

– Legközelebb, ha megismerkedsz egy lánnyal, mondd azt neki, hogy arab vagy, és itt tanulsz Magyarországon egy műszaki főiskolán, és – mondjuk – kohómérnök leszel. (Abban az időben a nálunk tanuló az arab egyetemisták ugyanis nagyon népszerűek voltak a magyar lányok körében.) Persze azt is hozzátettem: a hitelesség kedvéért azért tanulj meg néhány arab kifejezést is. Nem kellett sokáig várnom, és jött csillogó szemmel, mosolyogva:

– Te egy zseni vagy! Képzeld el, úgy tettem, ahogy mondtad, és megismerkedtem egy csodálatosan szép, hosszú szőke hajú lánnyal. Minden ment, mint a karikacsapás. Ahogy később megtudtam, össze is házasodtak, és

² A gyűlölet és szeretet kapcsolata és titkai egyidősek az emberiséggel. A különféle vallások bő terjedelemben foglalkoznak e két emberi tulajdonság kapcsolatrendszerével. Mivel mindkettő az emberi érzések bázisaiból fakad, ezért természetesnek kell tartanunk jelenlétüket, és egymást kölcsönösen feltételező működésüket. Az utópisztikus regények számtalanszor fölvezoltak olyan kívánatos társadalmi fikciókat, amelyekből kizárták a gyűlöletet, de nem véletlen, hogy ilyen társadalmi állapot – természetes módon – soha nem valósulhatott meg. E fogalompárt a természetes emberi habitus két fundamentumának kell tekinteni, és az ember számára az a feladat, hogy miként valósítja meg személyiségét ebben az ellentét-párban. Természetesen mindnyájan ismerünk olyan embereket, akikről feltételezzük, tudjuk, hogy életükben soha nem voltak képesek gyűlölni. Talán akkor kerülünk közelebb az igazsághoz, ha ezt a természetes emberi ellentét-párt a mindenkor gyűlölet és szeretet tárgyai felől közelítjük meg. Hiszen, ha például a gonoszsgot nem szeretem, akár gyűlölhetem is. Bármely cselekedet vagy jelenség elítélése, ha indulattal párosul, gyűlöletbe is süllyedhet.

boldogan éltek, ugyanis a lány, ahogy megismerte az ő belső értékeit, a rendkívüli muzikalitását, fokozatosan megértette azt, hogy miért füllentette magát arabnak, s már egyből nem gyűlölte a roma származást.

Ha engedném magam gyűlölni, vajon tudnék-e politikai rendszert vagy intézményt indulatos haraggal, ellenszenvvel kezelni. Anyai nagyapám már a hetvenes éveiben járt a kádári puha diktatúra közepe táján, amikor a reggeli kávézás idején, ha a szemüvegét nem tette fel, gyakran összekeverte a lisztes és a porcukros dobozt a polcon. Így Murphy és Parkinson szigorú együttműködése alapján rendszeresen lisztet tett a kávéjába. Kavargatta, kóstolgatta, majd így szólt:

– Bezzeg a Horthy alatt még cukor volt a cukor. Most meg a komministák alatt íze sincs neki!

Természetesen a gyűlöletkultúra kialakulása jóval bonyolultabb folyamat, pedig milyen egyszerűnek tűnik. A közösségi együttélés emberi viszonyai determinálják leggyakrabban a gyűlöletbe menekülést. Általában a legegyszerűbb és legkönnyebb gyűlölni, s amikor benne vagyunk, már nem is vesszük észre, hogy gyűlölünk. Legtöbbször a hatás és ellenhatás kelti e tulajdonság forrását, például az, ha valamilyen szituációban tehetetlenek vagyunk, vagy annak érezzük magunkat, és ekkor a gyűlöletteljes érzélem elégtételt, kiegyensúlyozást jelent. Gyakori a politikai gyűlölet keltése, amelyet manipulatív eszközként alkalmaznak egymás ellen a politikai propagandisták. Ez irányulhat konkrét személy, gondolat, vagy akár egy tárgy, például egy emlékmű vagy egy zászló ellen. Ennek ugyanaz a pszichológiai alapja, mint a szurkolótáborok közötti gyűlöletnek. Természetesen a politikusok csak azt nem tudják, hogy a gyűlöletet ugyan könnyű provokálni, de leállítani már annál nehezebb.

Fakadhat persze gyűlölet rögeszméből vagy előítéletből is. Ennek a típusnak az a veszélye, hogy rendkívül mélyen beágyazódik, és már-már racionális érvelést is tartalmaz. Van, ahol gyűlölnek a szegényeket a gazdagokat, a proletárokat a burzsujokat, de persze nem önmaguktól, hanem valakik ezt hirdetik közöttük manipulatív szándékkal. Amerikában viszont a szegények nem mindig gyűlölnek a gazdagokat, hiszen tudják, hogy valamikor a gazdagok is szegények voltak, és ügyességükkel, valamint szerencsésükkel emelkedtek ki, de ez a két esély bármely szegény rendelkezésére áll.

A tömegpszichológiai eszközök tárházában a gyűlölet a legjobban, a leggyorsabban és a leghatékonyabban aktivizálható. A tömegek, közösségek emócióit így lehetséges a bűnbakra terelni. A masszív gyűlölet általában hosszabb idő alatt halmozódik fel, és két formában valósulhat meg: egyrészt amikor valamilyen közvetlen tárgyra irányul, azaz kirobban, betölti a funkcióját, másrészt, amikor az önérdek-képviselő sikertelensége, az öregedés folyamata, vagy éppen tanácsstalanság miatt hosszú időn keresztül halmozódik, anélkül, hogy konkrét kitörési pontot találna. Az egyes nemzetek politikusai stratégiai elemként veszik figyelembe az indítandó háborúk eszközeként a gyűlölet erejét. Példa erre a hosszú ideig tartó német–francia gyűlölet. Vagy az első világháború kirobbantására felhasznált szarajevói merénylet nyomán a „kutya-Szerbia” című sajtókampány a Monarchiában. Ezek mind oksági racionalizmussal megtámogatott gyűlöletek, amelyek eszközként szolgálnak különféle célok megvalósításához, s ezek általában kollektív, közösségi szinten szerveződnek és hatnak. A gyűlölettel szorosan összefügg az indulat, amely az energiát biztosítja a kifejezéshez. Ha a kettő összekapcsolódik, egyenes út vezet – vélt vagy valós okok alapján – a bosszúhoz és a bűnhöz.

A gyűlölet sokféleképpen felmerülhet egy ember életében: onnantól kezdve, hogy léteznek olyan habitusok, amelyek nem képesek semmilyen szituáció hatására a gyűlöletbe vetni magukat, ugyanakkor a gyűlöletet általában elítélő emberek is eljuthatnak arra a pontra, amikor az addig bűvópatakként bennünk csordogáló érzés – egy kiváltó ok miatt – hirtelen kerül felszínre, s ezen ők maguk is meglepődnek. E mögött általában önismereti problémák találhatók. A klasszikus típus a mizantróp, aki általános és rendes gyűlölőnek tekinthető, és ez az emóció szinte már hivatásként van nála jelen.

Valamikor a kilencvenes években együtt dolgoztam egy hivatásos gyűlölővel, akiről még mindig nem tudom, hogy mivel válthattam ki antipátiáját. Amúgy intelligens, magasan kvalifikált ember volt. Ha valaki azt kérné, hogy jellemezzem röviden lelki habitusát, akkor azt mondanám rá, hogy egyszerre volt férfias nő és nőies férfi. Közös munkavégzésünk során mindig udvariasan viselkedett velem, rendszeresen kiakasztotta az arcára a keep smilingot, és gyakorta kért tőlem tanácsokat. A hátam mögött viszont rosszízű történeteket mesélt rólam közös ismerőseinknek, negatív és cinikus megjegyzéseket tett rám, lekicsinylően nyilatkozott rólam. Amikor visszamondták nekem az állításait, mindenki nevetve csodálkozott, hiszen teljesen másként ismertek és értékelték a közösség tagjai. Mivel már hosszabb ideig zajlott közöttünk ez a nexus, sokat gondolkodtam rajta, hogy mit

tegyek. Álljak elé, vonjam kérdőre, kérjem tőle, hogy beszéljük meg? De mégsem ezt választottam, hanem egy másik utat jártam: állandóan és mindenben segítettem neki. A munkájához tanácsokat adtam, kölcsön adtam a könyveimet, az autóját megjavítottam, egyszóval baráti szeretettel járultam hozzá a magánéleti és a munkahelyi sikereihez. Ő egy ideig még továbbra is gyűlölködött velem, ám egyszer eljött az igazság pillanata. Az a feszültség, ami benne munkált az ő sértései, illetve az én toleráló magatartásom között, egyszer csak explodálódott. Eljött az idő, amikor már nemcsak a hátam mögött, hanem face to face is megsértett, természetesen valótlan dologgal. Én éreztem, hogy most jött el a deus ex machina ideje. Nem sértődtem meg most sem, hanem szívélyesen és szeretettel felajánlottam egy konkrét ügyben a segítségemet. Erre ő szinte tehetetlenül, lemerevedve állt az iroda közepén, és így szólt hozzám:

– Mondd, hát téged soha nem lehet megsérteni?

– Lehet, de nem érdemes – válaszoltam.

Kapcsolatunk azóta is tart, de már nem sérteget sem a hátam mögött, sem a szemembe nézve. Viszont ha találkozunk, a fejét csóválva mindig értetlenül néz rám.

A gyűlöletkultúra igen fontos társadalom- és históriaalkotó erő. A történelmi eseményekben meghatározó szerepet töltött be az alkalmazott gyűlölet tudománya („science of applied hatred”). Ez szinte egy laboratórium-ban előállított termékhez, vírushoz, baktériumhoz hasonlatos, hiszen igen könnyen elönti az embert. Védőoltást pedig még nem fejlesztettek ki ellene. Mindössze egyetlen eszközzel védekezhetünk elhatalmasodása megállítására, és ez mindig kéznél van: az emberi akarattal. Ennek pedig, először is, önmagunk megismerésére kell irányulnia. Továbbra is fogunk gyűlölni és szeretni, de ha ezt differenciáltan tesszük, talán nem kell a marxizmus hatására indián törzsfőnökké lennünk.

Péter árulása

tollrajz
35x33 cm
1966

GROTIUS MAGYARUL

Hugo Grotiusnak, a tizenhetedik század nagy gondolkodójának jogi-politikai főművét, a *De Jura Belli et Pacis*, vagyis A háború és béke jogairól címmel írott könyvét csak meglehetősen megkésve, 1960-ban fordították le teljes egészében magyarra. Grotius másik fontos műve, az először 1627-ben kiadott *De Veritate Religionis Christianae* azonban már jóval korábban, 1732-ben megjelent magyar fordításban. Ennek az értekezésnek a fordítója nem nevezte meg magát, „egy bujdosó magyar...” meghatározással takarta el kilétét. Erre bizonyára jó oka volt, hiszen a mű Marburgban jelent meg, I. Frigyes (Friderik) svéd király költségén, ami nyilvánvalóvá tette a protestáns provenienciát. A fordítót már majdnegyven évvel ezelőtt Esze Tamás azonosította a Református Lapokban közölt cikkében: benne Diószegi Kis János református teológust kell keresnünk, aki 1730. július 5-én lett a marburgi egyetem hallgatója. Diószegi Kis 1708 körül született és Marosvásárhelyen tanult, majd innen peregrinált Marburgba. Hazatérte után Olthévizen volt udvari pap, majd 1735 és 1752 közt (rövid szünettel 1742-ben) Sárospatakon lelkészkedett. Később ugyanezt tette Ónodon, illetve Sajóecsegen, ahonnan Erdőbényére vonult vissza, itt hunyt el 1782-ben. Annak ellenére, hogy Grotiusfordítását jelentős irodalmi teljesítménynek véljük, az Esze Tamás-cikken, illetve a Magyar művelődéstörténeti lexikon szócikkén kívül a Hugo Grotiusnak a keresztyén vallás igassagarul írott könyveinek voltaképpen nincs szakirodalma.

Pedig ez a 480 lapos könyv, amelynek utolsó, hetedik fejezetét maga Diószegi Kis írta, igencsak figyelemre méltó, több szempontból. Mielőtt ezeket elemeznénk, feltehetnénk a kérdést, miért épp a svéd király volt a híres latin mű magyar fordításának mecénása? I. Friderik csak 1720-tól volt svéd király, miután Hesse-Kassel hercegeként feleségül vette Ulrika Eleonora svéd királynőt. Jóllehet Frederick luteránus volt, alighanem úgy vélte, Hugo Grotius minden szentháromsághívő protestánsához szólt, s ezzel felülírta a felekezetek közötti makacs teológiai vitákat. Az is lehet, az epikureizmusáról hírhedt királyt ezek a viták nem is nagyon érdekelték. Grotius szövege minden keresztyénhez szól.

A könyv címlapjának baloldalán öt idézet olvasható, ezek közül egy héber (és magyar) a Példabeszédek-ből, három görög (és magyar) az Újtestamentumból, illetve egy latin: „Adoro Scripturae plenitudinem” (Imádom az Írás teljes voltát) – ezek nyilván a szerző poliglott felkészültségét igyekeznek bizonyítani. Ezután következik a fordító „Ajánló levele”, amelyben a svéd királynak való köszönet mellett Diószegi Kis Bisterfeldet idézve, egy, a magyarokat több mint egy évszázaddal korábban támogató fejedelemre hivatkozik: Szenci Molnár Albert munkáinak kiadásában „jelesen MAURITZ HERTZEG Gratziája segített”. Maga a Grotius-fordítás pedig az Ajánló levél dátumozása szerint már 1731-ben elkészült.

Szerzőt ezután két monogram alá rejtőző erdélyi magyar köszönti versben, az egyik T. I. „Groningábúl”, a másik, S. I. „Genevábúl”, azazhogy Genfből. Ezeket már Esze azonosította: szerinte T. I. Tiszabecsi István, S. I. pedig Sallai István lenne. Az első Barátság zálogai címmel 14 soros verset ír jó daktilusokban, míg Sallai kétszer olyan hosszán, magyaros verseléssel Azonrul című versében. Ebből a különösebb költői készségre nem valló versből azért érdemes idézni néhány sort:

*„Tiszteletes ifjú! Midőn ezt a Munkát
Vetted fordításra, adtál arany almát
A MAGYAR Nemzetnek, építvén oly halmát
Mely tsak nem hanyatlík várván nyugodalmát”.*

Mindkét alkalmi költő tehát fontosnak tartja ezt az első magyar Grotius-átültetést.

Ami nem csak azért fontos, mert a (Marburgban különösen) eleven Szenci Molnár hagyományhoz kapcsolódik: a más nyelven írott jeles műveket magyarul is kell olvasnunk. „Az Olvasóhoz” intézett bevezető szövegében Diószegi Kis János a többi közt megjegyzi: „A könyveknek s íróknak nevei inkább Deákoson tétettek...mert a Curtiuson és Floruson kívül nincsenek meg magyarul”. Márpedig a Grotius-szöveg jegyzetelésében rengeteg idegen szerző fordul elő, részben azért, mert a *De veritate*...-t a sok tizenhetedik századi kiadás után a francia emigráns Jean Le Clerc, azaz Johannes Clericus Amszterdamban újra kiadta és bőségesen jegyzetelte. Diószegi Kis alighanem az ő 1724-es kiadását használta, de még ezt is tovább bővítette – s éppen ez a továbbírás adja meg véleményünk szerint a Grotius-fordítás különleges jelentőségét. Mert ugyan a latin Grotius-próza jó magyarsággal van fordítva, ami a Marburgba szakadt magyar protestáns

esetében új, az nem csak az alapszöveg széles körű idézethálója, de az egyes versrészletek meglepően jó megmagyarítása. Mindjárt az „Előljáró beszéd”-ben három sor Homérosz:

*„Az bizony hibátlan Király ez világon
Kinek ha népeken birodalma vagyon,
Istenit esmérvén örök igasságon”*

Ezek után a magyar fordító számos görög és latin szerzőt idéz, az eredeti után rendszerint odabiggyesztve a magyar fordítást. Ki mindenkit fordít a jegyzetekben Diószegi Kis János? Lucretiust, Callimachust, Euripidészt, Hesiodoszt, Aristophanészt, Ovidiust, sőt Catullust! Aratust és Szophoklészst, Vergiliust, Petroniust és Juvenalist. Ebben többnyire Clericust követi, de nem mindig, illetve nem ott, ahol ezt Clericus teszi. Utóbbi Grotius-jegyzeteit egy angol teológus, Ralph Cudworth művéből vett idézettel kezdi, ezt Diószegi Kis elhagyja, illetve sokkal később iktatja be a szövegbe, majd a Clericusnál is szereplő hosszú Lucretius-idézetet ugyan reprodukálja, de a Clericus-féle Horatius-idézetet megint csak kifejti. És a De veritate... VII. könyvében, ami Diószegi Kis saját műve, egészen érdekes verstani megoldásokat találunk. Például Szophoklészst így magyarítja, amikor a görög drámaíró Ajax magatartását kommentálja (az egész bekezdést idézem):

*„Legjobb elméjére kezdett Ajax térni,
Mikor istenekhez ment megbékéltetni
Kinek értelmét a Chorus így tette osztán ki:
Én immár tiszta feredőre mégyek,
Hogy minden motskot magamrul letégyek,
S engem nyomó haragjátul Istennek
Mentve lehessenek”*

S bár a teljes magyar Aeneisre még várnunk kell vagy hetven évet (azt Baróti Szabó Dávid csak 1810-ben adja ki), Diószegi Kis már megpróbálkozik Grotius-fordításának VI. könyvében négy sor Vergiliusszal, hogy aztán a VII. könyvben (a 367. oldalon) ezt a pár sor fordítást vesse az Aeneisből papírra:

*„ Sybillát Isteni Lélek ha megszálja,
Nagy indulatokra 's dolgokra fuvallja,
Jövendőket tudni nyilván meg tanítja
S hallatlan dolgokat szolni fel indítja”*

Úgy gondolom, Diószegi Kis Jánost a tizenyolcadik század első felének legbátrabb s

meglehet, legleleményesebb magyar fordítói között kell számon tartanunk. Ez a protestáns lelkészhallgató Marburgban kiadott könyvében azzal próbálkozik, amit majd jóval később a katolikus „nagy deákosok” nemzedéke teljesít be. Nem csak Grotiust fordítja magyarra, hanem bebizonyítja, hogy a legtöbb klasszikus íróból is lehet, sőt kell fordítani részleteket – hogy ezáltal a magyar nyelv és irodalom gyarapodjék. A Petrik-bibliográfia szerint az OSZK mellett az Egyetemi Könyvtárnak is van példánya e könyvből, én egy harmadik fennmaradt példányból, a British Library RB.23.a.4117 jelzetű példányából dolgoztam.

Felhasznált irodalom:

Hugo Grotius, De Veritate Religionis Christianae, Johannes Clericus jegyzeteivel, Amsterdam, 1724;

Esze Tamás: „Grotius magyar fordítója”, Református Lapok, 1962, 24.;

Zoványi Jenő, Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon, 3. kiadás, szerk. Dr. Ladányi Sándor, Budapest, 1977;

Új magyar irodalmi lexikon, I. A–Gy, szerk. Péter László, Akadémiai kiadó, Bp., 1994

VASÁRNAPI LEVÉL JÓKAI MÓR EMLÉKEZETÉRE

Néhány héttel ezelőtt vendégségben jártam. Az idegen szobában, ahol ágyat vetettek nekem, nagy, díszes könyvszekrény állt a fal mellett. A szekrényben legelöl, legfölül barnán és aranyosan Jókai összes művei ragyogtak. Este tizenegy óra volt. Még csak alkonyat az olyan lump természetű embernek, mint én. Mit csináljak? Azzal a gögös gondolattal, hogy régen kinőttem már Jókaiából, kinyitottam a könyvszekrényt, és találomra kihúztam a szorosan álló sorból A lócsei fehér asszony című kötetet. Reménykedtem benne, hogy a regény majd csak elálmosít. Édes mese, gyerekeknek való mese.

Nem így történt. Ébren töltöttem az egész, csendes falusi éjszakát, egyre jobban összebarátkozva a derék, vén diófa szekrényvel. Mind a két, hosszú szál gyertya csonkig égett, a hajnal kék világossága szűrődött át már a spalletákon, amikor a huszadik könyv, A kőszívűember fiai kihullott a kezemből.

Nem akarom azt hazudni, hogy gyermekkorom önfeledt gyönyörét találtam meg a könyvekben. Bevallom, hogy nem annyira olvastam, mint inkább tanultam azon az éjszakán.

Mindig az volt a titkos meggyőződése, hogy a XIX. század befejezése után az írók elfelejtettek írni. Vagy inkább az a légkör szűnt meg, amely az irodalom számára kedvező. Odavagyok, émelygek attól a körmönfont, beteg, talaj nélküli stílusmodortól, amely napjainkban tenyészik a különböző „izmus”-ok svindlereinek jóvoltából, és amely a maga nemében ugyanolyan vérlázítóan stupid, mint a vaskalapos, vén salabakterek iskolai dolgozatai. Boldog voltam hát, hogy a huszonöt esztendővel ezelőtt hűtlenül elhagyott Jókaiában olyan édes barátot és jószágos mestert leltem újra.

Benne aztán nincs semmi új frazeológiai csudabogár, és ezért mégsem avult el. Az igealakjai néha régiesek egy kissé, de a mondatai olyan bámulatos harmóniában vannak, mintha minden könyve az első betű iniciáléjából folyna végig, megszakítatlanul, egyetlen, csodálatos arabeszk módjára.

Olvasás közben eszembe jutott, hogy Jókaira divat volt azt mondani: gyöngye oldala a pszichológia. Istenem-uram, a régen elhagyott regények bonyodalmára nem tudtam visszaemlékezni teljes frissességgel, de azok a részletek, amelyekre az éjszakai tallózás alatt lapoztam rá, példátlan lélekismeretről tanúskodnak. Elhiszem a szigorú kritikusoknak, hogy Rab Ráby, aki vérrel ír leveleket, és szalmaszálon kapott csokoládét eszik, valószínűtlen alak, de miért baj ez, amikor a körülötte mozgó emberek, a magyar megye nyakas, vak és vérmes urai annyira eleven húsból valók, hogy – bocsánat a durvaságért – szinte izzadságuk szagát is kénytelenek vagyunk élvezni. Nem hiszem, hogy a magyar nábob sűrű és súlyosan lassú, gögösen jó természetében ne lehetne megtalálni minden furcsa cselekedetének rugóját. Garanvölgyi passzív ellenállása, Ankerschmidt lelki metamorfózisa tökéletesen indokolt. És hirtelen még vagy két tucat Jókai-hős jut az eszembe, akiket így messziről, a hirtelen visszagondolás fényében, minden romantikus dekorációjuk súlya alatt is, nagyon ép embernek érzek. Legalább annyira épeknek, mint amilyen Balzac fantasztikus Vautrinje, akit pedig senki sem vet szemére a francia regény mesterének.

Ami pedig Jókai tájleíró vagy tárgyleíró képességét illeti, a szavakkal való festésnek ő olyan káprázatos mestere, hogy az egész világirodalomban alig tudom a párját találni. A Gyilkos-tó portréja, Garanvölgyi méhesének zümmögő csöndje az azúrból és aranyból összeolvadt nyári délután melegében, a plein air olyan friss, örök életű és felülmúlhatatlan remeke, hogy kénytelen vagyok blaszfémianak tartani azt a kritikát, amely Hugo Victor vagy éppen az öregebbik Dumas-t Jókai fölé helyezte. Dumas père a maga korának végtelen rémregényeit írta és íratta fiatal inasaival. Olyan csupa történésregényeket, amelyeket csak egy veszedelmesen vékony hajszál választ el a mi korunk komplikált detektívhistóriáitól. És ha Hugo Victor eszmében és érzésben gazdagabb is mint Jókai, a palettáján csak szépia és holdezüst van, a mi édes, magyar óriásunknak a meséje viszont a kék, a piros, a zöld, az arany, a bronz minden dús színében ragyog.

És végül a humor. Hol van az az író a mi literatúránkban, akinek olyan bájos, édes, tiszta, virágillatú humora volna, mint Jókainak? Ezen a területen Jókai néha már Dickensszel találkozik, akinek a humora sokszor annyira mély és meleg, hogy könnyeket fakaszt, akár a fájdalom.

Nem hiszem, hogy Jókainak nagyon nagy szüksége volna arra, hogy a könyveit ilyen ömlengéssel ajánljuk az

olvasónak. Az ő írása édes kenyér bizonyosan még most is azoknak az embereknek a nagy tömege számára, akik elég egyszerűek és önzők ahhoz, hogy gyönyörűségükben ne engedjék semmiféle affektációtól megzavarni magukat. Más dolog, a lelkesmeretfurdalás sugallta ezt a kis cikket Jókai Mór halálának negyedszázados fordulóján. Sok-sok esztendővel ezelőtt elolvastam Gyulai Pálnak Jókairól írott kritikáját. És hittem a nagy tekintélyű öregnek. Kézpénznek vettem gúnyos és lekicsinylő sorait. Vállat vontam. „Fölösleges fáradság”, gondoltam magamban, és nem revidiáltam két évtizeden át Jókaira vonatkozó gyermekkori emlékeimet. Most aztán, íme, bocsánatot kérek a mestertől, akinek kék szeme már a felhők közül mosolyog le ránk. Ámbár nem lehet az ilyen tévedésre könyörület. Ha már nem voltam elég alapos, meg kellett volna éreznem ösztönömmel, hogy Gyulai Pál kezét, amikor Jókairól írt (hány generációt, mennyi embert téveszthetett meg ezen a ponton kicsinyessé váló kritikája), nem a kérlelhetetlen szigorúság tiszta szándéka, hanem a kérlelhetetlen rosszindulat zavaros érzése vezette.

1929. május

Szent Ferenc

tollrajz

27x35 cm

1962

A HELY SZELLEME, IDENTITÁSTUDAT, HIT

Éppen harmincöt éve, hogy Veszprém felől, Pannonhalmáról jövet Csopaknál feltárult előttem ismét a Tihanyi-félsziget, rajta az apátság épületével. Két nappal előtte még a Csendes-óceán zúgását hallhattam Kaliforniában. Amikor megláttam a Balatont, a félszigetet, azt mondtam magamban: ezt a koszos Balatont nem cserélném el semmivel sem a világon.

Hogyan sejtettem volna akkor, hogy most már tizennyolcadik éve nézem ablakomból a felkelő Napot? Ugyanazt, amit lenyugvóban ott is láttam az óceán partjáról. S aminek lenyugvó korongja minden nap új élmény, amikor rácsodálkozom.

Déry Tibor írja Balatonfüreden: „Nézem az alám kanyarodó, bő tájat: a Balaton hosszan elnyúló, szépiakék szalagját, udvarias kanyarát Tihany köré, s messze mögötte a somogyi dombok párásan rezgő vonulatát. S egy nagyot sóhajtok. Mi teszi, hogy egy nagy táj látványa a megkönnyebbülés, sőt a megilletődöttség sóháját szorítja ki az ember szívéből? A tudó tágul, miként a táj is; mintha az ember természetben utol akarná érni a természet felülmúlhatatlan méreteit. Boldogító dolog, szembenézni a végtelennel: aprócska mivoltunkra figyelmeztet, s végső felelőtlenségünkre. Ilyenek vagyunk, nem tehetünk róla.

Vagy?

A csillagok forgásáért ugyan nem vagyunk felelősek, de a magunk forgatásáért? Létünket – mint testünket a bőr – erkölcsi érzékünk fogja formába, mely vérezni kezd, ha vétünk ellene.

Mondom – vagy remélem –, bár teli kétségekkel.”¹

Amikor szó volt arról 1994 májusában, hogy esetleg Tihanyba kerülök, az akkori művelődési és közoktatási miniszter, akinek munkatársa lehettem, a következőt mondta: „Örülj, hogy Tihanyba kerülsz. Szent helye ez a magyarságnak.”

Megvallom őszintén, akkor nem értettem még ezt a kijelentést. Azóta számtalanszor megtapasztaltam. Nem csak azért lettem nyitott a hely szellemére, mert ezt-azt olvastam is ezzel kapcsolatban. Hadd idézzem Eliade-t, meglehetősen elvontnak tűnik első hallásra, de érdemes egy kicsit eltűnődni rajta. „*Ama vallásos tapasztalás, hogy a tér nem homogén, olyan őselmény, amelyet egyfajta 'világalapítással' azonosíthatunk. Nem elméleti okoskodásról van itt szó, hanem olyan elsődlegesen vallásos élményről, amely megelőz minden a világra vonatkozó reflexiót, mert ez teremti meg azt a 'szilárd pontot', középtengelyt, amelyből minden jövőbeli tájékozódás kiindul. [...] A szent megnyilatkozásaival alapozódik meg ontológiailag a világ. Az ismertetőjegyek és tájékozódási lehetőség nélküli, határtalan, homogén térben a hierophania egyfajta abszolút 'szilárd pontot', központot tár fel.”²*

Ahhoz, hogy emberi módon tudjak élni, tudomásul kellennem olyan napnál világosabb tényeket, mint a tér és az idő. (Hétköznapjainkban egyiket sem tudatosítjuk, legföljebb az idő múlásán kesergünk – Arany Jánossal szólva: „Mily temérdek munka várt még, / s mily kevés, amit beválték...”³) Nem úgy általában vagyok „valahol”, hanem konkrét helyen és időben. Kell, hogy legyenek biztos igazodási pontjaim. Öreg halászkok mesélték nekem Tihanyba kerülésem után: atya, el sem tudja képzelni, milyen fontos volt számunkra, amikor lenn a vízen, a ködben hajózva az apátság kettős tornya egyszerre csak kirajzolódott előttünk!

Vonatkozási pontok nélkül lehetetlen az élet. Ősi kép a labirintus. Sokunk rémálma a kiútatlanság: nem tudom honnan, nem tudom, hová – és akkor végül is az egész miért?

Irodalmat tanítottam éveken keresztül. Ady verse, a Séta bölcsőhelyem körül egyik kulcsköltemény volt, aminek a segítségével diákjaimnak el tudtam magyarázni, meg tudtam értetni valamit abból, hogy nem mindegy, hol él az ember. Pontosabban: nem mindegy, hogy ahol él, felismeri-e az igazodási pontokat. Így kezd:

1 Déry Tibor: *Újabb napok hordaléka*, 1978

2 Eliade: *A szent és a profán*, Bp. 1996. 15–16.o.

3 Arany János: *Epilogus*

„Ez itt a Bence, látod-e, szelíd széles domb, s méla lanka...”
Ez itt az Ér, a mi folyónk, / Ős dicsőségű Kraszna-árok..
Ez itt a Kótó, volt-falu. Elsüllyedt, vagy turk horda dúlta...
Ez itt falu, az én falum, / Innen jöttem és ide térek.
Ez itt pedig magam vagyok, / régi tüzek fekete üszke...”⁴

Az egykori irodalomtanár most küzd magában, mert építésznek beszél. Tudós embereknek, akik számára a tér, a táj, az ember építette világ viszonya jelenti az egyik legnagyobb kihívást. Sokan ismerik bizonyára a norvég Christian Norberg-Schulz írását (1979), amelynek címe: A hely szelleme. Ennek bevezetésében olvasom a következőket: „Ha analitikus módon közelítünk az építészethez, szem elől tévesztjük konkrét környezeti jellegét, vagyis pontosan azt, ami az emberi azonosulás tárgya, ami az egzisztenciális kapaszkodó érzetét nyújthatja. E hiány kiküszöbölése érdekében vezettem be a 'Létezés, tér és építészet'-ben az egzisztenciális tér fogalmát. Az egzisztenciális tér nem logikai-matematikai fogalom, hanem magában foglalja az ember és környezete közötti alapvető kapcsolatokat.”⁵

Hadd maradjak még rövid ideig az imént idézett Christian Norberg-Schulz néhány gondolatánál. Ő szerinte minden valódi helyet meghatároz az orientáció, az identifikáció. (Beszél még a karakterről is, erre most hadd ne térjek ki.) Szerinte az identifikáció azt jelenti, hogy valaki egy adott környezetnek „barátjává” válik. Egy ember identitását az őt körülvevő helyek és dolgok határozzák meg. És az ember identitása (önazonossága) megkívánja a helyek identitását. Ezt is mondja: „Lakni annyit jelent, mint egy konkrét helyhez kötődni.”⁶

Most sajnálom igazán, hogy amikor tanítottam, nem volt elég széles a látómezőm. Tudtam, éreztem, próbáltam megértetni, hogy minden valamire való kimondott-leírt költői mondat egy nagy szöveget alkot, hogy minden mindennel összefügg. De egész másként tudtam volna beszélni Petőfiről, aki arról beszél, hogy „itt ringatták bölcsőm, itt születtem...” (Az Alföld), s a Radnóti-versről, amit mindannyian jól ismerünk:

„Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj.
S nem tudja, hol lakott itt Vörösmarty Mihály...”

Furcsa luxust engedek meg magamnak néhány éve. Minden évben beülök egy helikopterbe vagy egy merevszárnyú repülőbe, levetetve az odalajtót, hogy végig tudjam fényképezni a félszigetet, az apátságot, hogy meg tudjam csodálni azt a varázslatos látványt, amit számomra semmi nem tud pótolni.

Van egy furcsa, megfogalmazhatatlan érzés, amit úgy szoktak mondani, hogy az otthonosság érzése. Hogy közöm van ahhoz a tájhoz, ahhoz az épülethez, ahhoz a környékhez, azokhoz az emberekhez, akik között élek.

Nem kevés évre volt szükség ahhoz, hogy úgy érezzem Tihany felé utazva, hogy hazajövök. A Győr-Moson-Sopron megyét jelző tábla volt hosszú ideig, aminek látványára megdobbant a szívem: megyek hazafelé... Most – nem kis vívódás, gyötörődés, külső-belső küzdelem után ki merem mondani, hogy itthon vagyok. És a balatonfüredieknek is azt szoktam mondani: azért olyan szép Balatonfüred, mert Tihanyt innen látni a legszebben...

De vissza a témánkhoz, a hely szelleméhez és ahhoz, amit hitnek nevezünk. S hadd ismétljem meg: lakni annyit, mint egy konkrét helyhez kötődni. De ennél sokkal több. Egy lakóhely nem lehet zárt világ. A kolostorudvar belső zártsága védelemet jelent, nem börtönt: föl tudok tekinteni az égre. És akik nem éltek olyan házban, amelynek folyosóján a tavaszi és őszi napéjegyenlőség idején végighasít a felkelő és lenyugvó Nap sugara, megérteni talán tudják, de átérezni nem, mit jelent megtapasztalni azt, hogy az ember elválaszthatatlan része egy nagyobb rendnek, a kozmosznak. És akik belekényszerültek egy lakótelep világába, elhagyva a falusi környezet természetességét, csak lassan-lassan értik meg (vagy talán sosem döbbennek rá), mi az, ami hiányzik nekik.

Hadd hívjam segítségül ismét Eliade-t: „A hajléknak valamennyi hagyományos kultúrában szakrális oldala is van, amennyiben visszatükröződik benne a világ.” „A ház imago mundi.”⁷ „Minden lakóhely tehát az axis mundi mentén helyezkedik el, mert a vallásos ember csak a középpontban, vagyis az abszolút valóságban képes élni.”⁸

Hadd idézzek még néhány mondatot Eliade-től: „Valójában nincs teljesen profán létezés. A profán élet mellett döntő embernek, bármennyire deszakralizálja is a világot, sohasem sikerül teljesen megszabadulnia a vallásos viselkedéstől.”

4 Ady Endre: Séta bölcsőhelyem körül

5 Christian Norberg-Schulz: A hely szelleme. Bevezetés www.okotaj.hu/szamok/33-34/ot33-07.htm

6 Idézi: Frédéric Débuyst, in: A hely szelleme a keresztény építészetben. Pannonhalma, 2005. 12.o.

7 Eliade, i.m. 47. o

8 Eliade, i.m. 48. o.

„Még a profán térélményen belül is felmerülnek olyan értékek, amelyek a vallásos térélményre jellemző inhomogenitásra emlékeztetnek. Vannak például helyek, amelyek minőségileg különböznek a többitől: az otthon, az első szerelmet övező táj vagy bizonyos helyek egy idegen városban, amelyet fiatal korunkban látogattunk meg. Mindezek a helyek még a teljesen vallástalan ember számára is megőrzik sajátos, 'egyedülálló' jelentőségüket: magánvilágának 'szent helyei'. Mintha az ilyen helyeken még a nem vallásos ember számára is olyan valóság nyilatkoznék meg, amely elüt mindennapi létezésének valóságától.”⁹

Sokan megkérdezték, hogyan találták meg a bencések a tihanyi apátság helyét? Általában hogyan találnak helyet a kolostoroknak?

Vannak megkülönböztetett helyei a természetnek. Ilyenek a magaslatok és ilyenek a völgyek. Ilyenek a föld és a víz találkozásának helyei, ha benyúlik a hegy a vízbe. Érdemes körbeutazni a Balatont vagy körbehajózni a vízen: a legkülönbözőbb helyekről tűnik fel ez az ember alkotta, „szekunder” világ. A monostorok mindig külön világot jelentettek. Jelentették a spirituális, a szellemi, a gazdasági kultúrának gyűjtő- illetve gyűjtőpontjait. Ahol emberek úgy akartak élni, hogy nem veszítették el a kapcsolatukat a primér világgal: a természettel. A felkelő és a lenyugvó Nappal. Ahol úgy rakták egymásra az építőköveket, hogy ne zárják be magukat egy furcsa börtönbe. Szent Benedek Regulájának lényegtelennek tűnő, mellékes megjegyzései nagyon mély értelműek: „az étkezésnél ne legyen szükség mécsesvilágításra, hanem még napvilágnál végezzenek mindent.”¹⁰ Vagy: nyáridőben az éjszakai zsolozsmában rövidebbek legyenek az olvasmányok, télen viszont, amikor hosszabbak az éjszakák, legyenek hosszabbak.¹¹ Leképezni a kozmikus rendet: ez a célkitűzése a bencés szerzetességnek. „Keresd a békét és járj utána!” – figyelmeztet Szent Benedek a Regula prológusában, idézve a zoltárost. A béke pedig az a nyugalom – mondja Szent Ágoston –, ami a rendezettségéből származik.

A hely nem egyszerűen az épített környezet. Az is. De annál sokkal több. Egy olyan világban, amelyből kiveszett az érzék a természet csodája iránt, különösen is nagy a felelősségük mindazoknak, akik építenek és építtetnek.

A tihanyi apátság környezetét szíven viselő tájépítész szavait idézem. Herczeg Ágnes írja: „Mit lehet tenni? Tudatosan a táj felé fordulni. A tájat alkotó természeti világ felé, és a tájban élő, tevékenykedő közösség felé. Megfigyelni, megismerni fejlődéstörténetét, felismerni a jövőből felénk irányuló impulzusokat, és tájtudatosan cselekedni. Akkor, amikor kell. [...] Minden ember cselekvő és alkotó társa a Földnek. Személyesen. És a Föld egy meghatározott pontján, ahol él. Ha meg tudunk állni, és intellektusunk dominanciájából alábbvéve, szeretetteljes odafigyeléssel fordulunk a helyhez, partnerré válunk. [...] Nincs recept rá, hogyan. A helynek megfelelően.”¹²

A hely szelleme... Annak a helynek van igazán szelleme, amelyben az épített környezet belesimul a teremtett világba. S az ilyen helyet tud az ember igazán magáénak mondani. S hadd idézzem befejezésül Petőfit. Ilyen helyen tudja kimondani az ember:

„Itt boruljon rám a szemfedél,
itt domborodjék a sír is fölöttem.”¹³

9 Eliade, i.m. 18.o.

10 Regula Benedicti 41. fejezet

11 Regula Benedicti 10. fejezet

12 Herczeg Ágnes: Tájban élünk. In: Ökotáj. 33–34. 100. o.

13 Petőfi Sándor: Az Alföld

ELEINK ÜRMÖSE

Valaha a Balatonnál készült az egyik legjobb ürmösbor, a XVIII–XIX. században a badacsonyi ürmös hírneve a tokaji aszúéval versengett. A Kárpát-medencében évszázados hagyományai vannak az ürmösbor készítésének és használatának. Legendások voltak a badacsonyin kívül az erdélyi és délvidéki ürmösök. Szegedy Róza badacsonyi szőlőjükben válogatott szőlőből főzetett több akónyi finom ürmöst, amelyből Budára, a nádorispán asztalára is került. A hatalmas rézüstben óvatos főzéssel besűrített mustot fehér ürömmel és fahéjjal, bazsalikommal, szegfűszeggel ízesítették, fűszereztek, illatosították, majd lehűtve szemezett szőlőbogyókra töltötték rá a hordókba.

A badacsonyi borvidék környékét megpillantva Eötvös Károly elragadtatva írta le a szeme elé táruló látványt a Balatoni utazásban: „Megálltam, mintha lábam gyökeret vert volna. Valami önkéntelen kiáltás jött ajkamra... Sohase álmodtam ilyen szépséget. Sohase láttam, sohase hallottam, sohase olvastam ehhez hasonló tüneményt. Kúpok fénylő orommal, szőlőhegyek zölden ragyogva, erdők fekete foltjai, zöld mezők, arany vetések, száz falu, ezer hegyi hajlék...”

Kisfaludy Sándort is vonzotta a pannon táj, a Kis János majd Jókai Mór által magyar Tempevölgynek nevezett Balaton-felvidék, ahol „magasabb szellemek dalolni tanítják a költőt”. Múzsáját, Szegedy Rózát 1800 januárjában vezethette oltár elé. A katonaságot odahagyva „mezei gazdaság lón foglalkozása, és közben a magyar literatura”, mint fogalmazott önéletrajzában. Szegedy Róza boldog házasságuk 32 évében műveltsége révén szellemi partnere és a gazdálkodásban is méltó társa volt Kisfaludynak. A házaspár kedvelt tartózkodási helyévé vált Badacsony, élénk társasági életet éltek, Szegedy Róza ürmösborra országos hírnévre tett szert. A szőlőbirtok úrnőjének utasításai szerint készült fűszeres bor, a híres ürmös a családi szükségleteknek megfelelően ajándékozássra és eladásra kiváló volt. A badacsonyi, kővágóörsi ürmös sűrű állagú, olajos, aranysárga színű, nagy cukortartalmú, ürömfűvel ízesített, kesernyés-fűszeres ízű ital, amelyet gyógyszerként ajánlottak a vendégeknek. Az ürmös, valamint a mustméz, a szőlőméz a cukor elterjedéséig és olcsóbbá válásáig édesítő, népi gyógyászati szerként fogyasztott élelmiszer volt.

A badacsonyi Szegedy Róza-ház három részből álló épületegyüttes és a hozzá tartozó szőlőbirtok az akkori Zala megye alispánja lányának volt a hozománya. A ház és környéke az ő és a költő kesergő majd boldog szerelmének színhelye. Az urasági préház 1953 óta irodalmi emlékmúzeum. Kiállításai a házaspár legendás szerelmének emlékét és a reformkori nemesség gazdálkodását, szőlőhajlékbeli életmódját mutatják be. A főépület hatalmas pincéjében tárolták a bort, az aszút és az ürmöst.

A borház melletti ürmösfőzőben Szegedy Róza irányításával készült az ürmös. Ugyancsak Eötvös Károly jegyezte föl a Balatoni utazásban a badacsonyi ürmös és a nádorispán anekdotáját. A költő 1809-ben a nemesi fölkelés őrnagya s József főhercegnek, a nádorispánnak segédtsíztje volt, a főherceg udvarához s közvetlen környezetéhez tartozott. Vitt magával a táborba badacsonyi ürmöst is hatalmas csutorával. Egyszer a nádorispán is megkínálta egy pohár ürömmel. Ennek „színe barna sötét. Íze édes, zamatos, illatos; ereje, tüze páratlan. A nádorispán iszik, s megnyalja utána szája szélét.

– Micsoda ital ez, Kisfaludy? Ilyet még sohase ittam. Fölséges!

Ha ízlik fenségednek, most a szüretkor majd készíttetek fenséged számára is.”

Egy Ág Ferkó nevű gazda két hordóval szállított fel azután ürmöst Budára a királyi várba, egyet a nádornak, egyet az uraságnak. „Megízleli Kisfaludy az egyiket. – Ez nagyon jó, Ferkó! – Ezt tekintetes uraságomnak készítettem. Megízleli Kisfaludy a másikat. Ez is jó volt ugyan, de sokkal gyöngébb és ritkébb, mint a másik. – Hát ezt kinek szántad, Ferkó? – A nádorispánnak! – Hiszen ez nem ér annyit, mint a másik! – Nem is akarom, hogy annyit érjen. Jó lesz ez a németnek így is.”

A híres borkereskedő, Ramassetter Vince húga leányként tavasztól késő őszig Badacsonyan tartózkodott. Még az idősebb Szegedy Rózát is ismerte, szerette, és elsajátította a híressé vált ürmös titkos receptjét. Ramassetter Vince halála után tíz évvel, 1888-ban Szilber Aloisa feleségül ment a vagyonos budapesti gyógyszerészhez,

Ibos Nándorhoz. Az Ibosok készítették akkoriban már a különleges badacsonyi ürmöst. Ma is Badacsonyban, a Szeremley-birtokon készül az egyik legjobb ürmös. Ez már borpárlat alapú. Zöld dió, hús gyógynövény és bor ízesíti a 30 fokos nedűt... Még nem forgalmazzák, mert nehéz besorolni a magas alkoholtartalma miatt. A mai bortörvény szerint nem számítanak bornak ezek a régi-régi eljárásokkal készített ízes italok. A szőlőtermesztésről és a borgazdálkodásról szóló 1997. évi CXXI. törvény szerint „Ürmösbor az a természetes borból készült likőrbor, amelyet ... élelmiszer-előállítás céljára alkalmazható növényi eredetű adalékanyagok vagy ezekből készített szeszes kivonatok felhasználásával állítottak elő.” Az úgynevezett főtt ürmös valójában nem bor, noha főzéssel kissé besűritett és konzervált, édes, fűszeres mustból készül. A mustot 30-35 százalék cukortartalom eléréseig hevítik és erjesztik, majd az erjedést egy kívánt pontnál szesz hozzáadásával megállítják. A zacskóban belógatott fűszerkeverék kb. három hétig van a borban. Ürömmel ízesítik az olaszok a grappát, valamint fontos alkotóeleme az aromás, híres vino d'assenzio (assenzio: 'fehér üröm') italnak.

Az ürmösök ismertségét, elterjedtségét hazánkban a név szótörténete is bizonyítja. Az ürmös 'borfajta' név igen régóta adatolható, köznévként már 1558-ban fölbukkan a magyar írásbeliségben: irem wyz 'aqua absinthiacá' (Oklsz.), majd 1585-ben „absinthites: wrmös bor” Calepinus szótárában, 1597-ben Irmes bor 'vinum absynthiacum', 1638: ürmös 'ua.' (Oklsz.), személy- és helynévként pedig még előbb, 1362: Irmes (TESz.). Szótapadással keletkezett az ürmös bor szerkezetből. Az ürmös borok összefoglaló nevüket az ízesítésre leggyakrabban használt fehér üröm vagy abszint üröm 'Artemisia absinthium' (P.) növényről kapták. A növényt már az egyiptomiak és a görögök ismerték, és gyógyításra használták (l. lejjebb).

Az ürmös – téli esteiken – az asszonyok kedvelt itala volt a XIX. század első felében. Krúdy Gyula is számos helyen megemlékezik róla. Az „ürmös bor, mesterséges, vagy tsinált bor” kitűnő receptjét adja „hegyallyjai és sopronyi legkövérebb édes musttal” Nagyváthy János „Magyar Practicus Termesztő” (Pest, 1821) című könyvében, de ő a túlságosan sok ürömtől, mert „köhögést tsinál”. Az ürmös készítéséhez abban az időben készen árultak a patikákban füves zacskókat. Ürmös bort az utóbbi két évszázadban Magyarországon inkább csak házi használatra készítették. Elsősorban ünnepi asztalra szánt csemege volt, vagy téli esték finom, mámort adó nyálksága. Ugyanakkor gyógyszerként is szolgált, széles körben alkalmazták nemcsak étvágygerjesztőnek és gyomorerősítőnek, hanem sokféle nyavalya gyógyítására is.

Édes bort többféleképpen is elő lehet állítani, csak éppen természetesen úton nem. Ha hagyják kiforrni a mustot, nem létezik édes bor. Ezért régen gyakran mézzel édesítették a bort, sőt fűszereztek is (lásd a „fűszerszámos bort” és társait). Ebből az ágból fejlődött ki később az ürmös- és vermutfélék családja, a növényi anyagokkal ízesített likőrborok. Az ürmösök és a füves borok kategóriába történetileg háromféle módon készült ürmöst lehetett Magyarországon elkülöníteni. Mindhárom erősítő, étvágyjavító hatású volt. Az ürmös vagy a múltban irmes készítésének általános, régi módja volt, hogy a fűszereket vagy az erjedésnek induló musthoz adagolták, vagy a már kész borba helyezték bizonyos időre. A fűszerkeveréket kis vászonzacskóba kötve a már kiforrott borba helyezték, azaz zsinegen a hordó száján át belógatták, s a hordót szorosan ledugaszolták. Bizonyos idő elteltével, miután az íz- és illatanyagok kioldódtak, a füves zacskót kivették, s kész volt az ürmös. A jól bevált fűszerkeverékek receptjét a készítők, más konyhatitkokhoz hasonlóan, féltékenyen őrizték. A fehér ürömmön kívül gyakran tartalmaznak kakukkfűvet, ezerjófűvet, angelikagyökeret, kálmosgyökeret, rozmaringot, borsmentát, mustármagot, citrom- vagy narancshéjat stb.

Kedvelt ital már a reneszánsz időkben a fehérborból készült ürmös. Lefekvés előtt álmod hozó italként gyömbérral, fahéjjal, szegfűszeggel ízesített bort is ittak egyes előkelő urak. Sok helyen az ilyen borokat élelelixírnek is nevezték. Az erős édesítés és fűszerezés nemegyszer a rossz, savanyú borok ízbeli hiányosságait próbálta eltakarni, ugyanakkor frissítő, erősítő, gyógyhatású lett a bor. A pozsonyi ürmöst 1489-ben Estei Hippolit érsek udvarában olyan finomnak találták, hogy receptjét fel is jegyezték: mézet, gyömbért, szegfűszeget, fahéjat, mazsolát, szerezsendiót, ámbrát (egy cefajta belének váladékából való, illatszerként használt viaszszerű anyagot) és pézsmát (közép-ázsiai szarvas fajnak illatszer készítésére használt mirigyváladékát) főztek bele. Ezt pigment bornak is nevezték. Az ókor óta ismert, majd a középkorban is kedvelt édes-keserű, ízesített borok voltak a fűszerezett, ürmös borok ősei. Ezek ízesítésére, gyógyhatásuk fokozására növényi fűszereket használtak, a növényi részek hatóanyagát kivonták a növényekből. Kedveltségük részben az édeskés ízükben, részben pedig a gyógyhatásukban rejlett. Az ürmös bor lényege a fűszerkeverék, amely sokféle összeállítású lehetett. A közönséges ürmös

készítése során a kiforrott hordós borhoz vászonzacskóban áztatott ürömfüvet, meggyfalevelet (meggyes bor: Erdély), gyöngyvirágot (virágos bor: Mátraalja) adtak. Ezek az italok esetleg szentelt borként, étvágytalanság és hasfájás ellen gyógyszerül vagy ünnepi alkalmakkor kerültek asztalra. A mediterrán borkultúra irányába kapcsolatot mutató füves, fűszerezett borok közül a legelterjedtebb éppen az ürmös bor volt. Középkori magyarországi adatok mellett Nyugat-Dunántúlról és Északkelet-Magyarországról már a XVI. század közepéről van adatunk uradalmi ürmösök készítéséről. Erdélyben is kedvelt édeskés, kesernyész italnak számított, például széki Teleki Mihály, az erdélyi fejedelem kancellárja udvarházaiban gyakran készítettek ürmösöket. 1688-ban az ürmös mellett citromos óbort, aszú bort, muskotályos bort is összeírtak. 1689. január 1-jén Jenei György számtartó Teleki rendeletére két hordó bort adott „B. G.” részére. Az ürmös hordó 16 vedres és egy kupa ürtartalma volt. A kisebb, kétakós hordókat használták általában az ürmös tárolására, mert ebből nem kellett olyan nagy mennyiség, mint a többi borból, ugyanakkor a kisebb hordóban jobban megért az ital. Az ürömmel együtt megforrt, kierjedt mustot, illetve bort 1,5 akós, kisebb hordókba fejtették át.

Fojtott ürmös a must kierjedését megátolva készült fehér ürmös. A musteredés leállítását főzéssel, besűritéssel vagy kénezéssel érték el. Ezt nevezték főtt vagy forrt ürmösnek, Bund Weinnek. Kénezéssel az északnyugati szőlőterületeken, a Fertő-tó mentén terjedt el a mustfojtás. Az osztrák szakirodalom és Schams Ferenc (Ungarns Weinbau. Pesth, 1832) is írt erről, amikor a soproni ürmösöket említi. Éles határvonalat húzni azonban nem lehetett az ürmösbor és a főtt, fojtott ürmöst készítő területek között. Valószínű, hogy az egykori török hódoltsági területeken a mustmész készítésével a főtt, forralt, fojtott ürmös készítésének gyakorlata is elterjedt. A főtt ürmöst úgy készítették, hogy a mustot gyenge parázson vagy tűzön egyharmadára besűritették, a keletkezett habot eltávolították, a kihűlt mustot hordóba töltötték, és egy hosszúkás vászonzacskóban, az akonán át ürömvirágot, ezerjófüvet és más fűszereket lógattak bele. Egy eredeti kézirat recept szerint 56 liter, azaz 1 akó borhoz 4 lat üröm (1 lat = 14,175 gr), 2 lat ezerjófű, 1 lat narancshéj, ½ lat citromhéj, ½ lat kálmosgyökér, ½ lat szegfűszeg, ¼ lat koriander és ½ lat csillagánizs kellett.

A harmadik ürmösbor típusa a törökök XVI. századi megjelenése után terjedt csak el. A vörös vagy rácürmös a Dél-Dunántúlon, Buda–Szentendre vonalában és a török hódoltsági területen elterjedt készítmény volt. Schams Ferenc szerint a Szerémségben fahéj, koriandert, csillagos ánizst, szegfűszeget, szerecsendió-virágot, szerecsendiót, narancshéjat, citromhéjat, kálmosgyökeret, violagyökeret, ürömfüvet, ezerjófüvet, édes és keserű mustárlisztet használtak ízesítésre, illatosításra. A boroshordót félig rakták szép érett kadarkafürtökkel, majd az egészet felöntötték friss, édes musttal. Az így elkészített szőlőágyon vagy ürmöságyon néhány hét alatt kiforrt a vörös színű illatos, zamatos ürmös bor. Más módszerrel a hordót rétegesen telerakták, és a keverékre veres kadarka óbort öntöttek. A rácürmös borvidékeinken különböző módon készült. A Szerémségben a lemetszett venyigével együtt helyezték a hordó aljára a fürtöket, az Érmelléken azonban csak szőlővel rakták meg az ürmöságyat. Volt, ahol kizárólag fehér ürmöt használtak ízesítésre, másutt viszont mustármagot és néhány szál tormát is tettek a fürtök közé. A budai szerbek még 1831-ben is készítettek rácürmöst vörösborból, hasonlóan az Észak-Mecsekben és a ménési borvidéken, Arad-hegyljén készültekhez.

A régi erdélyi borok között igen megbecsültek voltak az aszú- és szalmaborok mellett az ürmösök. Már a XVII. század második felében számos udvarházban készítettek nagyobb tételben aszú- és ürmös borokat. Nemcsak a főúri udvartartások, hanem a nemesi kúriák és társas összejövetelek nélkülözhetetlen csemegeitála volt. Erdélyben széki Teleki Mihály fogarasi, szebeni, székelyföldi uradalmában is készítették már az 1680-as évek második felében. 1690-ben Kőhalom (ma Codlea) és Ebesfalva uradalmából öt hordó majorsági ürmösborot mintegy húsz akó mennyiségben írtak össze. Ürmös nagyban készült a Szerémségben (karlócai ürmös). 1894-ben, a Pallas lexikon szerint „némelyek tormát, mustárt, szegfűborsot is használnak, egészen ízlésük szerint járván el; a kereskedelmi ürmösnél azonban ügyelni kell, hogy lehetőleg mindig egyforma minőségű legyen.”

Ma a badacsonyi borvidéken félszáraz ürmöst készítenek, a keserű ízekhez savasabb és szárazabb borokat használnak. A hajós-bajai borvidéken a magyar hagyományoknak megfelelő édes ürmös bort állítanak elő. Házi ürmös készítésénél a teljes virágzásban levágott, megszáritott hajtásvégeket használják fel. 5 l borhoz 2-2 g szárított ürömfüvet, ezerjófüvet, kálmost, angelikagyökeret és kakukkfüvet adunk. A bort 1 dl tiszta szesszel felerősítik. Másnapig állni hagyják, közben föl-fölrázzák, majd tiszta vásznon átszűrjük, és némi cukorral édesítik. A füves, illatosított boroknak már a középkorban fontos szerepük volt a gyógyításban, mert vinum medicatumként,

gyógyszerek kísérőjeként használták az orvosok. A kellemes ízű, illatú italokkal a keserű győgyporokat, orvosságokat könnyebben lehetett beadatni. A reneszánsz kor Magyarországon Mátyás király győgyboros kódexlapjai őrizték meg ezeknek a boroknak az emlékét a híres corvinákban. Német területen örménygyökerezés és gyömbéres bort fogyasztottak, amit Magyarországon is Luther Weinnak hívtak. A régiségben győgyhatásáról többen is tudósítanak. Horhi Melius (Juhász) Péter 1578-ban, Károli Gáspárné nyomdájában megjelent orvosi füveskönyve (Herbarium az faknac fveknec nevekről, természetekről, és hasznairól), az első magyar botanikai mű. 627 növényfajt sorol föl és részben le is írja azokat, 1236 magyar növénynév felhasználásával. A népi növényismeret és a tudományos növénytan összefonódása ezzel a munkával kezdődött. Célja az volt, hogy az egyszerű embereknek anyanyelvükön írjon olcsó orvosi tanácsadót. Névtani szempontból különös előnye a Herbariumnak, hogy a leírások és a közölt latin és német nevek lehetővé teszik a növények azonosítását. Ő írja 1578-ban a Herbariumában: „Ha penig az Irömöt borba öszue fözed igen ió vele oruosloni. Gyomornac igen ió ... Az Irmös bornac ezen haszna, a barány Irömböl kel Irmös bort csinálni ... Minden Galiztat meg öl ha a füüét borba fözed és aszt iszod, Dioscorides mongya.” A Melius nyomdokain haladó Beythe András pedig 1595-ben azt írja győgyhatásáról Füves könyvében, hogy „Az irmös bor gyomrot melegít”. Később Csapó József ugyancsak említi az ürmöst Új füves és virágos magyar kert című, 1775-ben megjelent munkájában. Ez Melius és Beythe óta az első magyar nyelvű botanikai mű, amely a latinul nem tudók körében igyekezett növényteni ismereteket terjeszteni. Csapó levelezésben állott az erdélyi polihiszttal, Benkő Józseffel; 1783. december 15-én Debrecenben kelt levelében beszámol arról, hogy „a' Füveket szedegettem, neveiket falukban kérdeztem szegényektől és Prédikátoroktól”. Mint az ürmösről írja „Hideglelősök főzék ez füvet borban, és azon bort naponként egy üveg pohárral igyák ... Külső haszna: Fene ellen a' tagok őriztettek, ez borban főzetett fünek fel-köttetése által, vagy pároltatással is.” Mai néprajzi adatok szerint Erdélyben, Gyimesben az ürmös bort „regátiak csinálják, jó a májnak”.

Igen hasonló a főleg Itáliában elterjedt vermut. Az ital neve, vermut szavunk 1904-től adathozható: „vermut: ... ürmös” (TESz.). A német Wermut 'üröm, keserűség' (DWb.), illetve 'abszint, ürmös bor' átvétele, a németben a növény, de egyben az ital neve is; vö. még Wermutkraut (EL.), azaz 'vermutfü'. Egyes magyarázói szerint a német warm 'meleg' szóval függ össze, hiszen az egyik régi füves könyvükben az áll, hogy „es erwermet den Leib”, azaz felmelegíti a szervezetet. Valójában azonban közös eredete mutatható ki a fehér üröm német Wermut és angol wormwood (uo.) nevének; vö. ófelnémet wermuota, óangol vermod 'üröm' (DWb.), középfelnémet wermuot, wermuote, wermüete 'ua.', illetve wermuot-win 'ürmös' (TESz.). Ez utóbbi ma a Wermutwein (DWb.). A régi germán *wermodaz szó a végső forrás.

A vermut elnevezés tehát ugyancsak az ital elsődleges növényi alapanyagára, az ürömmel utal. Az elnevezés az ital elterjedése után Franciaországban is átvették. A Pallas lexikon 1894-ben megjelent kötete szerint Olaszországban „különösen a torinói ürmös (Vermut di Torino) híres és nevezetes kereskedelmi cikk”. A fent már hivatkozott, A szőlőtermesztésről és a borgazdálkodásról szóló 1997. évi CXXI. törvény szerint „Fűszerezett bor (vermut) az a természetes bor felhasználásával készült likőrbor, amelynek cukortartalmát cukorszirup, szesztartalmát borpárlat vagy finomszesz, jellemző illat-, íz- és zamatanyagait élelmiszer-előállítás céljára alkalmazható növényi eredetű drogok, drogekivonatok, természetes vagy természetazonos aromaanyagok, színét pedig természetes élelmiszer-színezékek felhasználásával alakították ki.”

A torinói Antonio Benedetto Carpanót tartják a mai vermut feltalálójának. Találmányát 1786-ban vermouthe-nak nevezte el, mert a fehér ürömmel és bárányürömmel ízesített német ürmös borok ihlették. Az ital ízesítése eredetileg arra szolgált, hogy az olcsó borok nyers ízeit elfedje, és enyhén győgyfüves, frissítő ízt kölcsönözzön az italnak. A vermut vagy ürmösbor olyan likőrbor, amelyet fehér üröm vagy bárányüröm mellett egyéb füvekkel, fűszerekkel ízesítenek (például kis ezerjófű, fahéj, koriandertermés, narancshéj, szegfűszegvirág, bodzavirág, kálmosgyökér, örménygyökér). Egyes vermutok édesítettek, az édesítetlen vagy száraz vermut általában keserű. A házi vermut a késő XVII. századi Itália Piemont tartományában már elterjedt volt, majd Carpano üzleti vállalkozásával Torinóban kezdődött meg ipari előállítása. A Cinzano család 1816-ban, a Martini & Rossi 1863-ban kezdte meg a termelést. A XIX–XX. század fordulóján az abszinthoz hasonlóan súlyos vádak érték növényi összetevői miatt, amelyeknek akkoriban erős mérgező hatást tulajdonítottak, de ezek a bírálatok nem tudták megakadályozni, hogy egyre népszerűbb itallá váljon.

Az abszint Franciaországban igen népszerű rövidital, több neves író jutott – Szerb Antal szavaival – az „abszint-alvilágba”. Az abszint név a magyarban csak a XIX. század második felétől adatolható, 1870: absynth (TESz.), 1893: abszint (Pallas Lex.). Használatos a magyarban az abszint fő ízesítőjének, a fehér ürömnök abszintüröm (P.) társneve is. A latin szaknyelvi absinthium faji terminussal együtt igen régi növénynévvel függ össze az ital neve. A latin absinthium ’üröm’, illetve ’nem kedvelt, keserű’ jelentésű; már a római gazdasági írók, Columella és Varro említik, valamint Plinius, a filozófus Quintilianus és Apicius műveiben szerepel. Szintén így említi később a növényt Simon Ianuensis (1486), Brunfels (1540), Cordus és Gessner (1561), Matthioli (1574) és Clusius (1584). Az ógörög apszinthion [αψίνθιον ’üröm’ (DWb.), ασπίνθιον (W.)] névből származik a latin szó. Már Theophrasztosz (i. e. 372–288) leírja a növényt a görög apszinthion thalássion néven. Az ókori botanikus, Theophrasztosz, azaz „isteni szavú” nevét Arisztotelész adta az eredeti Türtamon helyett kiváló előadóművészte miatt. A növények története címmel írt könyvet, a növények morfológiáját és fiziológiáját tanulmányozta, és mindenekelőtt egy többé-kevésbé ma is érvényes terminológiát alkotott. Később az üröm görög apszinthion neve Hippokratésznál olvasható. Görög apszinthion bathyr pikron ’nagyon keserű üröm’ néven pedig Dioszkuridész, aki számos országot bejárt, és utazásai közben pontosan megfigyelte az élő növényeket és a használt gyógyszereket, növényi alkalmazásokat, említ egy ürömfajt a Propontisz (Márvány-tenger) vidékén, Trákiában, amely nemcsak gyógyital alapanyaga, az italt, mint a modern aperitifet, étkezés előtt is isszák. A Márvány-tengernél élt is egy régi trák törzs abszinthioi névvel. Dioszkuridész gyógyszerekről szóló öt könyvét 77–78-ban írta, ez a munkája évszázadokon keresztül a legfontosabb forrásműnek számított, és adatait föltétlenül megbízhatónak tartották. A Materia medica csaknem 600 növényt ismertet.

A görög αψίνθιον jelentése vitatott: a görögben az a- fosztóképző és a pszinthosz ’élvezhetetlen’ (gör. pszinthosz ’élvezet’) jelent, amit az üröm különösen keserű ízével hoznak összefüggésbe. Nem meggyőző magyarázat, sokkal valószínűbb, hogy a végső forrás a perzsa aspand (W.), sipand (DWb.), mely az egyik perzsa dialektusban egy keserű növény neve volt. Ma nemzetközi szó; vö. német Absinth (uo.), angol absinth, orosz абсѣнм (TESz.), francia absinthe, spanyol absenta ’ua.’ (W.). A növény neve itt is azért ment át a pálinkafajtára, mert ezt az italt ürömmel ízesítették. Franciaországban az abszint első ismert változatait extrait d’absinthe-nak, azaz ’fehér üröm kivonatának’ címkézték. Az absinthe, mint az ital rövid neve, e kifejezés rövidülésével keletkezett.

Az abszint igen erős égetett szesz, készítésekor a fehér ürömfű levelein és virágain kívül az ánizs és a római édeskömény termését és egyéb fűszereket is felhasználnak. A növényi illóolajok feloldása miatt jellegzetesen magas az alkoholtartalma (60-65 %), emiatt gyakran vízzel keverve fogyasztották (ekkor színe opálsárgává vált). Hagyományos színe zöld a klorofil miatt, ezért franciául la fée verte, azaz zöld tündér neve is használatos. Tévesen likőrnek is hívják, ám az abszint hozzáadott cukor nélkül készül, ezért a párlatok közé sorolandó.

A mai értelemben vett abszint első említése XVIII. századi, Svájcban származik, egy 1769-es neuchâtel-i újságban olvasható. Suzanne-Marguerite Henriod a saját készítményét Bon Extrait d’Absinthe néven hirdette. 1797-ben Dubied és Pernod urak megnyitották első abszintfőzdéjüket, a Pernod Fils, egészen az abszint 1914-es franciaországi betiltásáig, az egyik legnépszerűbb abszintmárka volt. Az 1860-as évekre kialakult a l’heure de l’absinthe vagy l’heure verte, azaz ’abszint v. zöld óra’ fogalma: délután öt órakor a lakosság egyre nagyobb része ült kávéházakba és bárókba, hogy abszintot fogyasszon. Az 1875 után kiteljesedő filoxerajárvány miatt megemelkedett borárak is segítettek az abszint elterjedését, 1910-re a franciák 36 millió liter abszintot ittak évente. A XX. század elején többfelé betiltották, állítólagos káros hatásaiért növényi összetevőit, főleg a fehér ürömben található tujont tették felelőssé. Az abszint helyett tiszta ánizs likőrök (mint például a pastis, pernod) jöttek forgalomba. Az abszint tilalmat 1998-ban visszavonták az Európai Unióban, de a tujon (l. lent) tartalma max. 35 ppm lehet.

A „fin de siècle” idején a festészetnek és irodalomnak gyakori témája volt a lecsúszott, magányos abszintívó. Édouard Manet Abszintívója (1859) komoly botrányt keltett, mert szálnalmas, letargikus alkoholista az alakja. Edgar Degas Abszint (1876) című festménye érzéketlenné vált, egykedvű párt ábrázol. A szimbolisták, az impresszionisták gyakori témája volt, festett Manet és Picasso vagy Toulouse-Lautrec (Monsieur Boileau a kávézóban) is hasonló képet. Különösen sok abszintot ivott Vincent van Gogh, de kedvelte Modigliani, Rimbaud, Verlaine, Maupassant, valamint Strindberg, Oscar Wilde és Hemingway is. Nálunk Mikszáth Kálmán egyik anekdotája szól az abszintról: „Egy orvosnövendék igen rossz sikerrel vizsgázott. A növénytanra került a sor,

de egy kérdésre sem adott kellő feleletet. Végre néhány mindennapi növényt tettek a vizsgáló elébe, s csak azt kívánták tőle, mondja meg azok nevét. Többek közt egy dohánylevelet mutattak fel előtte, s midőn erre is csak bámult, az egyik vizsgáló – segítni akarván rajta – így szól: – Ez igen közönséges növény, hisz ön is mindennap néhányszor él vele... – Megvan! – kiált az orvosnövendék, diadallal homlokára ütve. – Ez abszint!”

Tőlünk délre pelinkovacnak hívják az ürmös pálinkát (a néhai jugoszláv abszint). Ez már nem boralapú. Fehér ürmössel készített keserű likőr 28-35 százalékos alkoholtartalommal. Minden volt jugoszláv tagköztársaság boltjában kapható. A legnépszerűbb horvát pelinkovac fajta a Maraska Pelinkovac. A kilencvenes évek háborúi alatt a Szabadka melletti Bajmokon metil-alkoholból hamisították nagyüzemi szinten, a címkéit, zárjegyeket pedig a Szabadkán lévő, akkor még állami nyomda készítette. Pelinkovac szinte minden utódköztársaságban készül, gyártója például a zágrábi Badel cég, a szerb pozsaveváci szeszüzem, vagy a szabadkai Subotičanka. A gorki list ('keserű levél') édesített pelinkovac, a Vajdaságban pelkó a neve, a magyarosított pelinkovac márkanév köznevesült alakjának rövid változata.

Miféle növény tehát ez a fent már sokat emlegetett fehér üröm? A csöves virágú, fészkes virágzatú növénynevezettség, az *Artemisia* tagja. Előfordulási területe Közép- és Dél-Európa, Kelet-Ázsia és Észak-Afrika. Nálunk is őshonos, sőt Magyarországon vonták először természetbe. Bokros, száraz helyeken termő, évelő növény. Minden része illatos és fűszeres. Főként húsételek (például csülök) ízesítéséhez használják. Ürmös borok, vermutok, keserű italok, likőrök fűszere is. A Bibliában hétszer is említik az ürömet. A XVIII. századi Angliában néha az üröm helyettesítette a komlót a sörfőzésben.

Kövessük végig az üröm növénynevét szótörténetét, már csak azért is, mert korai felbukkanása után a magyar írásbeliség igen korai emlékeiben, régi tudományosságunk olyan jeles művelőinek munkáiban szerepel, amelyekről érdemes néhány szót ejteni. Az üröm már 1395 körül fölbukkan első latin–magyar szójegyzékünkben: „rítiménium: fer yrem” (Besztercei szójegyzék), majd 1405 k.: vrem (Schlägli szój.), 1435 k.: irim (Soproni szój.) 'keserű ízű gyógynövény'. Tartalmazza a Murmelius-féle szójegyzék (1533), a Kolozsvári glosszák és a Gyöngyösi szótártörődék (1560 k.) is. Ezután Lencsés György kéziratosa orvosbotanikai művében szerepel 1570 körül: „Ars Medica az olly könyv, mellyben mindenféle nyavallyák ellen (melyek boktanak történni az emberi testben) sok haßnos es gyakorta megprobált Orvosságok találatnak”, magas tudományos igénnyel megírt hasznos tanácsadó. Szembetűnő, hogy a szerző következetesen kerüli az idegen szavak használatát, minden szakkifejezést igyekszik magyarul írni, idegen nyelven csak néhány orvosságot jelöl. Ha mégis használ latin szót, azzal csupán a magyar kifejezést magyarázza. Mindezt abban a korban, amikor még orvosi műnyelvünk nem lehetett! Melius Herbariumában: „De absinthio: Absinthium, Feyér Iröm, Wermut” (1578).

Melius művéről már írtunk feljebb. Öt évvel művének kolozsvári megjelenése után készült az első latin–magyar növényiszótárunk, amelyet a híres németalföldi botanikusnak, Clusiusnak és szerzőtársának, Beythe Istvánnak köszönhetünk. Németújváron, 1583-ban került ki a nyomdából „Stirpium Nomenclator Pannonicus” címmel. (Ugyanez a 348 korabeli növénynevet tartalmazó jegyzék jelent meg 1584-ben Antwerpenben Clusius flóraművének függelékeként.) Charles de l'Écluse, vagy ismertebb latinosa néven Clusius mecénása a pannóniai flóra kutatásában a híres törökverő Batthyány Boldizsár, a művelt, tudományszerető mágus volt. A németújvári várúr környezetéhez és Clusius baráti köréhez tartozott az udvari tudós pap, Beythe István, aki Clusius-t gyakran elkísérte botanikai kirándulásain, és közölte vele a növények magyar neveit. Az előszóban Clusius kiemeli a németújvári prédikátor érdemét a növények magyar neveinek megállapításában. Clusius pannóniai flóraművében növényünk irom, fekete irom néven szerepel. 1585-ben Calepinus híres szótárában, majd Szikszai Fabricius Balázs 1590-ben megjelent Nomenclaturájában olvasható. A sárospataki tanár szójegyzékén már a tudományos flórakutatás hatása látszik, kevésbé ismert népi neveket is tartalmaz. Ezt követően a Verancsics-féle Dictionáriumban, 1595-ben eüreüm 'Absynthium', Kamerarius Herbariumában (1596) irén az *Artemisia*. A XVII. században Nadányi János Kerti dolgoknak leírása című művében említi. 1775-ben Csapó József Új füves és virágos magyar kert című összeállításában fehér üröm, bárány üröm, francia absinthe petite, olasz affenzo petigo, német Wermuth, edler Wermuth.

Az első, „a' Linné alkotmánya szerint” készült alapos összefoglaló növénytani munka 1807-ben jelent meg Fazekas Mihály és a költő apósa, Diószegi Sámuel szerzőségével, Magyar Fűvész Könyv címmel. Valóságos tárháza az akkori idők népi és tudományos növényneveinek, valamint a szerzőpáros szóalkotásainak, az ezekhez tartozó

– Linné nómenklatúrájának megfelelő – binominális latin neveknek. A magyar botanikai terminológia megalkotására tett hatalmas erőfeszítéseiket jól tükrözi Diószegi visszaemlékezése: „A’ fűvész nyelvel ... való sok bajlódás, a’ békességéstűrést meggyőzte. De hiszem! ki is várna eggyyszerre tökéletességet?”. A Magyar Fűvész Könyvben fejtüröm, Diószegi 1813-ban megjelent Orvosi Fűvész Könyvében üröm, 1911-ben fehér üröm, bárány üröm (Nsz. 20). A nyelvjárásokban ÚMTsz.: irén, ürém, ürüm, MTsz.: irém, irem.

Az üröm növénynevén bizonytalan eredetű. Megfejtésével többen is próbálkoztak. Kassai József (Származtató, ’s gyökerésző magyar–diák szó-könyv. Pest) hatalmas mennyiségű növénynevet gyűjtött egybe. „Szó-könyvének” öt kötete 1833 és 1836 között jelent meg értékes népi névgyűjtésének gazdag botanikai anyagával. Bizonyos szempontból folytatója ő Földinek, amennyiben nem fukarkodik a növénynévadás szigorú kritikájával. Egyes növénynévtípusokat mélyen elítél, pl. „a’ mely növényeket a’ tudatlan rüpök Istennek, Angyaloknak, Szenteknek, és elkárhozott gonosz lelkeknek, az ördögnek neveikre kereszteltnenek, ki-irtom”. Ezek a „gyermeki, tsűf alacsonytságot mutató nevek”. Számos esetben a névadás indítékára is választ keres, gyakran jó magyarázatot vagy érdekes néprajzi adalékot nyűjt. Sajnos nem ilyen sikerűlt azonban az ürömrre adott magyarázata! Az üröm, régi irem Kassai szerint székely szó, és az ír főnévből képzett, mert „ezen fű-szerrel az ag-nők sokféle gyógyításra való kentse-fentsét tsínálnak”. Ez az „etimológia” azonban nem vehető komolyan. A szónak talán Volga-vidéki török nyelvi megfelelései mutathatók ki; vö. csuvas arəm, tatár ärem, baskír ärem ’üröm’. A csuvasból az egyik rokon nyelvűnkbe, a cseremiszebe is átkerűlt: arəm ’ua.’.

Az üröm igen régi felbukkanású növénynevűnk összetételben is: 1578: bárány Iroem ’Artemisia’ Melius Herbariumában, 1583: ua. ’Saluia’ Clusiusnál, 1604: ua. ’Absynthium ponticum, Sartonicum’ Szenci Molnár Albert szótárában. Használatos a mai nyelvjárásokban is: Földrajzi Közlemények 22: Balatonarács ’Artemisia camphorata’ | MNy. 45: Komárom m. | ÚMTsz.: Alföld ’a bárányoktól kedvelt növényfajta’. Ez utóbbi értelmezés magyarázza az összetett növénynévben a bárány előtagot.

Névátvitel eredményeképpen jött létre az üröm ’szenvedés, keserűség’ jelentése, mivel a jelölt Artemisia keserű növény. Szállóigeként ismert a „keserű, mint az üröm”, már az ókori Bölcs Salamon király példabeszédeiben olvasható. Az erkölcstelen szerelmeskedéstől óvó példázat arra figyelmeztet, hogy „színmézet csepeg az idegen asszony ajka, és simább az olajnál az inye. De annak vége keserű, mint az üröm”.

Hagyományos féreghajtó gyógynövény volt, mint arról már Dioszkuridész is említést tett. A bélféreg ellen gyakran használt fehér ürömöt már Pitagorasz korában is borba és sörbe áztatták, Hippokratész pedig egyéb gyógynövények mellett frissítő és gyógyító kezelésekhöz is használta. Bélféregűző hatására utal német Wurmkraut (EL.), Wurmtod (NclB.), azaz ’gilisztafű’, illetve ’gilisztahalál’, és a mi gilisztaforfű nevűnk, mely Benkő József révén került 1783-ban a régebbi magyar növénytani szaknyelvbe a német Wurmsamenkraut (uo.) mintájára. Összefűgg az Artemisia gilisztaüröm (R. 1845: Műsz.) elnevezésével, Kováts szerint szintén féreghajtó hatású. Más nyelvekben is megvan; vö. angol wormwood, azaz ’gilisztafa’ (< óang. wormwode, wermode), absinthe wormwood, grand wormwood (W.), vagyis ’abszint üröm, nagy üröm’, valamint olasz erba dei vermi (ME.), azaz ’féregfű’. Az olasz népnyelvben is gyógyhatása a névadás szemléleti háttere bon maistro ’jó mester’, erba medicinale ’gyógyfű’ (uo.) társnevei esetében.

A nyelvjárásról a bolhaseprű az Artemisia scoparis Erdélyben használatos neve [R. 1825: balhaseprű (MNy. 79)]. Az összetétel utótagja a jelölt növény felhasználására utal, a latin szaknyelvi fajnévvel fűgg össze, a scoparia ’seprű’ azonos jelentésű szóval. Szintén ilyen előtagú az Artemisia absynthium népnyelvi bolhaüröm (Nép és Nyelv 1943) elnevezése. Régen acél és kova segítségével a kócszerű ürömmel tüzet csiholtak. Az ürömtapló készítéséről Csapó 1775-ben ezt írja: „száraz kóroít megégetik, a meleg tüzes hamvát a tenyerek között, az előre megdörzsöltetett fekete üröm levelei közepébe teszik és ismét azon módon dörzsölik a két tenyér között, míg a levelek úgy össze nem mennek, mint egy sodrot szösz vagy fonál”. Veszelszki 1798-ban ugyanezt írja. Később Wagner János növényhatározójában szerepel a tapló és kálomista tapló az üröm népi nevei között, 1911-ben is kalvinista tapló (Nsz. 20). A fehér üröm további társneve az élőhelyére utaló pusztai üröm, hegyi üröm, a gyógyhatásával kapcsolatos patikai üröm és a nesétfű (uo.). Ez utóbbi név már Meliusnál [1578: nesit fű iröm ’Absinthium marimum’ (Herbarium 159)] és nyomában, 1783-ban az erdélyi polihisztornál, egyházi előjárói szerint botrányos életű prédikátornál, Benkő Józsefnél (NclB.) is szereplő terminus.

A nagy, legalább 200 fajt magába foglaló Artemisia nemzetség neve ókori eredetű. Felbukkan a név

Dioszkuridésznél, majd a Hortus Sanitatis (1485), a Herbolarium Vincentiae (1491), Dorstenius (1540), Fuchs (1542) és Camerarius (1588) könyvének lapjain. Olvasható néhány téves megnevezési kísérlete a nemzetségnévnek, illetve az ókori növénynévnek. Nem helytálló az egyik magyarázat az Artemisia személynévvél; Artemisia Mausolus királynak volt egy személyben nővére és felesége; annak halála után, i. e. 33-tól a trónon is követte. Nagy botanikus és természetbúvár volt. Plinius szerint: „Artemisia uxor Mausoli adoptata herba, quae antea parthenis vocabatur.” Más vélemények szerint esetleg Kária királynője, Artemiszia nevét őrizi, aki először használta.

Valójában azonban a latin szaknyelvi Artemisia nemzetségnév is a növény gyógyhatásával függ össze. Az ókori, az I. században fölbukkanó latin artemisia (id. Plinius: Historia naturalis) növénynévből származik, amelynek a görög αρτεμισία (artemiszia) 'ua.' (Dioszkuridész) a forrása. A görög Αρτεμις (Artemis) személynévből való a növénynév. Az artemisia ugyanis – hatóanyagai révén – elsősorban női bajokra alkalmazott gyógynövény volt, a nők gyógyító istennője a hellén kultúrában Artemis Eileithya istennő volt, a gyermekek, a szülők védője. Neki ajánlották vagy az ő adományának tartották a növényt. Említhető itt persze a görög artemia 'egészség' és az artemész 'friss, egészséges' szó is. A magyar népi orvoslásban ugyancsak használták női betegségek gyógyításánál. Ezt bizonyítja növényünk méhanyafú (nyelvjárási ÚMTsz.: mījanyafú) neve is; a petefészek gyógyítására alkalmazott gyógynövény volt.

A latin absinthium (< ógörög ἀψίνθιον / ασπίνθιον, mely pelazg eredetű) faji terminus pedig a növény ízére utal, a már az Új testamentumban is olvasható absinthos (ἀψίνθος) 'keserű' jelentésű. Az ókori növénynév folytatója használatos számos újlatin, sőt nem rokon nyelvben is; vö. francia absinthe, portugál absinto, eszperantó absinto, baszk asentsio, axinse, görög ἀψέντι, ἀψιθιά, angol absinth (EL.), olasz assenzio, örmény apsind, holland absintalsem, grúz abzinda, héber absint 'ua.' (Katzner). Ugyancsak a növény keserű íze az alapja német Bitterkraut, francia armoise amère, jiddis bitergroz és litván kartusis kietis (uo.) elnevezésének.

Közös etimológiai gyökere van a fehér üröm szláv nevében a lengyel piołun, bolgár, román, albán pelin, horvát bijeli pelin, gorski pelin, szerb пелен, orosz полынь (EL.), ukrán гіркий полин, fehérorosz горкі палынь, cseh pelyňek, pravý pelyňek, szlovák práva palina, szlovén pravi pelin (Katzner) összetétel utótagjának. A Biblia régi ukrán és orosz fordításaiban a növény görög nevét már ezzel a полин szóval jelölték. A szláv nevet földrajzilag közeli nyelvek is átvették, a törökben megvan acı pelin, pelinotu, a jiddisben biterer polyn (uo.), az olasz népnyelvben pelin santónico (ME.) neve. Kölcsönszó a növény litván pelynas (EL.) neve is. A 'világos, tiszta' jelentésű ósláv pal, indoeurópai pel 'szürke' szó a végső forrás, a névadás szemléleti háttere az, hogy a fehér üröm szeldelt levelei ezüstösen, fehérén molyhosak.

Erre utal magyar nevében a fehér faji jelző is. Az angolban már green ginger (W.), azaz 'zöld gyömbér' az egyik társneve. Használatos old woman (Katzner), azaz 'öregasszony' társneve is, ennek alapja a növény fehér, kócszerű bokra. Ugyancsak külső megjelenésére, gazdagon elágazó szárait utal olasz nyelvjárási erba branca (ME.), azaz 'ágfű' elnevezése. A fehér üröm további neve az arab shih, azeri jövšan, katalán donzell, dán, norvég malurt, észt koirohi, finn koiruoho, japán niga-yomogi, svéd äkta malört, angol adangme, francia aluine, genépi, welszi wermod lwyd, spanyol ajenjo (uo.), hajenjo, baszk asentsio, xixari belarr, katalán donzell, kínai yèuhng ngaai, fu ngaai, yang ai, ku ai, héber lana, lett vērmeles, szerb ocjenac (Katzner).

A gyógyszerkönyvekben Herba Absinthii olvasható. A legrégebbi és leginkább ismert gyógynövények közé tartozik. Az ókori Egyiptomban i. e. 1550 körül készült Ebers-papirusz említi először a fehér üröm gyógyászati alkalmazását. Az ókori görögök is használták leveleit borba áztatva, frissítő és gyógyító kezelésekhez, Dioszkuridész és Galénosz is dicsérte gyógyhatásait. A kínaiak orrvérzés csillapítására használták: levelét összegöngyölték és a vérző orrlukba tették. A kereszténység előtt keletkezett Kilenc Gyógyfű énekében az első oldalmazó varázsige az ürömhöz, a „gyógyfüvek anyjához” szól.

Hazánkban a középkori kolostorkertekben is ültették, a szerzetesek különböző elixírek készítésére használták. Később sem vesztett népszerűségéből, Melius Juhász Péter írta 1578-ban: „A feyér iröm száraszto, aszalo.” Készült belőle gyógyító szirup, Melius megadja a receptjét is: „De Sirupo Absinthij” (Herbarium, Folio 160). Ha az Iröm viragát a Kömény virággal borban főzed, melegen iszod, has tekerést gyogyit, Havi kórsagot indit, minden merget ki okáttat, Sargaságot el üz. Ha merges Gombat ettél, etzetben törd az irömet aszt igyad, ki hányattya.” Később Csapó Józsefnél „Tsömör ellen sürü levét enni használatos ... Külső haszna: „Gyomor-fájásban vagy

hányásban az apróra vagdalt üröm leveleit fel-kötni igen-jó.” A gyomorra gyakorolt jótékony hatására utal német Bitterkraut, vagyis ’keserűfű’, illetve Magenkraut, azaz ’gyomorfü’ neve. Mint a Székely Oklevéltár VII. kötetében, a Csík, Gyergyó és Kászsorszék követeinek 1717-ben adott utasításban olvashatjuk, a pestisjárvány elmúltával a Főkormányzék azt tanácsolta a lakosságnak, hogy az üröm nevű fűvet gyűjtse össze, és azzal füstölje a házait fertőtlenítés végett.

A kolostorkerti herba nem veszett ki ma sem a parasztkertekből; illatos növény, mint Buday József írta 1913-ban: „az orthodox izraeliták sátoros ünnepeiken szeretik ez illatos növényvel befedni sátraikat, s e célból tenyészik is”. A levelek porrá törve, leforrázva molyirtó hatásúak. A hajtások hagyma- vagy sárgarépatövek közé szórva távol tartják a kártevőket. Komárom megyében azt ajánlják, hogy „pálinkábo kő meginnya hideglövisrű.” Az ürömágak szerelmi varázsszerként is szolgáltak. Száritott leveleit, amelyek állítólag euforikus-afrodiztikus hatást keltenek, Mexikóban marihuánapótlékként szívják el.

Étvágygerjesztő hatása miatt gyógyteák alkotórészeként is használatos, teája (keverékben is) emésztést, epeműködést, bélmozgást serkentő. A C- és B- vitaminon kívül tartalmaz még illóolajat (tujon, tujol, pinén, fellandrin, kadinén), keserűanyagot (abszintin), cserzőanyagot és borostyánkősavat. Az abszintin miatt a fehér üröm igen keserű ízű. Illóolajából görcscsillapító, erősítő, reuma elleni gyógyszereket is előállítanak. Epe kiválasztást fokozó, és az epehólyag összehúzódását kiváltó hatású, az epeürítést három-négyszeresére is növelheti. Külsőleg reuma elleni készítményekben használják. Nagyobb adagban mérgező. A fehér üröm illóolajában található tujont az orvostudomány a XIX. század második felétől kezdve egészen századunk elejéig az abszintizmusnak nevezett, nem létező betegség fő okozójának tartotta. A tujon túladagolás esetén izomrángásokat, még nagyobb mennyiségben heves görcsöket okoz. Fokozott fogyasztása a központi idegrendszer károsodásához vezethet. Kis mennyiségben (amennyit pl. az abszint is tartalmaz) azonban nincs számottevő mérgező hatása. A tujont az abszintizmus félreértelmezése nyomán sokan hallucinogénnek tartják, de ennek tudományos alapja nincs.

Hivatkozások

DWb. = Gerhard Wahrig: *Deutsches Wörterbuch*. Gütersloh, 1971.

EL. = *Encyclopedia of life* (<http://www.eol.org>)

Katzer = Gernot Katzer: *Gewürzlexikon* (www.uni-graz.at/~katzer/germ/spice_bot.html)

ME. = *Meravigliose erbe*. Milano, 1981.

MNy. = *Magyar nyelv*. Bp., 1905–.

MTsz. = Szinyei József: *Magyar tájszótár*. I–II. Budapest, 1893–1901.

Műsz. = Kováts Mihály: *Háromnyelvű fejtő műszótár*. Buda, 1845.

NclB. = Benkő József: *Nomenclatura Botanica*. (in: *Magyar Könyv-ház I.*) Pozsony, 1783.

Nsz. = Cserey Adolf: *Növényiszótár*. Budapest, 1911.

Oklsz. = Szamota–Zolnai: *Magyar Oklevél–szótár*. Budapest, 1902–6.

P. = Priszter Szaniszló: *Növényneveink*. Budapest, 1998.

TESz. = *A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára*. I–III. Budapest, 1967–76. Index. 1984.

ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár*. Bp., 1979–.

W. = *Wikipedia* (www.thefullwiki.org)

HAKNI, CSALAMÁDÉ

„Aki ismeri Szörényi Lászlót, az tudja, hogy...”, legyen most ez a Leitmotiv, az első bekezdésben – szokása szerint visszatér. Recenzens kétszer hallotta ezt a fogalmazást, egyszer egy rádióban elhangzott portréműsor felvezetőjében, egyszer pedig egy egyetemi szemináriumon, midőn a Kis magyar retorikát konferálta fel az ifjú tanár. A portréműsoron kiválóan szórakoztunk, a retorikát becsülettel elolvastuk, okultunk belőle, derültünk rajta. Azután módunkban volt elolvasni Szörényi könyveit, majd személyesen megismerni őt. Mit tud az, „aki ismeri Szörényi Lászlót”? Véleményünk szerint elsősorban azt tudja, tanulja, hogy létezik stílus és mérték ebben a világban, amiből egyenesen következik, hogy Szörényi friss könyvének bírálata nem a szerző személyéről, annak további kortársi „legendásításáról” kell szólnia, hanem a kötetről. A szerző személye iránt érzett tisztelet ezúttal eltekint a személytől.

Az új kötet, alcíme szerint, tanulmányokat, esszét, kritikákat közöl, az előszó pedig némi magyarázatot is kínál, miféle elrendezésben is kapjuk ezeket az írásokat. A szerző munkásságát általában figyelő olvasónak nem meglepő, az őt csak filológusként számon tartó érdeklődőnek (van abban némi groteszk, hogy a Kortárs Könyvkiadó előző náluk megjelent előző könyveként a kitűnő *Philologica Hungarolatina*t tünteti fel) talán inkább, milyen bőségben foglalkozott-foglalkozik Szörényi a kortársi és közelmúlti magyar irodalommal. Elegánsan kérkedő mondatával: „Huszedik századi irodalomról írott tanulmányaim és kritikáim mintegy egyharmadát válogattam [...] e kötetbe”. E ponton leghelyesebb, ha számot vetünk egy alapvető ténnyel: az efféle válogatásköteteket számos alkalommal nagy eséllyel csapja meg annak a lehetősége, amit teljesen irodalmon kívüli terminusokkal tudunk csak megnevezni: hakni, csalamádé. Mikor érkezik el egy ilyen gyűjteményes kötet ideje? Miért akkor? Mi szükség van rá? Milyen alapon történik a válogatás? Kérdések, melyeket a szerző eldönt, de amelyek döntésétől függetlenül fölvetődnek az olvasóban is.

A kötet (az előszó) nyitómondata leplezetlen ingerültségről tesz tanúbizonyságot, kénytelenítette vagyunk idézni is: „Kászonyi Dániel már elég régen figyelmeztette a magyar nemzetet, hogy az országot rövidesen majd megcsonkítják szomszédai, a maradék országban élők pedig el fognak hülyülni.” Kevés ennél figyelemfelhívóbb és provokatívabb könyvkezdettel talákoztunk egy ideje. A 2010-ben életkorát tekintve is jubiláns Szörényi László talán mérges? – ötlük fel elsőként az olvasóban. Ez volna a kötet kiadásának aktualitása? Csak hát ugye a Leitmotiv, „aki ismeri Szörényi Lászlót...”. (Nem mintha Szörényi László nem lehetne mérges. Biztos szokott mérges is lenni.) Az előszó további része, az egyébként valószínűleg kizárólag a szerző által ismert Kászonyi Dánieltől eltekintve azután eligazítást ad, amint említettük, huszedik századi tematikájú írásaiból válogatott a szerző („Hafner Zoltán figyelmes segítségével”).

Csakhogy a kötet egésze alapján lehetetlen eldönteni, hogy a szerző mérges-e – nem mintha ezzel egyáltalán érdemes volna foglalkozni. Sőt, talán éppen az az érdekes, hogy a kötet egésze köszönőviszonyban sincs ezzel a rendkívül éles felütéssel. Szörényi (és Hafner) több évtized tanulmány-, esszé- és kritikairói munkásságából válogatott, ám a szövegek nem adnak magyarázatot avagy visszhangot a Kászonyi-evokációra. Szörényi László e kötetbe válogatott munkái a tisztas irodalmár-iparos hétköznapjait reprezentálják, természetesen a szerző formátumához méltóan néhány kiemelt hangsúllyal. A legnagyobb hangsúllyal talán Mészöly Miklósról szól Szörényi, s ez annál örömteljesebb, mert meglátásunk szerint a Mészöly-életmű, az egészen korai novellisztikát leszámítva, méltán ítéltetik teljes feledésre – így azután üdvözlendő, ha a Szörényi László tollából származó írások még egyszer kinyomtatásra kerülnek. A Mészöly-vonzalom persze személyes preferencia, és ebben a tekintetben nincs racionális vonatkozása. Arról pedig – ha akarnánk – csak sejtéseink lehetnének, mi vezette gazdag kritikus-elemzői pályáján Szörényi e kötetben bemutatott oeuvre-jét kitűnő és kevésbé kitűnő szerzők olyan tarka galériájához, mint (s itt a kötetbeli sorrendet követjük a felsorolásakor) Gérecz Attila, Hajnóczy Péter, Csengey Dénes, Sziveri János, Grendel Lajos, Csalog Zsolt, Lábás Endre, Sándor Iván, Nadas Péter, Esterházy Péter, Lengyel Péter, Szöcs Géza, Kovács István, Márton László, Kemény István. S még fel sem soroltunk mindenkit – a névsor pedig így is impozánsan vegyes. (Ha van ilyen, hogy „impozánsan vegyes”). De hát ugye: „aki ismeri Szörényi

Lászlót...” A régebbi (tehát nem kortárs) magyar irodalomról írott tanulmányok talán a kötet legerősebb darabjai, Karinthy Így írtok tijaának elemzése pedig egyértelműen kimagaslik ezek közül is.

A kötet, mint kötet több szempontból kifogásolható – és ezek a kifogások legkevésbé sem érhetik a szerzőt. Merőben gyakorlati, használhatósági szempontból zavaró, hogy az egyes írások után nem szerepel keletkezési, esetleg közlési dátumuk – mint említettük, évtizedeket átölelő válogatásról van szó. (A bibliográfiai adatért rendre a kötet végéhez kell lapoznunk.) Merőben koncepcionális, úgy lehet szintén használhatósági szempontból kevésbé érthető, miért ezek a szövegek kerültek most újra kiadásra. Ilyen tekintélyű szerző természetesen megengedheti magának, hogy olyan gyűjteményt adjon ki, mely a rá mindig jellemző elleplezhetetlen erudíció mellett inkább a szórt érdeklődést, egyfajta fegyelmezetlenséget tükröz, de – s itt térünk vissza bevezetőnkben használt egyik terminusunkhoz – vajon van-e szükség effajta haknira? És itt korántsem a kötetben helyet kapott 1993-as (!) interjúra gondolunk, hiszen az ma is kellemes olvasmány.

Szörényi László híveként és tisztelőjeként e kötet elolvasása után tovább erősödött régi kívánságunk: az öt jellemző sokoldalúsággal, s mindenki által elismert elmeélel adjon újat olvasóinak. Régóta várt Arany-monográfiája mellé akár egy újabb delfinológiát. Jelen kötete, habár értékes, mégis: hakni, csalamádé.

(Szörényi László: *Új-Zélandot választottam ki új hazámul. Tanulmányok, esszék, kritikák, Kortárs, Bp., 2010*)

Oroszlánvadász

tollrajz
40x44 cm
1975

SZÖVEG, SZÖVEG, SZÖVEG, SZÖVEG

A világ és mindannyiunk létezésének egyik bizonyítéka – Roland Barthes után immár kétségkívül –, hogy a dolgok lényegében szövegeként léteznek, szövegek segítségével járhatók körül, ekképpen foghatók meg, s írhatók le. A Barthes-életmű titokzatossága talán éppen abban rejlik, hogy ő nem ismer szokványos utakat a szövegekről és a szövegek által való gondolkodásban. Egyáltalán: Barthes soha nem húz éles határt szöveg és nem szöveg között – mintha a gondolkodás hátterében nála mindig ott bujkálna valamiféle látens felismerés: valójában minden létező dolog szöveg, legfeljebb egy ideig másnak álcázza magát...

„Induljunk ki [...] abból, hogy Barthes a szöveghez való viszonyában olyan tulajdonságokat és hajlamokat mutatott, melyek egy nyilvánvalóan neurotikus természetű pszichikai képbe rendeződnek.” (39.) – Merésznek tűnő kijelentés ez, mással aligha magyarázható, mint ama ténnyel: Barthes bármilyen szövegről tett megállapítása oly szenvedéllyel, átütő erővel, soha nem hallott módon szól a létezés legmélyebb, szavakba rejtett titkairól, hogy ebben a mélységben a megszólaló ember önmagáról gondolt fontosságátudata is elveszik.

Ezért miközben segítségével a (poszt)strukturáliszmus tájairól a dekonstrukció felé haladunk, mindvégig a szövegolvasás örömeinek szédítő mélységeibe nyerhetünk bepillantást. Nietzsche, Foucault, Ricoeur, Kristeva, Lacan, Deleuze, Eco, Derrida nyomában, mellett, előtt és után Barthes nem más, mint vigasztalás az emberi értelem számára. Vigasztalás elsősorban abból a szempontból, hogy általa rájövünk: miközben a nyelvben semmilyen dologi nincsen, aközben a nyelv maga a minden.

A nyelv adott megjelenési formája, a szöveg pedig, retorizáltsága által, nemcsak reflektív viszonyba kerül önmagával, hanem éppenséggel ez a viszonyrendszer lesz minden jelentésteremtés alapja: „[a] retorika felmenti a nyelvet az igazmondás kötelezettsége alól, ugyanakkor a meggyőző hatás feladatát rója ki rá. Hogy a szó betöltse ezt a funkciót, nem kell igaznak lennie, elég, ha valószínű. Az igazságnak a valószínűség irányába történő kiterjesztése révén a retorika olyan eszközökkel szerelkezhetett föl, amelyek lehetővé tették, hogy intenzívebben irányuljon a kibocsátott üzenet címzettjére” (119.). Roland Barthes-ot – Marcelli szerint legalábbis – „nem az igazság érdekelte, hanem valami más” (121.), „mégpedig esztétikai és retorikai minőségek megszerzésére irányuló törekvés”, illetve „a közöttük létrejövő interferenciák (122.). Valóban, mindenekelőtt erről szólnak a következő s a további fejezetek, főképpen A beszéd valóságteremtő hatalmáról, illetve A szöveg és keletkezése címűek.

S vélhetően ilyesmire, a „köztes”-ségnek a jelentésképzésben játszott fontosságára utal az a szakirodalomban szinte példa nélkül álló – a második nagyobb egységben szereplő – fejezet is, amely az idézőjelekről szól. Mint ha egy eddig alig vizsgált kutatási terület – a hangtest nélküli jelentéshordozókról van szó – alapvetését olvasnánk itt Marcelli tolmácsolásában: „Az idézőjelek – ezek a nem hivalkodó, s látszólag lényegtelen díszítmények a mondat testén, ezek a tipográfiai jelek, amelyeknek nem felel meg semmiféle hang – olyan nyomok [...], amelyeket a kód tiszteletben tartása és megőrzése feletti gondoskodás hagy maga után. A sajátot a mástól elválasztó határ jelzéseként értelmezhetőek, melyek tiszteletben tartják az idegen birtokát; egyúttal azonban lehetővé teszik a másság szavainak szabályozott kihasználását...” (279.)

Vagy vegyük példának – megint egy hosszabb idézettel szólva – Barthes a testről való gondolkodásának Marcelli általi interpretációját: „Vannak közegek, ahová a testem nem léphet be, mert nem vagyok a meghívottak között; az ajtók zárva maradnak előttem, és nekem nem marad más választásom, mint megkeresni azt a helyet, ahová valóban tartozom. És vannak olyan közegek is, ahová ugyan beléphetek, sőt néha be is kell lépnem, de a testem egy idő után közli velem, hogy az érvényes belépő ellenére nem tartozom ide: testem nem kapcsolódik be a rituálékba, nem kapja el az uralkodó ritmust, nem fogadja el sajátjának a szertartás eljárásait és szabályait. Az unalmat, amely az ilyen helyzetekre adott reakcióként jelentkezik, nem szabadna azonosítanunk a fáradtsággal, a figyelmetlenséggel vagy a nemértéssel – ezek az állapotok ugyanis még mindig arról tanúskodnak, hogy elfogadtuk a környezetünket, amely ennél fogva tiszta fizikai mivoltunkban is befogad bennünket. [...] Nem azért unatkozom, mert történetesen fáradt vagyok; állapotom nem korábbi kimerültségem vagy pillanatnyi figyelmetlenségem ideiglenes eredménye, hanem olyan állapot, amely az engem körülvevő emberekhez fűződő kapcsolatból

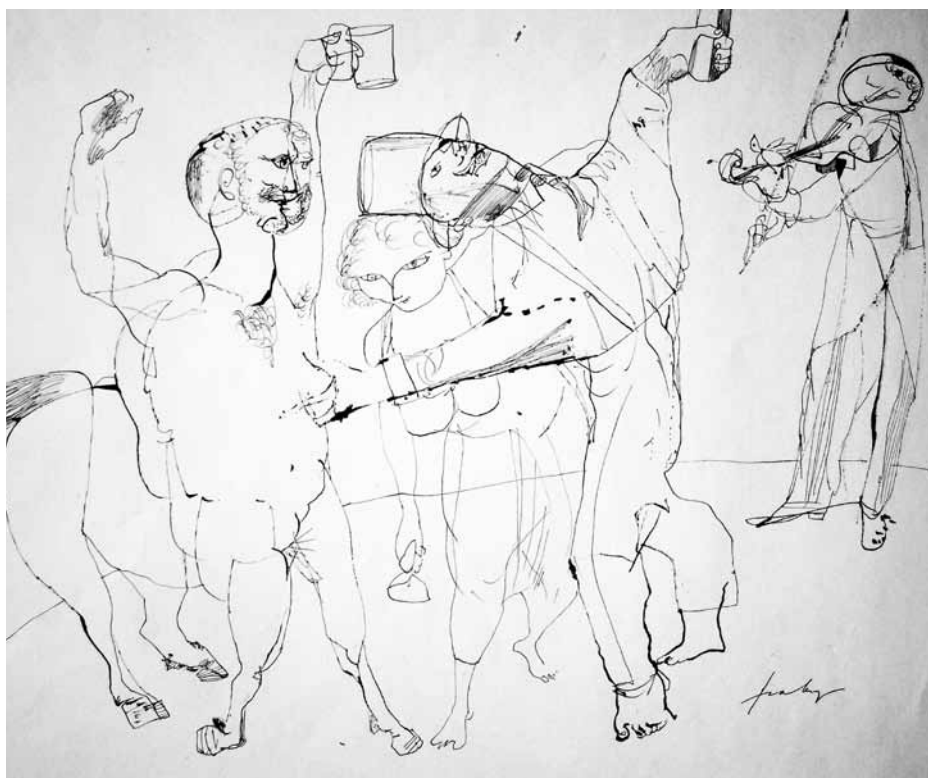
származik. [...] A test ellenszegülését nem győzhetik le sem a magyarázat, sem a bemutatkozás szavai” (77–78.).

Végül pedig lássuk a képzeletbeli fogalmáról nyilatkozó sorokat: „A képzeletbeli barthes-i programjának talán az a legfontosabb vonása, hogy sürgetően jelzi a saját személyiség megalkotásának igényét, valamint azt az igényt is, hogy túllépünk a személyes létezés előre adott, természetesnek vélt és társadalmilag elfogadott keretein (69.)”.

Milyen egyszerű, milyen világos, mennyire magától értetődő...! Ez az a magától értetődőség, amely a Barthes-féle világmagyarázatokat mindig is jellemezte. Az olvasó soha nem tud szabadulni az „aha”-élménytől, a „persze, hát én is éppen így gondoltam!” csalóka, ám mégis jóleső felismerésétől. Innen nézve bizonytalán érthető, hogy Barthes szerint valószínűleg a legtöbb, amit történhet az emberrel a Földön, hogy szövegeket hoz létre. Ezért pedig még akár élni és meghalni is érdemes.

Miroslav Marcelli könyve szép példája a feldolgozott tárgy és a feldolgozó személyiség érzékeny összesimulásának. Elsősorban azzal, hogy a Barthes-szövegekre való reflektáláson keresztül magát a mindenséget avatja a művészi megszólalás tárgyává. – Talán innen a (magyar) cím ötlete is: mert Barthes mindenkoron példa lehet arra, hogy csak eredeti és kreatív módon van értelme szólni még a régesrég elmúlt vagy a csak majdan eljövendő dolgokról is.

(Miroslav Marcelli: *A Barthes-példa*, Bp., Kalligram, 2011)

Dáridó

tollrajz

35x43 cm

1958

JEL/IRODALOM ARANYHÁLÓBAN

Előhír

Harminc év óta több információt termelt a világ, mint az előző ötezer év alatt összesen. A The New York Times vasárnapi melléklete több információt tartalmaz, mint amennyit a XVIII. században megszerezhetett egy művelt ember. Ha akadna olyan olvasó, aki percenként ezer szót tudna elolvasni, még neki is másfél hónapra volna szüksége, hogy az egy nap alatt áramoltatott összes információt elolvassa (vagy megnézzze). És az értelmezésről még nem beszélünk. A médiafogyasztó (néző, olvasó), s ezt a kommunikálók jól tudják, feledéssel védekezik az információzuhatag ellen: mindig a legfrissebb hírt tartja igaznak. (És a folytatásból: létrejött a globalizált információs társadalom, a kommunikáció, a tájékoztatás egyszerű „szolgáltatás” lett, a kereskedelem törvényeinek engedelmessé válik. És közbeékelődve munkálódik az érdek. Politikai hatalmak, közönség, igazságok, hamisságok... Információforrás: Fázsy Anikó A 2806-os lakosztály rejtélye című cikke, Magyar Nemzet, szeptember 24.)

Na, mármost, mit kezdjen ezzel az iskola? Közben kaptam egy tankönyvet: Fűzfa Balázs: Irodalom 09. (Krónika Nova Kiadó, 2011) Adódik a válasz.

Köszönöm a könyvet, a létre szóló dedikációt külön, örülök, hogy a megvalósuló „álmutatás” részese lehetek.

A szerző, a címbe írt megközelítésben, lehetne aranyhálózó kismester. Nem leminősítő méltatás ez, nem is az idők megengedő dicsérete. Jules Renard-ra alkalmazza ezt a kifejezést Dobossy László Egy kismester remeklése című tanulmányában. (Válságok és változások, Magvető Könyvkiadó, 1988) Teszi ezt elsősorban a századforduló két évtizedének francia életét bemutató Napló kapcsán. Ebben Jules Renard az ember és a világ belső viszonyait tárja fel, azt akarja megörökíteni, ami „általános, közönséges, természetes, emberi”. Egyszerű és igaz akart maradni, az igazság és a művészet viszonyában azt tartotta: „A művészet sem mindig azonos az igazsággal, de vannak érintkezési pontjaik. Én ezeket keresem.” Egy sor hasonlóságot vélek felfedezni a fűzfai munkásságban, természetesen a különbségek mellett. Fűzfa Balázs tankönyveket ír, ami számomra hasonlatos a naplóhoz annyiban, hogy a tankönyvek alkalmasak az ember és a világ viszonyainak felfedeztetésére. Fűzfa is közvetít mindent, ami emberi, de bíz a művészetben, hangsúlyossá teszi.

A könyvek létrejöttét, Fűzfa Balázs tevékenységét régebről, folyamatosan, olykor közreműködőként is követem. Több munkájáról publikáltam, előző három tankönyvét elemeztem. Ez az írás a negyedikre fókuszál, azon keresztül az eddigi Fűzfa teljest is igyekszik összefogni.

Ismerkedünk az új könyvvel. Szébb, mint gondoltam, szébb, mint a többi előtte! (A friss élmény hangja.) Szaga van, nyomda és festék, noha ez is „környezetbarát papírra készült, előkészítése során minden lehetséges munkafázist elektronikus úton végeztek”. Belelapozva, forgatva, szagolgatva – fenséges. Ahogy látom, a képi kiállítás pazar! Még (talán) dúsabb, mint az előzőek. Művészi munka! A könyvművészet remeke! (A szerkesztő és a dizájnér ezúttal is kitett magáért.) És benne az irodalom történései, a kapcsolódó jelen akcióival: sűrített irodalomtörténet, szintézist teremtve a mai versmondókkal, az előző tankönyvek lapjaival. Gyönyörű szó/képalkotás, mozgó, élő tabló: az irodalomtörténetben, a történések nyomán, élők vagyunk, kik lapozgatunk, szemezgetünk. És még tanulunk is, újra. Tiszta, élő esztétika a szélesre nyitott irodalomban, benne tiszta (meg)élhető erkölcs, ontológiai pályáikat felrajzolva az egyes ember számára. Most még az irodalmi értékekről, a hagyomány és új összekötésének virtuóz technikájáról-technológiájáról nem is beszélünk. Ami azonban megint kitetszik: kristálytiszta végiggondolt világlátás, a „többi” digitális-nyomdai, iparművészeti munka sajátos pedagógiai technológia által összefogva, medializált formában. A diák, ha nem is sokat tanul belőle, csak forgatja, rossz ember nem lehet. Gratulálok! De ne rohanjunk ennyire előre, ezt ízlelgetni kell.

Nem készül tematikai kimutatás az irodalomtörténet remekeinek meglétét vizslatva, az sem tárgyunk, hogy rákérdezzünk: megfelel-e a könyv a tantárgyi megszokásoknak, mi van benne? (És mi nincs, és a miért.) Ezt hagyjuk, nem ez a szándékom. Különböznem is más utat kell járnom, a tankönyv is más utakon jár, a megközelítés

irányait maga jelöli ki. A rend kedvéért említünk néhány nevet: Arany János, Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Dante, Shakespeare, Molière. De ezek önmagukban nem sokat mondanak. (Én például a Tartuffe helyett az Úrhatnám polgárt tenném be, ha rám lenne bízva. Nem volt rám bízva. De a tanórán lenne rá lehetőségem.) Hanem az elrendezés és a tárgyalás módja, az a lényeg. Sokszínű, gazdag anyag, színes képiség, kották, házak, sorok, könyvek, festmények, szobrok, kertek, kézjegyek, művészetek, alkotók és befogadók, fiatalja, öregje. Gyönyörű szövegekbe olvashat bele a diák: Biblia, Kalevala, teremtéstörténetek, mesék és legendák. És a Dekameron – óh, mily örömforrások! Lenyűgöző Az utolsó vacsora motívum több korból idevarázsolt festői látványa. Megannyi ötlet, lelemény. És játék.

Tárház e könyv: változatos, izgalmas sorsok, fájdalmak, nevetés. Humor az iskolában. Mert van abszurd, groteszk körülöttünk, csak észre kell venni. Mert sok kacatot megőrizve éljük életünket: hátha jók lesznek még valamire. Mint a könyv hátsó borítóján olvasható Örkeny-egypercesben a vonzódás a történelem viharait egy ládikóban átvészelő vasdarabhoz, a pöcökhöz, amely túlél bennünket. Úgyis.

Hogy mélyebbre hatoljunk, a rendszert kell feltárni, hogy közelítsünk a megértéshez. A fejlődés menetét (a tudományos hálózat történetét) nézve: hálózatalapú. Nem multi-, nem is interdiszciplináris. Leginkább transzdiszciplináris. Tehát a kulcsszó: átjárhatóság – diszciplínák, művészeti ágak, mindennapi élet, ipar stb. területek között. (Horribile dictu: még tantárgyak között is.) Hogy miért vált ez szükségessé? Mert az ember átjáró lélek. És nem csak lélek. Az ember az élet összefüggéseiben bolyong, a tantárgyakra szakosodott iskola nem ad neki kielégítő választ, a gyermek hát más választ. Szabadságra vágyik, netre megy. („Ábel a hálóban” – összehasonlító elemzés.) Vezérfonalak nélkül eltévelyeg, a gyermek a hálón is vezetésért kiált. (Nyíri Tamás intelme így is érvényes.) Vagyis az anyagban, az elektronikus hálón való bolyongás szellemi (behatolni képes) irányítás nélkül nem megy. Fűzfa reméli, hogy a szellemmel készített egérrel többre megyünk. Fejlesztésmetodikája nem „szakaszos”, se nem „lépcsőzetes”, nem töröl el múltat, a jelekre hangol. Ma jeldömping van, az eligazodáshoz észre kell venni a jeleket és meg kell tanulni bánni velük. Ha érzékletesebben kellene bemutatni, azt mondhatjuk, ez a rendszer olyan, mint a pókháló – látott már valaki pókot leesni a pókhálóról? Még hozzá szívárvánnyal átszótt aranypókháló. Rajta maradunk, megmásszuk, vagy szívárványra feszülünk. De nem eshetünk le. Vagy olyan, mint a párizsi metróhálózat, vonalaival, elágazó átjáróival – hálózatrendszer. Aki lemegey, továbbjut, még francia nyelvvizsga sem kell hozzá. Vezetve van az utas. Csak a jeleket kell figyelni: Montmartre, Trocadero. Sok honfitársunk bizonyíthatja, így van, a turisták kitaláltak a labirintusból – bevilágított labirintusrendszer. De elővillan a hálóelmélet: internet, netháló. Csüngünk a hálón. Eligazodunk, s ha eltévedünk, visszakanalizáljuk magunkat. Valamire jutunk. Netezik diák és netezik tanár, mindannyian net(háló)társak vagyunk. Nem netrabszolgák, hanem a medializált világ polgárai. S hogy a gyermekből valóban ne legyen netproletár (ahogy Végh Attila nevezi), kell az ilyen irodalomkönyv.

Annyi bizonyos, másként kell közelíteni művekhez. Az irodalmi művek elemzéséhez, a mélyebb megközelítéshez nagy szükség van a komparativitásra, amit Szeged-Maszák Mihály is szorgalmaz. Ennek megfelelően a művészetek közti kapcsolódásokat említi. „Meggockáztatható a végkövetkeztetés, hogy az egységesülés korában különösen fontos szerepet játszhatnak azok, akik vállalják a különböző művészetek összehasonlításával járó kockázatokat és kísérletet tesznek arra, hogy megvizsgálják a helyi hagyományok jelentőségét a látható, hallható és olvasható műalkotásokban s egyúttal időben és térben távoli kultúrák között közvetítsenek...” (Hang és szó, nemzeti és világművészet, Alföld, 2008. március, 32–44.)

Fűzfa mindent megtesz, hogy a tantárgyat, jelesül az irodalmat tudományosan megalapozza, s hogy művészetté tegye, hogy az iskolát, a tudományt és a művészetet összekapcsolja. Ezért ad nagy hangsúlyt, nagy teret a képeknek, a képek gyártásának. A képi formában megjelenő dokumentumok a látást, a láthatóságot biztosítva elősegítik azok „igazságtartalmának” feltárását. (Figyelem: nem az „igazságot”!) Egy kapcsolódási szál kívánczik ide, a 2B Galéria Oszcillogrammok: Művészet és természettudományok újra-összekapcsolása/újralinkelése című kiállítás. (2009. november) Az ismertető szöveg szerint: „Művészek és orvosbiológusok arra buzdítanak, hogy kérdezzünk rá a természettudományos ábrázolások állítólagos igazságtartalmáról és a művészet fiktív jellegéről alkotott hagyományos elképzeléseinkre, lépünk túl „objektív-szubjektív” illeten dichotómiáján, s jussunk el a különféle ábrázolások sajátosságainak rugalmasabb és árnyaltabb fölfogásáig. Azt vizsgálják, ami a két pólus között vibrál. A képzőművészek és orvosbiológusok

összefogásából született kiállítás arra kérdez rá, hogyan jönnek létre a természettudományos „tények”, illetve valójában nem társadalmi és kulturális összefüggéseket „kutat-e” a képzőművészet?” (<http://konferenciakalauz.hu/konferenciak/8169-oszcilogrammok-muveszet-es-termeszettudomanyok-ujra-linkelese>)

Talán éppen a transzdiszciplinaritás okán érthető meg, hogy a természettudományos területen felfigyeltek a Fűzfa-tankönyvekre: matematikusok, oktatók ezen irodalomkönyvek segítségével is közelítenék a matematikai jelek világát az irodalom, a művészetek világa felé. És talán nem véletlen, hogy – ebből a szempontból is – Erdélyben szívesen és nagy várakozással fogadják a tankönyveket. (A Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége által szervezett csikszeredai tanácskozáson a Kárpát-medencei magyar pedagógusszövetségek vezetői, oktatási tisztségviselők vettek részt. Király András, a román oktatási tárca államtitkára az elfogadás előtt álló új román tanügyi törvényt bemutatva mondta, hogy a tervezet az oktatásba egy új fogalmat, a transzdiszciplinaritás fogalmát is bevezeti. „A transzdiszciplinaritás a tantárgyak közötti átjárhatóságot, a tantárgyi keretek eltörlését jelenti egy-egy műveltségi területen belül. Például azt, hogy a fizikát, a kémiát, a biológiát nem külön tantárgyakként tanítják, hanem beolvastva a természettudományok címszó alá, amelyik keretében az összefüggésekre is rávilágítva oktatják a fizikai, biológiai, kémiai ismereteket.” A tanácskozáson jelen lévő magyar oktatási államtitkár lehűtötte a kedélyeket: „Magyarországon nem vált be.” (?) Rosszak a tapasztalatok, nem működik, toldotta meg. <http://www.szekelyhon.ro/news/news/8807/transzdiszciplinaritas---egy-megjegyzendo-fogalom.html>)

Már nem is pedagógiai technológiáról van szó. Addig idegenkedett a szakma ettől, mígnem újabb fejlemény adódott: „hálópedagógiai technológia”. Hangoztathatunk „kihívást”, de a „kezelése”, az lenne a fontos, annak jött el az ideje. A tankönyvek mögött, az esztétikán, az erkölcsön, a szövegtanon, az értelmezés elméleteken-metodikákon stb. túl, egy pedagógia is meghúzódik. (Készséggel előállok elnevezéssel is: „jelképfejtő irodalompedagógia”, JIP. Mit szól hozzá a szerző?) A transzdiszciplinaritást már az első, a 12. könyv kapcsán megpendítettem, igaz, akkor még interdiszciplinaritást mondtam. (Mertem. Tudtam mást?) Azt írtam, hogy „bővül a tanári szerep, valamint az iskolán belüli tantárgyi integráció elkerülhetetlen”. Az irodalom, a történelem, a földrajz, a művészi tárgyak, az idegen nyelv, a filozófia ehhez „igazításához” elfogadhatónak és szükségesnek tartottam a műveltségi területet. (Magam is több tantárgyat összekapcsoló rendszer kidolgozásában vettem részt a Zsolnai-kutatócsoportban, ilyen volt például az EU és kultúra nevű, modulokból álló műveltségi terület.) Több éve ennek. A kutatók, szükségképpen, egyre inkább alkalmazzák ezt a megoldást, tanulságos példákat láthat, aki odafigyel.

Fűzfa rendszere és metodikája az esztétikán, az esztétizáláson keresztül igyekszik az embert a moralitás felé segíteni. E felfogás jegyében valóban sok műfaj, több diszciplína, sokféle jel van együtt. De összefüggő rendszerben. Ha belenézünk a könyvbe, elsőre nem találjuk a „mozgó” struktúrát. (Másodjára sem.) Csak akkor érezzük, látjuk meg, ha belekezdünk – a munkába, a gyakorlatok révén. Nem kell félni, vezetve vagyunk, sejtelmesen haladunk, mint az elvárásolt kastélyban. Az utas, a mában kutakodó személy (tanuló, tanár) aktivizálódik. Így van esély, hogy az archivált történelem életre mozduljon. Mert miből lesz a történelem? John Lukacs szerint: „Az történik, amit az emberek gondolnak, hogy történik. A történéskor – és valamennyi ideig utána.” (Isten velem, Európa Könyvkiadó, 2009.) Tehát, hogy továbblépjünk: az irodalom az, amit a tanuló gondol róla. Az alakuló tudás személyes. Ha a tanár csak reprodukív szavakkal közvetít, és nem személyes tudással, az hiányos közvetítés, élménytelen, következőképp hatástalan átadás. A tanárnak „tudónak” kell lennie, a (tan)anyagról fizikailag és szellemileg tudónak, ehhez pedig résztvevőnek kell lennie. Az irodalomtörténetben rögzített múlt csak az emlékezet által mozdul. Fűzfa résztvevő, belekeveri magát a „tudottba” (kutatás-feldolgozás-transzformálás-kommunikáció), az emlékezetet emlékeztethetővé teszi. Most már az a kérdés, a tanár mennyire résztvevő a tudottban?

De az is kérdés, meg lehet-e változtatni az emberi természetet. Ha abból indulunk ki, hogy az ember alapvetően rossz is, jó is, akkor kapható a jóra. Ebből indul ki Fűzfa, ha nem is eltökélt szándéka, hogy megváltoztassa, de könyveivel kísérletet tesz rá, hogy alakítsa. Hogy az embere alakíthassa önmagát.

Fűzfa megelőzte volna korát? Á, nem, benne van a korban. Nem tett mást, mint figyelte a jeleket, miként Baudelaire tette, összefűzte, összefüggő rendszerbe építette őket. Nem tett mást, mint a jelek útján bandukolva, hallgatott Kölcseyre, komolyan összevetett múltat jelennel, és alkotott. Gyarapított. És hat. Modern, posztmodern ő? Nem tisztem ezzel foglalkozni, ezt megteszik majd az irodalomtörténészek, az oktatáskutatók, és egymással vitakozó elemzések során osztályoznak, címkéznek, és igyekeznek begyömöszölni valamely skatulyába

a Fűzfa-munkásságot. Ha már itt tartunk, mást mondok: Fűzfa konzervatív alkotó. Konzervatív, miként Egedy Gergely értelmezi eme eszmerendszert a brit kultúrkör alakulását vizsgálva. Abban az értelemben, ahogyan Zsolnai József nevezte magát a halála előtt készült dokumentumfilmben: nem ideológiai kategóriaként használta e fogalmat, rendszerelméleti alapon, szakmai szempontokból történő fejlesztésről beszélt. Ő sem tett mást, mint kutatta a hagyományokat, kísérletezett, rendszert alkotott. A feldolgozott anyagot folyamatba tette, új értékeket épített be, s a művet felmutatta. A saját jogon való értelmezéseket, a megismerést felkínálta másnak. Másnak is joga van hozzá. Zsolnai hangsúlyosan említette azt is, hogy a politika mennyit árthat, ha a nem folyamatban gondolkodó vezetés nem veszi figyelembe az alkotásokat. Példának a rendszerváltás utáni első kormányt hozta fel, amely „gyanúsán szemlélt minden olyan eredményt, mely az előző rendszerben bontakozott ki”. (Mondja ezt az, akinek már annak előtte megkezdődött „vesszőfutása a pedagógiáért”. Ez időről időre visszaköszön. A nagy – és örök – kérdés: a politika mennyire tart igényt a kiérlelt kutatási eredményekre? De ezt most hagyjuk.)

Fűzfa Balázs személyében tudós-művész-tanárról van szó, alkotó pedagógus, kollégánk. Munkáit nem észrevenni illetlenség, használni érdemes. Azt végig gondolni, hogy „mit tudhatok?”, meg egyenesen kötelesség.

Az első könyv óta csak szaporodtak az örömök (és a gondok), és most itt a 09. – együtt a négy: pazar kollekción! Mennyire fogadóképes a szakma? Mert az alkotó, ezek szerint, nem pihen, halad. A szakma meg? Megint késésben vagyunk. Noha „közelít a tél”, de nem „Minden Egész törött el”.* A mű marad, a „pöcök” áll. És mire a végére értünk, a kismesterből mester lett... Ezt gondolom én, ha már Fűzfa Balázs mert „gondolni fenét”.

*Az írás 2011 szeptemberében készült, utalással A 12 legszebb magyar vers-sorozat előző darabjára, a Kocsi-út az éjszakában-konferenciára és a szeptember 30–október 2. közötti A közelítő tél-konferenciára.

Számunkat Szalay Lajos műveivel illusztráltuk.

A rajzok a Nógrádi Történelmi Múzeum (Salgótarján) képzőművészeti gyűjteményében találhatóak, a múzeum engedélyével közöljük azokat. A képek előkészítéséért illesse köszönet Bagyinszky Istvánnét.

A fotókat Fűzfa Balázs készítette 2011-ben Doborjánban (Lisztománia)

Számunk munkatársai:

Bagyinszky Istvánné kulturális szervező, Nógrádi Történelmi Múzeum, Salgótarján • Búzás Huba költő, Veszprém • Csontos János költő, Bp. • Fűzfa Balázs irodalomtörténész, egyetemi docens Szombathely, • Garaczi Imre filozófus, egyetemi docens, Veszprém • Gömöri György író, London • Gyimesi László költő, Bp. • Hunyady Sándor író (1890-1942) • Jász Attila költő, Tatabánya • Kiss Benedek költő, Bp. • Kovács József László irodalomtörténész, Budaörs • Lackfi János költő, Zsámbék, • Kaiser László költő, Bp. • Korzenszky Richárd OSB perjel, Tihany • Legény Péter művészettörténész, Balatonalmádi • Linczenyi Endre egyetemi tanár, Bp. • Madarász Imre egyetemi tanár, Debrecen • Móser Zoltán író, fotóművész, Bicske • Németh István Péter költő, Tapolca • Petrőczy Éva költő, Bp. • Pienták Attila író, irodalomtörténész, Bp. • Rác János nyelvész, Balatonfüred • Péntek Imre költő, Zalaegerszeg • Sárközy Péter író, Róma-Bp. • Sipos Sylvia, muzeológus, Pozsony • Solymár József író, Solymár • Theodor Storm író (1817-1888) • Suhai Pál író, irodalomtörténész, Bp. • Szalay Lajos grafikusművész (1909-1995) • Szentmártoni János író, költő, Bp. • Széchenyi Ágnes irodalomtörténész, Bp. • Szigethy Gábor irodalomtörténész, Bp. • Szirmai Péter író, Bp. • Szlaffay Attila költő, műfordító, Bp. • Szomorj Dezső író (1869-1944) • Szörényi László irodalomtörténész, Bp. • Sz. Tóth Gyula tanár, Bp. • T. Ágoston László író, Bp. • Tari Lujza zenetörténész, Bp. • Tomaso Kemeny költő, Milanó • Zsirai László író, Bp. • Vathy Zsuzsa író, Bp.

TEMPEVÖLGY

KULTÚRA, MŰVÉSZET, TUDOMÁNY

Kiadja:

a Balatonfüred Városért Közalapítvány

Felelős kiadó:

Gubicza Ferenc, az alapítvány elnöke
Balatonfüred, Szent István tér 1.

Szerkesztőség:

Balatonfüred, Szent István tér 1.
telefon: (87) 581-237
e-mail: tempevolgy@balatonfured.com
Internetes megjelenés: www.balatonfured.hu

Készült:

600 példányban
A Prospektus Nyomda műhelyében, Veszprém, Tartu u. 6.

Támogatók:

Balatonfüred Város Önkormányzata.
A folyóirat 2011-es számai a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelentek meg.
Negyedik számunk megjelenését támogatta a Jupiter Center, Veszprém.

Főszerkesztő:

Praznovszky Mihály
prazno@invitel.hu

Szerkesztők:

Filep Sándor (Balatonalmádi)
Hudi József (Pápa)
Szálinger Balázs (Budapest)

Olvasószerkesztő:

Erdőháti Károly

Szerkesztőbizottság:

Balogh Miklós (Budapest), Budai Katalin (Budapest)
Rácz Péter (Balatonfüred), Kovács András (Balatonfüred)

Szerkesztőbizottsági titkár:

Cserép László (Balatonfüred)

Lapterv és tördelés:

Nautilus Multimédia

Megjelenik évente négyszer

Egy szám ára: 600 Ft

Megvásárolható: Balatonfüreden a városi könyvtárban, a Vaszary-villában, Veszprémben a Belvárosi Üzletházban,
Budapesten a Petőfi Irodalmi Múzeumban,
valamint megrendelhető az alapítványnál postai úton, postaköltséggel

163/985/1/2008

HU ISSN 1789-9265